

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SOCIALINĖS PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS KATEDRA**

Aušra Vyšniauskaitė

Socialinės pedagogikos studijų programa

**VYRESNIŲJŲ KLASIŲ KAIRIARANKIŲ PSICHOEMOCINĖS BŪKLĖS VERTINIMAS:
AKADEMINIŲ GEBĖJIMŲ KONTEKSTE**

Magistro darbas

Magistro darbo vadovė – doc. L. Radzevičienė

Šiauliai 2008

MAGISTRO DARBO SANTRAUKA

Nors šiuo metu Lietuvoje kairiarankystė tapo labiau toleruojama nei prieš keletą dešimtmečių (mokykloje vaikams leidžiama dirbti ta ranka, kuria jiems geriau sekasi), kairiarankystė dėl visuomenėje įsigalėjusių stereotipinių nuostatų dar neretai traktuojama kaip neįprastas reiškinys. Mokslininkų išvados apie kairiarankių gebėjimus yra prieštaringos: vieni teigia, kad kairiarankiai yra gablesnės ir kūrybingesnės asmenybės, kiti atvirkščiai – teigia, jog kairiarankių intelekto koeficiento vidurkis yra žemesnis nei dešiniarankių. Išsamiais tyrimais paremtas kairiarankių individualumo pažinimas gali padėti rasti neprievartinių pedagoginių priemonių, padedančių jiems adaptuotis dešiniarankiams pritaikytoje aplinkoje ir visapusiškai išskleisti savo gebėjimus bei talentus.

Tyrimo objektas – pedagogų požiūris į vyresniųjų klasių kairiarankių akademinis gebėjimus ir mokinių psichoemocinės būklės ryšys ugdymo procese. Tyrimo tikslas – nustatyti, vyresniųjų klasių kairiarankių psichoemocinės būklės vertinimą: akademinis gebėjimų kontekste. Darbe keliamos hipotezės: 1) tikėtina, kad kairiarankiai yra intraversiškesni nei dešiniarankiai; 2) kairiarankiai yra jautresni negu dešiniarankiai; 3) tikėtina, kad ugdymo procese išryškėja kairiarankių ir dešiniarankių akademiniai gebėjimai.

Tyrimo dalyvavo 140 vyresniųjų klasių mokinių iš septynių Marijampolės apskrities vidurinių mokyklų. Tyrimui buvo naudotas G.Aizenko EPI testas – klausimynas bei EPI testas – klausimynas, o moksleivių temperamento tipas nustatytas pagal Aizenko „Ratą“. Duomenys apdoroti programa SPSS 14, statistiniam reikšmingumui pagrįsti naudotas Studento t-kriterijus ir Spearman'o koreliacinė analizė.

Hipotezė, jog kairiarankiai yra intraversiškesni nei dešiniarankiai, *nepasitvirtino* – koreliacinio ryšio tarp rankystės ir intraversijos / ekstraversijos nenustatyta. Hipotezė, jog kairiarankių jautrumas yra didesnis nei dešiniarankių, *nepasitvirtino* – koreliacinis ryšys tarp šių požymių neegzistuoja. Hipotezė, jog skiriasi kairiarankių ir dešiniarankių akademiniai gebėjimai, *pasitvirtino iš dalies*, nes didesnė dalis dešiniarankių turi aukštesnius vertinimus iš tikslųjų mokslų ir kalbų, o didesnė dalis kairiarankių – iš humanitarinių (istorijos, geografijos), informatikos bei meno dalykų (muzikos, dailės, technologijų).

TURINYS

MAGISTRO DARBO SANTRAUKA	1
ĮVADAS	4
1. VYRESNIŲJŲ KLASIŲ MOKSLEIVIŲ RANKYSTĖS IR JŲ AKADEMINIŲ GEBĖJIMŲ BEI PSICHOEMOCINĖS BŪKLĖS PRIKLAUSOMYBĖS TEORINĖS PRIELAIDOS.....	7
1. 1. Kairiarankystės samprata ir požiūrio raida	7
1. 2. Vyresniųjų klasių moksleivių amžiaus tarpsnio psichoemocinės raidos ypatumai ...	10
1. 2. 1. Paauglio elgseną ir emocinę būseną įtakojantys veiksniai.....	11
1. 2. 2. Asmenybės tipologijos ir elgsenos ryšys.....	17
1. 2. 3. Mąstymo ir meninių gebėjimų raiška paauglystėje	19
1.3. Kairiarankystė kognityvinių ir asmenybinių charakteristikų kontekste	25
1.4. Kairiarankių akademinų gebėjimų raiška mokyklinės adaptacijos periodu.....	27
2. VYRESNIŲJŲ KLASIŲ KAIRIARANKIŲ MOKSLEIVIŲ AKADEMINIŲ GEBĖJIMŲ IR PSICHOEMOCINĖS BŪSENOS TYRIMAS	33
2. 1. Tyrimo metodika ir tiriamieji	33
2. 2. Tiriamosios imties charakteristika.....	33
2. 3. Vyresniųjų klasių kairiarankių subjektyvus psichoemocinės būklės vertinimas	37
2. 4. Pedagogų požiūrio į rankystę ir akademinų gebėjimų tyrimas	55
2.4.1. Kairiarankių ir dešiniarankių akademinų gebėjimų skirtumų vertinimas.....	55
2.4.2. Pedagogų nuomonės apie rankystės įtaką akademiniam gebėjimams apibendrinimas.....	57
2. 5. Tyrimo rezultatų apibendrinimas.....	58
IŠVADOS	59
REKOMENDACIJOS	61
LITERATŪRA.....	62
SUMMARY	64
PRIEDAI.....	65

IVADAS

Socialinis problemos aktualumas. Nors šiuo metu Lietuvoje kairiarankystė tapo labiau toleruojama nei prieš keletą dešimtmečių (mokykloje vaikams leidžiama dirbti ta ranka, kuria jiems geriau sekasi), kairiarankystė dėl visuomenėje įsigalėjusių stereotipinių nuostatų dar neretai traktuojama kaip neįprastas reiškinys. Panašios nuostatos vyravo ir Lietuvos gyventojų nuomonėje. Kadangi kairiarankių skaičius lyginant su dešiniarankiais visada sudarė mažumą, galima daryti prielaidą, kad kairiarankiai, kaip ir turintieji ugninę plaukų spalvą, dėl visuomenės neišprusimo buvo traktuojami kaip „kitokie“. Nepaisant visuomenės pastangų paneigti, pakeisti, perauklėti kairiarankius, jų skaičius pastaruoju metu turi tendenciją didėti. Viena iš šio reiškinio priežasčių gali būti tai, kad įsigali demokratiškesnis požiūris į kairiarankius ir jie nebeperauklėjami.

Net jeigu kairiarankiai vaikystėje ir nesusiduria su aplinkos priešišku dėl jų kairiarankystės, socialiniame gyvenime jam tenka susidurti su kai kuriais nepatogumais, nes visuomenė pritaikiusi visas etikos ir elgesio taisykles būtent dešiniarankiams (sveikinimosi, valgymo įpročiai).

Mokslinis problemos aktualumas. Mokslininkų išvados apie kairiarankių gebėjimus yra prieštaringos: vieni teigia, kad kairiarankiai yra gabesnės ir kūrybingesnės asmenybės, kiti atvirkščiai – teigia, jog kairiarankių intelekto koeficiento vidurkis yra žemesnis nei dešiniarankių. Didžioji dalis mokslininkų teigia, kad kairiarankiai yra jautresni, nervingesni, linkę užsisklęsti savyje, jautriau reaguoja į kritiką, dažniau patiria baimę ir nerimą.

Ugdymo proceso aplinka taip pat yra pritaikyta dešiniarankiams. Dar labai trūksta tinkamos įrangos, priemonių bei mokslinės ir metodinės literatūros, ugdymo ypatumų metodikos mokytojams, dirbantiems su kairiarankiais. Iki šiol kairiarankio vaiko mokymosi sunkumai nėra tinkamai įvertinti, pedagogai stokoja praktinių ir teorinių žinių, kaip dirbti su kairiarankiais. Negausi psichologinė ir edukologinė literatūra apie kairiarankius vaikus ir su tuo susijusias problemas leidžia daryti prielaidą, kad kol kas mūsų visuomenėje dėmesys kairiarankių ugdymui yra nepakankamas, o jų problemos tiesiog ignoruojamos.

Problemų ištirtumas:

Rankystės ir gebėjimų priklausomybę tyrinėjo Lewis ir Harris (1990), Annett ir Kilshaw (1982), Springer ir Deutch (1983) Natsopoulos, Kiosseglou, Xeromeritou (1992), Coren (1995), Hassler ir Gupta (1993), Wiley ir Goldstein (1991), Flannery ir Liederman (1995) ir kt. Tačiau lyginant šių tyrimų išvadas jos pasirodo labai prieštaringos, vienos kitas paneigiančios. Kai kurios mokslininkų pateiktos išvados apie kairiarankių trūkumus gali būti susiję ne tiek su pačia

kairiarankyste, kiek su neigiamu požiūriu į kairiarankius vaikystėje, dešiniarankės aplinkos spaudimu kairiarankiams ir pastangomis juos perauklėti.

Lietuvoje kairiarankystės ir gebėjimų tarpusavio koreliacijos tyrimų labai nedaug, kaip išsamesnius galima paminėti V.Gudonio ir L.Barzdeikaitės (2002). Kadangi jau praėjo beveik du dešimtmečiai, kai atsisakėme kairiarankių perauklėjimo praktikos, jau yra nemažai paauglių ir jaunuolių, kurių veikla kaire ranka yra dominuojanti, todėl yra galimybės išsamiau ištirti jų gebėjimų ir psichologinės savijautos raidą.

Praktinis problemos aktualumas. Pedagogų ir tėvų užduotis vaiko ugdymo procese padėti atsiskleisti jo individualybei, padėti vystyti jo stipriosioms savybėms, gebėjimams, įveikti trūkumus. Nors šiandien jau nesistengiama perauklėti kairiarankių į dešiniarankius, tačiau nepakankamas kairiarankių pažinimas apsunkina pedagogų darbą su kairiarankiais, nepadeda jiems įveikti kliūčių, su kuriomis jie susiduria patekę į dešiniarankiams pritaikytą aplinką. Kairiarankių individualumo pažinimas gali padėti rasti neprievartinių pedagoginių priemonių, padedančių jiems adaptuotis dešiniarankiams pritaikytoje aplinkoje ir visapusiškai išskleisti savo gebėjimus bei talentus.

Tyrimo objektas – pedagogų požiūris į vyresniųjų klasių kairiarankių akademinis gebėjimus ir mokinių psichoemocinės būklės ryšys ugdymo procese.

Tyrimo hipotezės:

1. Tikėtina, kad kairiarankiai yra intraversiškesni nei dešiniarankiai.
2. Kairiarankiai yra jautresni negu dešiniarankiai.
3. Tikėtina, kad ugdymo procese išryškėja kairiarankių ir dešiniarankių akademiniai gebėjimai.

Tyrimo tikslas – nustatyti, vyresniųjų klasių kairiarankių psichoemocinės būklės vertinimą: akademinis gebėjimų kontekste.

Tyrimo uždaviniai:

1. Pateikti kairiarankystės sampratą ir požiūrio į šį reiškinį visuomenėje kaitą mokslo darbuose.
2. Aptarti vyresniųjų klasių moksleivių amžiaus tarpsniui ir rankystei būdingus akademinis gebėjimų ypatumus psichoemocinės būklės aspektu.
3. Remiantis mokslinės literatūros analize, bei taikomųjų tyrimų rezultatais parengti tyrimo instrumentus, atskleidžiant rankystės, akademinis gebėjimų ir psichoemocinės būklės ryšį.
4. Ištirti vyresniųjų klasių moksleivių ir pedagogų nuomonę apie rankystės ir akademinis gebėjimų bei psichoemocinės savijautos sąsajas.

5. Empirinio tyrimo rezultatų pagrindu pateikti išvadas bei rekomendacijas pedagogams apie rankystės ir akademinį gebėjimų bei psichoemocinės savijautos tarpusavio priklausomybę.

Tyrimo metodai: 1) mokslinės literatūros analizė; 2) dokumentų analizė; 3) kiekybinis tyrimas anketinės apklausos metodu apklausiant kairiarankius vyresniųjų klasių moksleivius, kairiarankių ir dešiniarankių mokymosi rezultatų analizė ir palyginimas; 4) statistinių tyrimo duomenų apdorojimas SPSS programa nustatant koreliacinį ryšį tarp moksleivių rankystės ir jų nustatymui akademinį gebėjimų, bei tarp rankystės ir moksleivių psichoemocinės savijautos. Tyrimo imtis – 140 vyresniųjų klasių moksleivių, 7 vyresniųjų klasių pedagogai ugdantys kairiarankius.

Darbo struktūra. Šis magistro darbas sudaro: įvadas, 2 skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas, priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja ...lentelių, paveikslai. Prieduose pateikiamas testas – klausimynas, klausimyno kodas, Aizenko „Ratas“.

1. VYRESNIŲJŲ KLASIŲ MOKSLEIVIŲ RANKYSTĖS IR JŲ AKADEMINIŲ GEBĖJIMŲ BEI PSICHOEMOCINĖS BŪKLĖS PRIKLAUSOMYBĖS TEORINĖS PRIELAIDOS

1. 1. *Kairiarankystės samprata ir požiūrio raida*

Tarp garsių istorinių asmenybių yra daug kairiarankių. Kairiarankiai buvo Ludwigas van Beethovenas, Albertas Einšteinas, Michelangelo, Napoleonas Bonapartas, Aleksandras Puškinas, Levas Tolstojus, Leonardo da Vinci, Fredericas Chopinas, Charlie Chaplinas, Marilyn Monroe. Garsūs kairiarankiai yra Billas Gatesas, Garis Kasparovas, Paulas McCartney, princas Williamas, Demi Moore, Sylvesteris Stallone, Nicole Kidman, Bruce'as Willisas, Keanu Reevesas, Davidas Duchovny ir kiti. (Baurova, 2002).

Terminas *rankystė* (angl. Handedness) apibudina vienos rankos dominavimą žmogaus veikloje. Raštingų asmenų ranka, kuria jie rašo, paprastai tampa rankystės apibrėžimo kriterijumi, nors kitais atvejais kita ranka gali būti atsitiktinai naudojama atliekant tam tikrus veiksmus, metant objektą (Dictionary of Psychology, 1995)(cit. iš Gudonis, Brazdeikienė, 2005). Kairiarankystė – tai individualios asimetrijos požymiai, kurie kiekvienam žmogui pasireiškia įvairiai. Šie požymiai būdingi ne tik rankoms ir nebūtinai šie požymiai turi sutapti savo puse.

Tradiciškai polinkis dirbti kaire arba dešine ranka yra laikomas didžiųjų smegenų pusrutulių žievės asimetriškumo įrodymu (Sainburg, Kalakanis, 2000). Jei žmogui valdant rankas dominuoja kairiojo pusrutulio motorinė zona (esanti dominuojančiame pusrutulyje pagal kalbos zonos lokalizaciją), žmogus teikia pirmenybę dešinei rankai. Jei valdant rankas dominuoja dešiniojo pusrutulio motorinė zona (esanti nedominuojančiame pusrutulyje pagal kalbos zonos lokalizaciją), žmogus yra kairiarankis (Lundy-Ekman, 1991; Annett, 1985, 1993). Šiuolaikinės neurofiziologijos žiniomis, kairės rankos dominavimas atliekant subtilius, įgudimo reikalaujančius veiksmus yra genetiškai nulemtas centrinės nervų sistemos reiškiny, atsirandantis jos vystymosi metu prieš gimstant (Sainburg, 2002). Tačiau dar nėra galimybių išsiaiškinti, kokie veiksmai lemia būtent tokį motorinių zonų vystymosi asimetriškumą. Įgimtas asimetriškumas sudaro sąlygas aktyviau naudoti dominuojančią ranką, kas savo ruožtu dar labiau įtvirtina įgimtą specifiškumą (Bagesteiro, Sainburg, 2002)(Gudonis, Brazdeikienė, 2005).

Manoma, kad kairiarankių pasaulyje esama nuo 5 iki 8 procentų (Gudonis, Brazdeikienė, 2005). Tačiau kiti autoriai pateikia labai skirtingus skaičius. N.Baurova (2002) teigia, kad prieš trisdešimt metų kairiarankių buvo apie 19 procentų, o dabar esama apie 30 proc. S.Stepanov (1996) rašo, kad per paskutinius 50 metų Europos šalyse kairiarankių skaičius išaugo 3 – 4 kartus. A.Kotliar

(2002) pažymi, kad Ukrainoje ikimokyklinio amžiaus vaikų su polinkiu į kairiarankystę būdavo 10 – 12 proc., o jiems sulaukus 14 – 15 metų, likdavo tik 1 proc. Kitų šaltinių duomenimis teigiama, kad Lietuvoje yra daugiau kaip 300 tūkstančių, o pasaulyje apie 550 milijonų kairiarankių (Markūnaitė, 2006). J.B.Sattler (1999) laikosi požiūrio, kad žmonijos populiacijoje būtų iki 50 proc. kairiarankių, jeigu žmonijos požiūris į kairiarankius būtų tolerantiškas ir jeigu jų nebūtų stengiamasi „perauklėti“ (Brazdeikienė, 2003).

Dar viduramžių literatūroje galima aptikti posakių, kad kairioji ranka yra tinginė, nevėkšla ir pan. Viduramžiais kairiarankiai buvo įtarinėjami susidėję su velniu, kaltinami raganystėmis, kenkimu kitiems. Vadovaudamiesi šia nuostata, teisėjai pasmerkė kairiarankę Prancūzijos didvyrę Žaną Dark sudeginti, o Rusijos Caras Petras I uždraudė teismuose liudyti kairiarankiams — kad Dievo neerzintų. Musulmonų kraštuose, kur kairiarankių nėra labai daug, tradicijos draudžia imti valgį ir praustis kairiąja ranka. Įvairūs kairiarankių pasakojimai liudija, kad namuose ir mokyklose jie buvo nuolat barami, kad rašo ar atlieka darbus kairiąja ranka. Buvo ir ranka prie nugaros rišama, ir prie karštos krosnies dedama. Buvusioje Tarybų Sąjungoje tik 1985 metais valstybiniu lygiu buvo priimtas sprendimas švietimo ir ugdymo įstaigose kairiarankių neversti tapti dešiniarankiais. O kad kairiarankių Lietuvoje buvo daug, liudija pavardės Kairys paplitimas visuose regionuose. Pasak kalbininkų, ši pavardė kilusi iš pravardės, rodančios žmogaus fizinės veiklos savybę (Markūnaitė, 2006).

Dar XX a. devintajame dešimtmetyje Lietuvoje mokyklose kairiarankiai buvo „perauklėjami“ į dešiniarankius, todėl visiškai tikėtina, kad ir šiandien, pasireiškus kūdikio polinkiui veikti kairiąja ranka aktyviau, jis gali sulaukti tėvų ar senelių replikų, jog „taip nereikia daryti“, o gal net ir pastangų perauklėti kairiarankį. Taip elgtis tėvus gali paskatinti ir tai, kad jie patys kažkada buvo laiku „sudrausminti“ ir tapo normaliais, t.y. dešiniarankiais.

Galima daryti prielaidą, kad kairė buvo laikoma menkesne už dešinę jau nuo amžių pradžios, nes net Senajame testamente galima rasti visą eilę posakių apie kairės menkumą ar net šėtoniškumą. 48 psalmėje sakoma „Dievo dešinė laiko teisumą“. Dar daugiau, Naujajame testamente, evangelijoje pagal Matą randami tokie žodžiai: „Paskui jis prabilo į stovinčius kairėje: eikite šalin nuo manęs, prakeiktieji, į amžiną ugnį, kuri priręngta velniui ir jo angelams...ir eis šitie į amžinąjį nubaudimą, o teisieji į amžinąjį gyvenimą“ (Mt 25, 34 – 46).

Daugelyje tautų ir religijų kairė buvo laikoma neverta pagarbos. Tai rodo netgi paties žodžio semantinė reikšmė. Lotynų kalboje kairė (sinister) reiškia blogą lemiantį, o daiktavardis sinistrum reiškia blogį, blogybę. Anglų kalbos žodis left yra kilęs iš anglosaksiško žodžio Lyft, kuris reiškia silpną, sužalotą. Oksfordo anglų kalbos žodyne kairiarankis apibrėžiamas kaip nerangus, negabus, netinkamas, dviprasmiškas, abejotinas (The Oxford Modern English Dictionary, 1995). Panašius

kairiarankių apibūdinimus randame ir kituose žodynuose: nerangumas ir nemokėjimas, nenuoširdumas arba vengimas (Websters New Twentieth Dictionary, 1977). Iš šių pavyzdžių matome, kad kairė ir dešinė nėra tik neutralūs žodžiai, nurodantys pusę, jiems būdinga aiškiai apibrėžta emocinė reikšmė.

Daugelyje papročių ir posakių galima išvelgti, jog dešinė traktuojama kaip gera, teisinga, o kairė – priešingai. Romėnų paprotys yra įžengti į draugų namus dešine koja, tada viskas klosiasi gerai. Analogiškai ir lietuvių tautoje yra posakis: apie piktą, blogos nuotaikos žmogų sakoma „turbūt iš lovos išlipo kaire koja“. Toks per amžius besitęsiantis, religijų palaikomas neigiamas požiūris į kairę, o tuo pačiu ir į kairiarankius lėmė ir tai, kad moksle iki XX a. vidurio vyravo nuostata, kad kairiarankystė yra vienokių ar kitokių ydų rodiklis. Pasak L.Brazdeikienės (2003), ne vienas gydytojas ar psichiatras (Brewster, 1913, Burt, Blau, 1946) kairiarankystę skyrė prie patologinių žymių.

Tarybinė mokykla, siekdama visus unifikuoti, daugelį dešimtmečių su kairiarankiškumu negailestingai kovojo. Pradinėse klasėse vaikui be jokių kalbų būdavo įbrukamas pieštukas į dešinę ranką. Užsispyrėliams ant kairiosios, kad ši nėra nebandytų kištis į mokymosi procesą, būdavo užmaunama kumštinė pirštinė. Ne tik Sovietų Sąjungoje kairiarankiškumas buvo laikomas neaiškiu ir nelabai priimtiniu reiškiniu. Tokio požiūrio laikėsi ir kai kurie kitų šalių medikai, kairiarankiškumą traktavę kaip nukrypimą nuo gamtinės normos, patologiją, galinčią sukelti žmogaus protinių ir fizinių galių susilpnėjimą (Dovydaitytė, 2007). Manoma, kad kairiarankių skaičiaus augimą lėmė demokratėjantis požiūris į juos, nustojus versti rašyti dešine ranka, sukūrus specialias technines priemones, veiklos instrumentus, pritaikytus kairiarankiams.

V.Gudonis, L.Brazdeikienė (2005) pateikia mokslinių pagrindimų (Coren, 1992, Bishop, 1990, Bezrukich, 2001 ir kt.), kad kairiarankystė yra paveldima: jei abu tėvai dešiniarankiai, tikimybė susilaukti kairiarankio naujagimio yra vos 2 procentai; jei vienas iš tėvų kairiarankis, ši tikimybė išauga iki 17 procentų; tačiau jei abu tėvai kairiarankiai, tikimybė susilaukti kairiarankio vaiko išauga iki 46-50 procentų. Kairiarankių vyrų yra 1,3-1,5 karto daugiau nei moterų.

Vieni autoriai (Clark, 1957; Annett, 1985; Beaton, 1985; Harris, 1988; McManus, Sik et al., 1988; Bishop, 1990) teigia, kad daugumai vaikų kairiarankystės tendencijos būdingos pirmaisiais jų 3-4 gyvenimo mėnesiais. Kiti autoriai (Gesell ir Ames, 1947) mano, kad rankystės problema labiau išryškėja tik vaikui pradėjus lankyti mokyklą. Kai kurie mokslininkai (Clark, 1957; Bishop, 1990) pažymi, kad vaikystėje dažniau rankos pasirinkimą tam tikram veiksmui atlikti sąlygoja situacijos ypatumai. Ir priešingai, mokslininkai, tyrę suaugusius kairiarankius (Steenhuis and Bryden, 1989; Peters and Servos, 1990), pastebėjo, kad jiems būdingas stabilus vienos pusės dominavimas tam tikroje veikloje, net jei jų rankystė ir nėra nuosekli. (Gudonis, Brazdeikienė.

2005). Taigi, vyrauja prielaida, kad su amžiumi, renkantis ranką tam tikram veiksmui atlikti, kinta individo nuoseklumo laipsnis.

Skiriasi ir įvairių mokslininkų požiūris į rankystės nustatymo metodiką. Populiariausi rankystės nustatymo metodai anksčiau buvo šie: pagal rašymo ranką, rankos pirmenybės klausimynai ir tiesioginiai rankų įgūdžių matavimai (Bishop, 1996; Bryde, 1982; Coren, 1992). Iljinas (2001) nurodo, kad būtina tyrime apimti užduotis, išryškinančias vienos rankos vyravimą; 2) išryškinančias geresnį rankos išsivystymą pagal psichomotorines savybes; atskleidžiančias abiejų rankų nervų ir raumenų sistemų funkcinę padėtį ramybės būklėje ir antropometrinių duomenų analizę.

1. 2. Vyresniųjų klasių moksleivių amžiaus tarpsnio psichoemocinės raidos ypatumai

Vyresniųjų klasių moksleiviai priskirtini paauglystės amžiaus tarpsniui.

Paauglystėje vyksta greitai fiziniai ir psichiniai procesai. Paaugliai jau gali galvoti apie save, apie savo norus ir planus, bet jie dar nepasitiki savo pasirinkimu, ne visada teisingai supranta ir tai, ko iš jų nori bendraamžiai ir ko iš jų tikisi tėvai, visuomenė. Paauglio sąmonėje formuojasi konfliktas: kaip jis įsivaizduoja savo ateitį ir tai, kokią socialinę kryptį jiems siūlo aplinkiniai, tėvai, bendraamžiai, mokytojai, kaimynai. E. Eriksonas tai pavadino identiškumo krizės periodu, kurio esmę jis matė paauglio norėjime būti visiškai savarankišku pasirenkant gyvenimo tikslą ir būtinumą gerbti jo socialinę kryptį. Tokie jau ne vaikai, bet dar ir nesuaugę, „bando“ save šiuose vaidmenyse, tuo pačiu palaipsniui iš jų sąmonės išplaukia ankstesnis neatsakingas požiūris į ateitį, painiava ir supratimas to, kas jiems patinka ir „tinka“ ir ko galima iš karto atsisakyti. Jei savo ateities įvaizdžio pasirinkimo procesas užtrunka arba kitaip komplikuojasi, tai bandydamas greičiau išėiti iš neaiškumo būklės paauglys gali susitaikyti su negatyviais elgesio pavyzdžiais. Paaugliai, kuriems renkantis teisingą kelią pasiseka įveikti nesėkmes, greičiau tampa suaugusiais, žino, kas jie, ko nori iš gyvenimo, ką gali, o ko negalės padaryti ateityje (Leliūgienė, 1997).

Vaiko dvasinei būsenai labai svarbu, ar jis šeimoje mylimas, reikšmingas, ar ne, ir kokius jausmus jis jaučia savo tėvams. Nuo to priklauso, kaip jis reaguoja į aplinkoje vykstančius įvykius, ir sudaro pagrindą esamiems ir būsimiems santykiams su žmonėmis, nors tas įsisaugojimas ir nėra labai tikslus. Remdamasis savo gyvenimiška patirtimi ir ją apibendrinamas, vaikas gali suformuoti vieną ar kitą vidinę poziciją, kurioje atsispindi, kaip jis suvokia tėvų santykius su juo ir kaip jis pats save vertina.

G. Chomentauskas nurodo keturias vaiko nuostatas į tėvus ir save (Žukauskienė R., 1998, p. 197):

- Aš esu reikalingas ir mylimas, ir aš jus taip pat myliu.
- Aš reikalingas ir mylimas, o jūs egzistuojate dėl manęs.
- Aš nemylimas, bet aš iš visos širdies trokštu jūsų meilės.
- Aš nereikalingas ir nemylimas, palikite mane ramybėje.

Vaikas, kuris jaučia, kad yra reikalingas ir mylimas, taip pat myli savo tėvus, toks vaikas save gerai vertina ir pasitiki aplinkiniais. Tokią poziciją lemia santykių su aplinkiniais žmonėmis, ypač su tėvu ir motina, teigiama patirtis, kai vaikas nuolat jaučiasi artimas tėvams, kartu su jais dirba, kartu džiaugiasi. Tėvų santykių su vaiku emocinis tonas turi būti teigiamas, jie turi pripažinti vaiko autonomiškumą, jo asmenybės ypatybes ir teisę pasirinkti; pripažindami vaiko teises, tėvai kartu nepamiršta savo norų ir tikslų, stengiasi realizuoti savo siekius ir planus.

Dažni konfliktai tarp vaikų ir tėvų iškyla, kai kalbama apie savarankiškumą. Paaugliai mano, kad jie yra pakankamai suaugę ir turi teisę būti savarankiškais, tačiau tėvams vis dar norisi juos laikyti vaikais, visiškai priklausančiais nuo jų. Pasitaiko, kad vaikai nori kuo greičiau atsiriboti nuo tėvų ir tada konfliktas neišvengiamas. Kas laimės, priklauso nuo to, kiek paaugliai yra laisvi savo mintimis ir poelgiais, kiek jie atsakingi ir savarankiški.

Tėvai, prisimindami pačių išgyvenimus šiame amžiuje, stengiasi griežtai kontroliuoti paauglį kaip ir vaikystėje. Tačiau daugelis paauglių tam priešinasi. Prasideda konfliktai. Paaugliai gali peržengti visas savo reikalavimų ribas ir tapti išvis nesuvaldomais. Galimas ir kitas atvejis: jeigu tėvai duos visišką laisvę, paaugliai gali nuspręsti, kad šie jais visai nesidomi.

1. 2. 1. Paauglio elgseną ir emocinę būseną įtakojančios veiksniai.

Pasak D.G.Myers (2000), *emocijos* yra psichologinės reakcijos, kurias sudaro: 1) fiziologinio sužadavimo, 2) išraiškos veiksmų ir 3) sąmoningos patirties sąveika.

Psichikos sutrikimai laikomos būklės, kai individo elgesys vertinamas kaip netipiškas, trikdantis, nepritaikantis ir nepateisinamas.

Kokią gi psichoemocinę individo būklę reikėtų laikyti normalia? A. Maslow (2006) teigia, kad naujasis normalumo suvokimas turėtų būti grindžiamas trimis nuostatomis:

- 1) žmogus turi psichologinę prigimtį, tam tikrą psichologinės struktūros karkasą, kurį galima tyrinėti ir aptarinėti lygiai taip kaip ir jo fizinę struktūrą, nes kiekvienam būdingi poreikiai, polinkiai, kurie iš dalies turi genetinį pagrindą – vieni iš jų būdingi visai žmonijai nepaisant

kultūrinių skirtumų, kiti yra unikalūs ir būdingi tik konkrečiam individui. Šie pamatiniai poreikiai yra veikiau teigiami arba neutralūs negu blogi;

- 2) visiškas sveikumas ir normalumas, taip pat pageidaujama žmogaus raida yra šios žmogaus prigimties aktualizavimas, šių potencialų realizavimas, tokios brandimo tendencijos, kurias diktuoja ši paslėpta esminė prigimtis, veikiau augimas iš vidaus, o ne formavimas iš išorės;
- 3) psichopatologiją dažniausiai sukelia žmogaus esminės prigimties neigimas, frustracija ar iškreipimas.

A.Maslow (2006) pabrėžia, kad vientisas organizmas turėtų būti suprantamas kaip nuolat susiduriąs su kokiomis nors problemomis ir besistengiąs įveikti jas įvairiais būdais, kurie leistini atsižvelgiant į organizmo prigimtį, kultūrą ir išorinę tikrovę.

Remiantis šiais teiginiais, galima sakyti, kad *psichoemocinė būsenapaisireiškia per individo elgseną įvairiose aplinkybėse, reakciją į pokyčius, emocinį stabilumą ar nestabilumą susiduriant su tam tikrais sunkumais, komunikacijos laisvumą ar nelaisvumą.*

Pirmiausia psichoemocinę žmogaus būseną mes galime indentifikuoti iš jo elgesio, kalbėjimo manieros, gestų, judesių, mimikos. Kaip ir elgesys, psichoemocinė būseną yra įtakojama daugelio veiksnių: individo savivertės, santykių šeimoje ir bendraamžių tarpe, patirto streso, agresijos, bendravimo įgūdžių, prigimtinių savybių.

Savęs vertinimo aprašymo tipas, kurį pasiūlė R. Ziller ir jo pasekėjai (R. Ziller, 1969), suprantamas kaip Aš sistemos komponentas, kuris atlieka tarpininko funkcijas tarp Aš ir išorinio pasaulio. Aprašant savęs vertinimą, vyrauja keturios sąvokų opozicijos orientuojančios į savęs vertinimo esmę:

1. įsisąmoninta – neįsisąmoninta;
2. kognityvi – afektyvi;
3. bendra – konkreti;
4. reali – parodomoji.

Šios opozicijos atspindi ne tik skirtingus savęs vertinimo komponentus, bet ir įvairias savęs vertinimo vystymosi stadijas. (Valickas G., 1991).

Įsisąmoninta – neįsisąmoninta opozicija. Prieštaravimas tarp įsisąmonintų ir neįsisąmonintų patirties elementų apsunkina sąmoningą elgesio kontrolę, sukelia įtampą, nerimo jausmą, nenuoseklumą poelgiuose.

Kognityvi – afektyvi opozicija. Kognityvus savęs vertinimo komponentas suprantamas kaip asmenybės žinios apie savo gebėjimus, fizines ar moralines savybes, šių savybių darną ir pan. (M. Rosenberg, 1965) (Valickas G., 1991).. Šios žinios gali būti tikslios arba paviršutiniškos, atskleisti atskirus savojo Aš aspektus ar asmenybę apskritai. Afektyvus savęs vertinimo komponentas – tai

įvairiausi emociniai išgyvenimai, kuriuose atsispindi asmenybės požiūris į save, pasitenkinimo arba nepasitenkinimo laipsnis savo veiksmais, savybėmis, pasiektais rezultatais ir t.t.

Bendra – konkreti opozicija. Savęs vertinimo objektu gali būti asmenybė apskritai – tada yra kalbama apie apibendrintą arba bendrą savęs vertinimą, kuriame atsispindi integruotos žinios apie save ir su šia visuma susiję išgyvenimai. Kita vertus, žmogus vertina atskiras savo ypatybes, poelgius, veiksmus, savo galimybes konkrečioje veiklos srityje ir pan. – šiuo atveju kalbama apie atskirą arba konkretų savęs vertinimą.

Realii – parodomoji opozicija. Prieštaravimas tarp „noriu“ ir „reikia“ sukelia prieštarigus vaiko išgyvenimus ir verčia jį rinktis. Todėl kai kurie vaikai dar ankstyvoje vaikystėje išmoksta nuslopinti arba net visiškai išstumti už sąmonės ribų tam tikras spontaniškas apraiškas, kadangi jos sukelia nemalonias pasekmes. Jie labai greitai ima pateikti aplinkiniams tam tikras savojo Aš versijas, t.y. susiformuoja parodomasis Aš (S. M. Jourard, 1964) (Valickas G., 1991).

Savęs vertinimo genezė – tai išorinių vertinimų interiorizacijos, savo savybių palyginimo su kitų žmonių ypatybėmis bei savo elgesio ir situacinių veiksnių fiksavimo rezultatas. Kita vertus, - tai vidinių savęs vertinimo vystymosi šaltinių (įsisąmonintų ir neįsisąmonintų, afektyvių ir kognityvių, bendrų ir dalinių, realių ir parodomųjų komponentų) nuolatinės tarpusavio sąveikos išdava. (Myers G. D., 2000). Susidūrus su įvairiais sunkumais, nesėkmėmis, nauju patyrimu ar konkurencija, iškreiptas savęs vertinimas gali tapti konfliktų ir afektyvių išgyvenimų šaltiniu. Daugelio autorių manymu, toks iškreiptas, neadekvatus savęs vertinimas deformuoja asmenybę, sudaro palankias sąlygas neigiamų bruožų formavimuisi (pvz., nepasitikėjimui, nekritiškumui, konfliktiškumui ir t.t.) ir kartu apsunkina normalų psichinį vytyimąsi.

Neigiamiausią įtaką savęs vertinimo formavimuisi turi negatyvus suaugusiųjų vertinimai, kurie ugdo nepasitikėjimą savimi, kai kurie tėvai arba mokytojai, vertindami savo vaikų (mokinių) elgesį ar veiklą, dažniausiai orientuojasi į jų klaidas, trūkumus ar nesėkmes. Tokie tėvai (mokytojai) į vaiko (mokinio) nesėkmę žiūri su apmaudu, jį baudžia, žemina bendraamžių akyse, pabrėždami, jog jie yra juo nusivylę, nebetiki jo sugebėjimais ir pan. (Gage N.L., Berliner D.C., 1994).

Neadekvačiai aukštesnis savęs vertinimas paprastai apsunkina bendravimą, o savikritikos stoka trukdo žmogui kelti sau realius reikalavimus bei tikslus ir jų siekti. Nekeisdamas savo pozicijos, žmogus su neadekvačiai aukštesniu savęs vertinimu gali sąveikauti su kitais žmonėmis tik tada, kai jis susikuria tam tikrus „filtrus“. Šių „filtrų“ paskirtis – nepraleisti informacijos, kuri prieštarauja susiklosčiusiam aukštam savęs vertinimui. Neadekvačiai aukštesnio savęs vertinimo priešingybė – tai neadekvačiai žemesnis savęs vertinimas. Žmogus, žemiau vertinantis save, nepasitiki savimi, labai jautriai reaguoja į kritiką ar nepritarimą, yra pernelyg drovus ir nedrąsus, turi vienokių ar kitokių bendravimo problemų. Toks žmogus mažai pasitiki aplinkiniais, jam atrodo,

kad kiti jo nemėgsta ar blogai apie jį galvoja, jis labai išgyvena dėl savo nesėkmių ir trūkumų, vengia veiklos, kurioje yra rungtyniavimo elementų, ir t.t. Neadekvačiai žemesnis savęs vertinimas neleidžia kelti sudėtingų, tolimų tikslų, apriboja žmogaus gyvenimiškas perspektyvas ir kartu sumažina jo socialinį aktyvumą. Jeigu visi šie bruožai įsitvirtina ir pamažu tampa pastoviomis žmogaus psichinėmis savybėmis, gali susiformuoti menkavertiškumo kompleksas. (Bulotaitė L., 1995).

Taigi, susiformavus tiek neadekvačiai aukštesniam, tiek žemesniam savęs vertinimui, susidaro sąlygos, kurios apriboja asmenybės aktyvumą arba suteikia jam nepageidautiną kryptingumą. Pasak D. Antinienės (2001), asmenybės savigarba formuojasi, girdint ir įsidėmint aplinkinių vertinimus. Ypač tai būdinga vaikystėje. Vaikystėje svarbiausią vaidmenį atlieka suaugusiųjų – tėvų ar globėjų – vertinimai, vėliau mokykloje – mokytojų. Taigi vaiko adekvataus savęs vertinimo formavimąsi lemia tėvų ir vaikų tarpusavio santykiu bei tėvų vertinimo ypatumai. Mūsų savigarbos lygis labai svarbus, nes jis atsispindi bendravime. Ir aukštą, ir žemą savigarbos lygius atitinka tam tikras bendravimo stilius bei kalbos būdas.

Tie, kurių savigarbos lygis žemas, kurie nepasitiki savimi, būdami tarp žmonių jaučiasi bejėgiai. Jie nenori rizikuoti užmegzdami santykius su kitais žmonėmis, todėl labai apriboja savo bendravimo ratą. Jiems būdinga suglebusi laikysena, „apsauginių“ gestų gausa, jiems trūksta gyvumo.

Vertinimas yra prielaida pačiam mokiniui išsiugdyti savęs vertinimo įgūdžių. Jis daro poveikį mokinio psichikai, emocinės valios sferai, mokymosi motyvacijai, vertybių sistemai ir tarpasmeniniams santykiams. Svarbu, kad jis neužgožtų, o skatintų natūralius kognityvinius saviraiškos, kūrybos bei kt. poreikius. (Gumuliauskienė A., 1998). Tinkamai pedagogiškai organizuotas vertinimas atlieka daug funkcijų; padeda rinkti informaciją, ją interpretuoti ir apibendrinti, kad būtų galima mokiniui ir mokytojui priimti tam tikrus sprendimus: padeda geriau pažinti, aktyvinti, koreguoti ugdymo (si) procesą, diferencijuoti darbą, teikti mokiniui pagalbą, kelti ugdytojui savo kvalifikaciją, ugdyti mokiniui savarankiškumą, atsakomybę, savitvardą, tobulinti turimas žinias, gebėjimus ir kt. Vertinimo poveikis gali būti skatinamas, neutralus, slopinamasis, t.y. jis gali orientuoti, aktyvinti, intensyvinti arba slopinti mokymosi veiklą bei asmenybės raidą.

Paaugliai, nepriklausantys neformalioms grupėms, kaip taisyklė, menkai save vertina, daugelis kenčia vienetvėje, nors kaip bebūtų keista, yra dideli kompanijų garbintojai. Paauglių, nepriklausančių jokioms kompanijoms, elgesyje, psichikoje dažnai pastebimi vidiniai išgyvenimai ir destruktivus elgesys. Jie, paprastai, blogiau mokosi, kai tuo tarpu paaugliai, priklausantys pozityvaus elgesio kompanijoms, mokosi gerai. Jie trokšta neatsilikti nuo kitų grupės narių, netgi juos pralenkti (Bulotaitė, Pivoreinė, Sturlienė, 2000).

Kai vaikas nebesitiki, kad jį kas nors gali mylėti, kad jis yra ko nors vertas, nebesistengia atkreipti kitų dėmesį ar sulaukti pagyrimo. Vaikas tarsi specialiai demonstruoja savo kvailumą, nevikrumą, blogus įpročius, kad tik greičiau nuo jo kiti nusisuktų, nes jis yra praradęs viltį būti reikalingas ir mylimas. Toks vaikas gali imtis vaikiško „keršto“. Savo elgesiu jis tarsi sako: „Aš nereikalingas ir nemylimas, palikit mane ramybėje“.

Suslavičius A. pateikia tokį pasyvaus, įsitvirtinančio bei agresyvaus elgesio apibūdinimą kaip parodyta 1 lentelėje (Suslavičius A., 2000, p. 33). Išvardyti požymiai galėtų padėti įvertinti mokinio elgesį.

1 lentelė

Pasyvaus, įsitvirtinančio ir agresyvaus elgesio apibūdinimas

(Šaltinis: Suslavičius A., 2000, p.33)

Pasyvus asmuo	Įsitvirtinantis asmuo	Agresyvus asmuo
Leidžia kitiems pažeisti jo teises. Nepasiekia tikslo. Jaučiasi sufrustruotas, nelaimingas, įžeistas, nerimastingas. Linkęs šalintis, viską slopinti savyje. Leidžia kitiems spręsti už jį.	Gina savąsias teises ir gerbia kitų teises. Pasiekia tikslą, nepakenkdamas kitiems. Jaučiasi gerai. Pasitikėjimas savimi pagrįstas tikrove. Socialiai ir emociškai ekspresyvus. Sprendžia pats.	Pažeidžia kitų teises. Pasiekia tikslą kitų sąskaita. Gynybiškas, kovingas, žemina, menkina kitus. Emociškai sprogstantis, neprognozuojamai priešiškas ir piktas. Kišasi į kitų žmonių sprendimus.

K. Lorenzas ir S. Freudas agresyvių elgesį aiškino įgimto kovos instinkto pagrindu ir nesiejo su aplinkos įtaka. A. Bandura atmetė šių mokslininkų suformuluotus teiginius ir savo socialinio išmokymo teorijoje teigė, kad agresija yra išmoktas elgesys ir niekuo nesiskiria nuo bet kurios kitos vaiko įgytos elgesio formos. Jo nuomone, socialinį išmokimą sudaro du procesai: *tiesioginis pastiprinimas* (kai kurie vaikai įpranta agresyviu elgesiu pasiekti savo tikslą ir taip toks jų elgesys pastiprinamas) ir *socialinis modeliavimas* (vaikas gali pradėti kitaip elgtis, stebėdamas savo aplinkoje kito asmens elgesį). Dar kitaip agresiją aiškino L. Huesmannas ir L. Eronas, sakydami, jog agresija gali būti susijusi su genetiniais veiksniais. (Žukauskienė R., 1998, p. 208-209).

Vaikų elgesį gali įtakoti ir jų patiriamas nerimas ar baimės. Kartais tokios baimės perauga į fobijas, pvz. mokyklos baimė. Vaikai, kuriems būdingos baimės ir fobijos, stengiasi atsiskirti nuo kitų vaikų mokykloje ir vengia artimai bendrauti su ne savo šeimos nariais. Tų vaikų motinos pernelyg stipriai juos globoja, todėl vaikas iš tikrųjų bijo išsiskirti su motina, nes mokytojai nelinkę būti tokiais globotojais. Tokio vaiko tėvas šeimoje dažniausiai yra pasyvus ir nepakankamai dalyvauja vaiko gyvenime. (Bulotaitė L., Pivorienė R., Sturlienė N., 2000).

Vaikai, kuriuos tėvai baudžia fiziškai, kurie žiūri filmus apie smurtą ir prievartą, kurie žaidžia su agresyviais vaikais, dažniau elgiasi agresyviai negu vaikai, neturintys tokios patirties. Kitas kraštutinumas – fizinės bausmės gali vaikams sukelti nerimą ir baimes. Jeigu tėvai labai griežtai reaguos į vaiko netinkamą elgesį ar nepakankamas pastangas mokykloje, vaikas gali bijoti eiti į mokyklą, nebežinoti kaip jam geriau elgtis, kad išvengtų griežtų bausmių. (Žukauskienė R., 1998).

Neįprastas elgesys yra ženklas, kad vaiko siela patyrė kažkokį sukrėtimą. Deja, jo elgesio išraiška tiesiogiai nerodo, kas iškrypo iš vėžių. Mums tenka stebėti jo elgseną ir iš jos spręsti apie vaiko išgyvenimą, o paskui atskleisti ją sukėlusius veiksnius iš praeities, dabartinės gyvenimo situacijos ir įspėti juos ateityje. Visiems mums, ugdymo proceso dalyviams, nuolat gresia pavojus pernelyg skubotai spręsti, priskirti tam tikroms kategorijoms vaikus, kurie mums „trukdo“, klijuoti jiems „etiketes“. (UtzK., 2001, p. 21).

Psichiatras R. Dreikursas teigia, kad kiekviena vaiko netinkamo elgesio forma turi savo tikslą. (Bulotaitė L., Pivorienė R., Sturlienė N., 2000, p.19). Išsiaiškinę ir įsisąmoninę vaiko elgesio priežastis, tėvai gali jį koreguoti.

Vaiko elgesį lemia ir jo psichinė sveikata. V. Legkauskas (2001) teigia, kad psichinė sveikata apima ne tik būseną be sutrikimo, bet ir tam tikrą išteklių rezervą, kuris gali būti panaudotas netikėtai iškilusiems sunkumams įveikti.

Kiekvienas požiūris psichologijoje psichikos sutrikimus aiškina savaip. Biologinis požiūris bando ieškoti biologinių priežasčių/ligų. Psichoanalitinis požiūris teigia, kad psichikos sutrikimai kyla dėl nuslopintų instinktyvių impulsų. Biheviorizmo atstovai teigia, kad „nenormalus“ elgesys kyla dėl netinkamo klasikinio ir veiksmo sąlygojimo. Kognityvinis požiūris atkreipia dėmesį į psichikos sutrikimams būdingą iškreiptą pasaulio įvykių ir savo veiksmų interpretaciją. Sociokultūrinis požiūris nurodo į socialinių veiksmų (tokių, kaip, pvz., skurdas) svarbą psichikos sutrikimams atsirasti. Fenomenologinis požiūris psichikos sutrikimus laiko savęs nepriėmimo, savo potencialo nevystymo ir neautentiško gyvenimo padariniu.

Nerimo sutrikimus patiria apie 8 proc. žmonių. Apibendrinto (generalizuoto) nerimo sutrikimo atveju žmogus pastoviai ir nerealiai nerimauja, kad gali atsitikti kažkokie įvykiai („man nesiseks mokytis“, „mano draugui būtinai kas nors atsitiks“, „prarasiu darbą“ ir pan.). Tačiau nerimas pasireiškia ne tik mąstant apie tuos galimus įvykius, bet tampa pastovia žmogaus būseną (todėl vadinamas „apibendrintu“). Žmogus būna pastoviai įsitempęs, greitai pavargsta, padažnėja širdies plakimas, trūksta oro, prastai virškina, nuolat susierzinęs, sunkiai susikaupia, prastai miega ir pan.

Ivairiais vertinimais, nuotaikos sutrikimus per savo gyvenimą patiria nuo 8 proc.. iki 18 proc. žmonių. Pagrindinis (t.y. labiausiai paplitęs) nuotaikos sutrikimas yra depresija. Jai būdinga prislėgta nuotaika didžiąją laiko dalį, smarkiai susiaurėję interesai (net anksčiau mėgti dalykai jau neteikia prasitenkinimo), miego pakitimai, nuovargis, savęs nevertinimas ir neatitinkantis tikrovės kaltės pojūtis, mintys apie savižudybę. (Legkauskas,2001).

Apibendrinant galima pasakyti, jog pasyvus arba agresyvus vaiko elgesys gali byloti apie tai, jog vaiko auklėjimui ir drausminimui šeimoje yra pasirenkamos netinkamos priemonės ir tai neigiamai įtakoja jo savivertės vystymąsi, taip pat apie jo psichinės sveikatos patologiją.

1. 2. 2. Asmenybės tipologijos ir elgsenos ryšys.

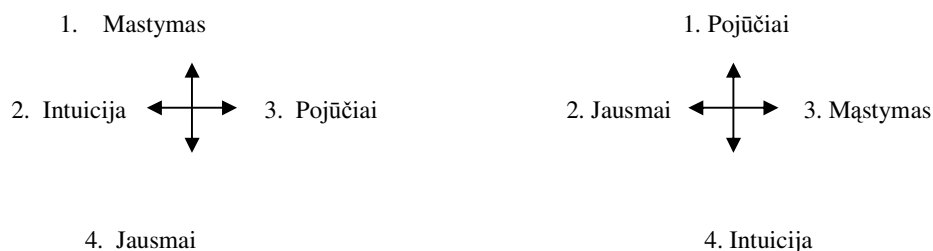
Analitinės psichologijos požiūriu vienas iš individo sąveikų aprašymo būdų yra asmenybės tipologijos sudarymas. Anot Jungo, psichologinis asmenybės tipas lemia sąmonės turinio, kuris yra susijęs su individo santykiais, specifiškumą. Kartu psichologinis tipas lemia individo elgsenio būdus ir subjektyvaus patyrimo prigimtį (Gudaitė, 2002).

Kriterijus, lementis asmenybės psichologinį tipą,- tai dominuojanti psichinė funkcija. Jungas iš viso skiria keturias esmines psichines funkcijas:

- Mąstymas;
- Jausmai;
- Pojūčiai;
- Intuicija.

Funkcijas išdėsto pagal kompensacijos principą. Jeigu dominuojanti (viršesnioji) funkcija yra mąstymas, tai labiausiai nuslopintoji (žemesnioji) bus jausmai. Pagal tą patį principą išsidėsto ir vadinamosios antrinės funkcijos. Jei vienoje pusėje yra intuicija, tai kitoje – pojūčiai. Štai funkcijų išsidėstymo pavyzdžiai pateikti paveiksle.

Psichinių funkcijų išsidėstymo pavyzdžiai

Pirma pozicija – tai dominuojanti, arba viršesnioji, funkcija. Antra, trečia – antrinės funkcijos, ketvirta – tai žemesnioji, labiausiai nuslopinta funkcija.

Galimi 8 pagrindiniai psichologiniai asmenybės tipai.

1.*Ekstraversija su dominuojančia mąstymo funkcija.* Tokie žmonės gerai analizuoja dalykines problemas, tačiau patys to nežinodami gali ižveisti aplinkiniu jausmus. Toks elgesys susijęs su nuslopinta, mažiausiai išvystyta jausmų funkcija.

2.*Intraversija su dominuojančia mąstymo funkcija.* Tokie žmonės geriau organizuoja koncepcijas ir faktus nei žmonės ar gyvenimiškas situacijas. Mėgsta dirbti vieni, bendrauti susirašinėdami, o ne, pavyzdžiui, telefonu, kai reikia tiesiogiai kontaktuoti su išoriniu pasauliu.

3.*Ekstraversija su dominuojančia jausmų funkcija.* Socialiniuose kontaktuose tokie žmonės vertina humaniškus santykius, yra susirūpinę bendra draugiška atmosfera, siekia, kad nebūtų konfliktų.

4.*Intraversija su dominuojančia jausmų funkcija.* Tai asmenys, turintys stiprų pareigos jausmą, pasitikintys vertinimais, kylančiais iš savo emocinės būsenos. Jie nesiekia daryti kitiems įspūdžio ar kaip nors kitaip įtikti.

5.*Ekstraversija su dominuojančia pojūčių funkcija.* Tokios charakterio struktūros žmonės domisi išoriniu pasauliu, konkrečiais faktais ir detalėmis. Jie domisi daiktais, bet jų neanalizuoja. Nesvarbu, kodėl yra vienoks ar kitoks pasaulis. Jie moka priimti pasaulį jo neaiškindami ir neinterpretuodami.

6.*Intraversija su dominuojančia pojūčių funkcija.* Tokio charakterio žmonės orientuojasi į savo vidinius pojūčius. Išorinis pasaulis atrodo banalus ir neįdomus, palyginti su vidiniais pojūčiais. Santykiuose su išorine realybe jie gali nesiskaityti su konkrečiais faktais, juos ignoruoti arba suteikti jiems mistinį atspalvį.

7.*Ekstraversija su dominuojančia intuicijos funkcija.* Tokios charakterio struktūros žmonės gerai jaučia galimybes ir tarpusavio sąsajas bei sąveikas. Dėl dominuojančios ekstraversijos jie gali gerai pastebėti naujus išorinio objekto ar situacijos rakursus, netikėtą jų panaudojimą.

8.*Intraversija su dominuojančia intuicijos funkcija.* Dėl nuslopintos ekstraversijos ir pojūčių funkcijos gali painioti realybę su savo vidinėmis vizijomis, gali neįvertinti išorinių faktų, nepastebėti detalių, kurios yra svarbios prisitaikant prie išorinio pasaulio (Gudaitė, 2002).

Ekstravertas- tai aktyvūs, lengvai užmezgantys kontaktus su kitais žmonės. Toks žmogus bendraudamas su kitais gali būti ir impulsyvus, dirglus, ižeidus, bet greičiausiai bus draugiškas, turintis humoro jausmą, lengvai pakeliantis bet kokią aplinkinių nuotaiką ir mėgstantis vadovauti.

Intravertiškas žmogus gali būti labai uždaras ir linkęs šalintis kitų. Būdamas jautrus ir linkęs į pesimizmą, jis mieliau bendraus tik su panašiais į save, nelaimingais ir nuskriaustais. Laisvą laiką jis su įkvėpimų leis namuose, tvarkydamas drabužių spintą ar įrankių dėžę. Tai tikras užkietėjęs namisėda. (Vasiliauskaitė, 2001)

Taigi psichologinių tipų išskyrimas ir studijavimas yra svarbus, kai bandome paaiškinti žmonių skirtumus ir jų individualius požiūrius, bei reakcijas. Tačiau į pateiktus charakterių struktūrų aprašymus siūloma žiūrėti lanksčiai, prisimenant, kad požiūris ir reagavimo būdas keičiasi priklausomai nuo patirties ir amžiaus, o kartais ir nuo susiklosčiusios gyvenimo situacijos.

1. 2. 3. Mąstymo ir meninių gebėjimų raiška paauglystėje

Brandžiai mąstyti nepradedama staiga, ir tuo, matyt, galima paaiškinti tą faktą, kad daugelis paauglių pervertina savo galimybes ir atsparumą narkotikams, alkoholiui ir palaidam lytiniam gyvenimui. Ankstyvoje paauglystėje mąstymas yra dar egocentriškas. Dažnai paaugliai galvoja, kad jų asmeninis patyrimas yra unikalus ir kad jų tėvai bei draugai (kurie yra patyrę tą patį) tiesiog negali suprasti, ką reiškia skirti pasimatymą ar nekęsti mokyklos. Iki paauglystės vaikai mąsto konkrečiai, o paaugliai jau geba mąstyti abstrakčiai, logiškai. Jie jau gali kelti hipotezes ir daryti išvadas: jei tai, tuomet šitai. Pradėję logiškai mąstyti, paaugliai jau pastebi kai kurių žmonių mąstymo prieštarumą, supranta, kad kartais nesiderina žmonių idealai ir jų veiksmai. Naujai atsiradęs mokėjimas atpažinti veidmainystę skatina karštai ginčytis su tėvais ir tyliai sau pasižadėti niekada neatsisakyti savųjų idealų (Myers, 2000). Mąstymas – tai betarpiškai susijęs su kalba socialiai sąlygotas psichinis procesas, analizės ir sintezės būdu apibendrintas tikrovės atspindys, kurio paskirtis yra atskleisti kažką naujo.

D.I. Myers teigia, kad “mąstymas, arba pažinimas, tai proto veikla, susijusi su informacijos supratimu, apdorojimu bei perteikimu” (Myers D.Y., 2000, p. 323). Šias proto veiklos rūšis tiria kognityvinė psichologija. Mąstymo sudedamosios dalys yra sąvokos - panašių įvykių, objektų arba žmonių grupavimas mintyse.

Kalbėdami apie mąstymą, dar vartojame asociacijos sąvoką. Taip darydami, daiktui priskiriame visas savybes, kurios asocijuojasi su sąvoka. Iš čia seka antroji sąvokos funkcija – sąvoka mums leidžia prognozuoti informaciją, kurią gal net nesame pasirengę suvokti.

Pagrindinės mąstymo proceso operacijos – tai *analizė, sintezė ir apibendrinimas*.

Analizė – tai atskirų objekto dalių, elementų, savybių, ryšių išskyrimas. Kitaip sakant – pažinimo objekto išskaidymas į atskirus komponentus. Tai tas pat, kas tam tikro mechanizmo

išardymas jo pažinimo tikslu. Skirtumas, žinoma, yra esminis, nes mąstymo procese objektas yra suskaidomas tik mintyse. Analizės metu paaiškėja daikto savybių reikšmė: esminės, įdomios ar reikšmingos savybės veikia kaip aktyvūs dirgikliai ir stimuliuoja smegenų žievę. Fiziologinės indukcijos dėsnis yra toks: tuo pat metu yra slopinama diferenciacija tų savybių, kurios yra silpni dirgikliai. Taigi, analizės kaip psichinio proceso fiziologinis pagrindas yra dirginimo ir slopinimo santykio nustatymas tam tikruose galvos smegenų centruose.

Sintezė – tai sujungimas mintyse išskirtųjų objekto dalių ir santykių į visumą. Fiziologinis sintezės pagrindas – laikinų nervinių ryšių galvos smegenų žievėje suvedimas. Nors analizė ir sintezė yra viena kitai priešingos operacijos, tačiau jos tarpusavyje nenutrūkstamai susiję. Jų ryšys geriausiai išaiškėja pažinimo proceso palyginime, nes pažintis su išorinio pasaulio objektais vyksta palyginimo būdu. Palyginimas – tai jau kelias į apibendrinimą.

Apibendrinimas – tai dar viena iš svarbių mąstymo operacijų. Apibendrinami du lyginamus dalykus, pirmiausia, žinoma, analizės dėka, mintyse išskiriame tai, kas jiems yra bendra. Apibendrinime dalyvauja sąvoka, išreiškianti bendruosius ir esminius požymius, taip pat ir žodis, kuris įvairiose kalbose turi skirtingus pavidalus. Apibendrinami, išskirdami, kas daiktams ar reiškiniams yra bendra, galime tai atlikti dviem būdais: a) pagal panašumą; b) pagal esmę.

Vaizdinis mąstymas yra labai tampriai susijęs su suvokimu. Dauguma iš mūsų jaučiame, kad mąstome vaizdais. Kartasi mums netgi atrodo, kad mes susigražiname praeities suvokimą ar bent jo dalį, ir tai mums turi įtakos dabarties suvokimo realybei. Vaizduotė yra panaši į suvokimą, nes jai padeda toji pati smegenų dalis, tačiau suvokimas yra pirminis; vaizduotė – antrinis procesas. Išvada apie tai, kad vaizduotei ir suvokimui talkininkauja toji pati smegenų dalis buvo suformuluota ištyrus žmones, kurie patyrė dešiniojo pusrutulio sužalojimus.

Piaget nuomone, kognityviškai subręstama formalus operacinio mąstymo periodu tarp 11 ir 16 metų. Tai yra paskutinė kognityvinės raidos stadija, kai vaiko ankstesnės kognityvinės struktūros pasikeičia kokybiškai. Formaliam operaciniam mąstymui būdingas abstraktumas (Žukauskienė R., 1998, p. 306). Konkretus operacinis mąstymas, sprendžiant problemas, yra racionalus ir logiškas, bet jis nėra susijęs su galimybėmis, t.y. su potencialiais tarpusavio ryšiais, kuriuos nėra lengva nustatyti realiame pasaulyje ir kurie iš vis gali neegzistuoti. Abstrakčiai mąstyti pradama maždaug 11 gyvenimo metais ir šis mąstymas galutinai susiformuoja dažniausiai 15 metų vaikui.

Formalų operacinį mąstymą, būdingą paaugliui, nuo vaikai būdingo konkretaus operacinio mąstymo skiria du pagrindinio mąstymo požymiai: hipotetinis – dedukcinis ir propozicinis mąstymas.

Hipotetinis – dedukcinis mąstymas atspindi tai, kuo formalus operacinio mąstymo strategijos skiriasi nuo tų, kurios prieinamos jaunesniam vaikui. Susidūręs su problema, paauglys vadovaujasi bendra teorija, apimančia visus galimus veiksmus, nuo kurių priklauso rezultatas. Ja remdamasis, jis sukuria specifines hipotezes, kurios gali būti pritaikomos tai situacijai, ir po to sistemingai jas tikrina, ieškodamas, kurį iš jų pasireiškia konkrečiu atveju. Taigi paauglio problemų sprendimo strategijos prasideda nuo galimybės ir nuo jos pereinama prie realybės, o konkretaus operacinio mąstymo stadijos metu vaikas pradeda nuo realybės, bet, kai akivaizdžiausi tarpusavio ryšiai nepasitvirtina, jis nesugeba sugalvoti naujų alternatyvų ir negali problemos išspręsti. 7 – 10 metų vaikas vadovaujasi tik jam pateikta medžiaga, veikdamas bandymų ir klaidų būdu. Šio amžiaus vaikas tam tikru laipsniu sugeba klasifikuoti elementus, nustatyti jų panašumą ir, remdamasis savo patirtimi, rasti keletą dėsnų. 12 – 15 metų paaugliai po kelių panašių manipuliacijų su medžiaga pradeda eksperimentuoti ir formuluoti visas galimas hipotezes. Tik po to jie pradeda ieškoti, kaip eksperimentiškai patvirtinti tas hipotezes, stengdamiesi pamažu atskirti veiksmus ir ištyrinėti kiekvieno jų įtaką atskirai, kitus išlaikydami pastovius.

Antras svarbus formalus operacinio mąstymo požymis yra tai, kad jis yra propozicinis. Paauglys gali nukreipti dėmesį į žodinių tvirtinimų ir vertinti jo vidinį, loginį validumą, neatsižvelgdamas į realaus pasaulio aplinkybes. Ir priešingai, vaikas, kuriam būdingas konkretus operacinis mąstymas, gali įvertinti teiginių logiškumą tik palygindamas juos su konkrečiais, akivaizdžiais faktais. Asmuo, kuriam būdinga formalus operacinio mąstymo stadija, sugeba samprotauti ne tik apie atskirus teiginius, bet taip pat apie tarpusavio ryšius, kurie yra tarp dviejų ar daugiau teiginių, ir tai, kaip vienas teiginys gali patvirtinti ar paneigti kitą. Be to, tvirtinamieji teiginiai gali būti visai neparemti realiais objektais ir įvykiais, ir jie iš tikrųjų visai neturi būti teisingi. Formalus operacinio mąstymo esmė yra ta, kad jo neriboja išorinės realybės duomenys, todėl Piaget tikėjo, kad šios mąstymo stadijos metu kalbos vaidmuo yra gerokai svarbesnis negu anksčiau. Abstrakčius protinius sugebėjimus paauglys sugeba pritaikyti, naudodamas kalba pagrįstas reprezentavimo sistemas, kurios yra visiškai atskirtos nuo konkrečios realybės, ir kalbos dėka formuluodamas tokias prielaidas, kurios yra susijusios su abstrakčiomis sąvokomis (Žukauskienė R., 1998, p. 300).

Piaget nuomone, formalus operacinio mąstymo kokybinius pasikeitimus lemia nauja intelektualinė struktūra, vadinamoji INRC grupė. Ši antroji nauja kognityvinė struktūra, rodanti, kaip formaliai pasireiškia operacinis mąstymas, susideda iš keturių tarpusavyje susijusių loginių operacijų (arba taisyklių): identišumo (I), neigimo (N), reciprokinės (K), koreliacijos (C) operacijų. INRC grupė, kuri yra perimta iš matematikos, apibūdina tai, kaip kiekviena iš šių keturių operacijų leidžia atlikti tam tikros rūšies atvirkštinį veiksmą. Svarbiausia yra tai, kad INRC grupė

leidžia paaugliui, maščiančiam simboliais, atlikti mąstymo operacijas dviem kryptimis – pirmyn ir atgal. Idėjos ir hipotezės gali būti sukurtos ir transformuotos į visiškai abstraktų lygmenį. INRC paaikškina būdą, kuriuo paauglys manipuliuoja savo mintimis ir teoriniais teiginiais visiškai laisvai, nesieja jų su konkrečia situacija.

Identiškumas reiškia ką tik atliktos operacijos kartojimą, neigimas – tiesioginį atsisakymą nuo operacijos. Klasikinis tokių operacijų pavyzdys yra eksperimentas, kai reikia išbalansuoti svarstyklės: pusiausvyrą galima sutrikdyti į vieną svarstyklių lėkštutę pakartotinai idėjus tam tikrą svorį (identiškuo operacija), o tą svorį nuėmus, pusiausvyrą sugrįžta (neigimo operacija). Tačiau pasiekti pusiausvyrą galima ir kitaip – perkeliant svorį, esantį priešingoje atramos taškui pusėje, iš vienos vietos į kitą, nes svoris ir atstumas yra proporcingi (reciprokinė operacija). Ši reciprokinė operacija gali būti anuliuota perstumiant svorį į pirminę poziciją (tai bus koreliacinė operacija). Vaikas, kuriam būdinga konkretaus operacinio mąstymo stadija, kiekvieną iš šių keturių operacijų gali įgyti atskirai po vieną, bet nesugeba suvokti jų ir jomis vadovautis vienu metu. Šių formalių operacijų logikai būdinga dvigubo grįžtamumo sistema, kuri, Piaget nuomone, tampa prieinama tik paaugliui ir kuri atveria kelią į tolesnes sudėtingesnes konceptualines sistemas.

Paauglio gebėjimai. *Sugebėjimais* vadiname visumą asmenybės savybių, nulemiančių kokios nors veiklos sėkmę. Žinių, mokėjimų ir įgūdžių atžvilgiu sugebėjimai pasireiškia kaip potencialios galimybės, kaip prielaidos kokios nors veiklos atlikimui, meistriškumui – kai reali tikrovė, įgyjama išmokimo procese. Įgimtos ir paveldėtos savybės sudaro tik potencialias galimybes, tik užuomazgas sugebėjimams vystytis (Jacikevičius, 1994)..

D.Garkauskaitė – Karkockienė (2002) teigia, kad sugebėjimai (*angl. aptitude*) – tai įgymių pagrindu žmogaus veikloje susidaranti jo psichinės (iš dalies ir fizinės) savybės, lemiančios kokios nors veiklos sėkmingumą. Sugebėjimų terminas dažnai vartojamas kaip gabumų sinonimas, tačiau jo reikšmė yra kiek platesnė (iš dalies apima mokėjimus ir įgūdžius), kartais tapatinama su specialiais sugebėjimais.

Užuomazgas sudaro įgimtos, o kai kuriais atvejais ir paveldėtos anatomicinės-fiziologinės savybės: smegenų struktūra, jutimo organų ypatybės, nervų sistemos funkcionavimo, raumenų ir kaulų struktūros ypatybės ir kt. Nuo jų priklauso regėjimo ir girdėjimo jautrumas, asociacinių ryšių užmezgimo tempai ir pastovumas, dėmesio koncentracijos stiprumas, protinis protingumas ir kt. Gabumų pagrindu susiformavę sugebėjimai susideda iš kelių ar keliolikos komponentų. Apie šių komponentų santykiavimą bendroje struktūroje yra sukurtos dvi skirtingos hipotezės. Č. Spirmeno hierarchinių sugebėjimų struktūros hipotezė visus žmogaus sugebėjimus kildina iš bendro generalinio faktoriaus (kūrybinis mąstymas, patvarus dėmesys, produktyvi atmintis ir kt.). Generalinis faktorius lemia žemesniųjų faktorių grupes (uždavinių sprendimą, išmokimą ir kt.), o jie

susideda iš specifinių tai veiklai komponentų (muzikinė klausa, melodinė ir ritminė atmintis ir pan.) (Jacikevičius, 1994).

Lygiareikšmių faktorių teorija, kurią išplėtojo Dž. Gilfordas, neigia, bendrą intelekto faktorių. Šios teorijos šalininkai laiko, kad intelektą sudaro daugiau ar mažiau tarpusavyje susijusių sugebėjimų rinkinys. Pasak Dž. Gilfordo, trys pagrindiniai intelekto parametrai – operacijos, rezultatai, turinys – sudaryta iš viso iš 120 atskirų sugebėjimų. Į sugebėjimų struktūrą įeina reikšmingesnės asmenybės savybės. Interesai ir polinkiai padeda atsiskleisti ir išlavėti sugebėjimams, kurių formavimasis ir funkcionavimas glaudžiai siejasi su darbštumo, kantrumo, ištvermingumo ir kitais charakterio bruožais.

Pasak A.Gučo (1990), paprasčiausias gabumų ir sugebėjimų pažinimo metodas yra veiklos ir jos rezultatų stebėjimas.

A. Gučas (1990) yra aprašęs keletą požymių, kuriais gabesni vaikai skiriasi nuo mažiau gabiu.

- Gabesni vaikai lengviau ir greičiau išmoksta reikalingus dalykus mokykloje. Mokytojai ir tėvai dažniausiai tik pagal pažangumą mokykloje linkę spręsti apie moksleivių sugebėjimų lygius. Nors žymių žmonių biografijos rodo, kad tarp jų buvo ir niekuo nepasižymėjusių mokinių (Niutonas, Einšteinas ir kt.).
- Talentingesni vaikai anksti susidomi ta veikla, kuriai jie turi gabumų (dar ikimokykliniame amžiuje mėgsta groti, piešti, spręsti uždavinius ir kt.).
- Gabesni vaikai yra veiklesni, o jų kūryba originalesnė. Net standartinius uždavinius jie sprendžia savaip, originaliau nei kiti.
- Gabesni vaikai turi patvaresnę dėmesį ir darbingumą. Jie ilgesnį laiką pajėgia užsiimti juos dominančia veikla.(Jacikevičius,1994).

Gabumai (*angl.abilities*) – tai sugebėjimai, individualios psichologinės žmogaus savybės, lemiančios vienokios ar kitokios jo veiklos sėkmę. Individo gabumai atskleidžia mokantis veiklos ir nustatomi pagal tai, kaip greitai, lengvai ir tvirtai, palyginti su kitais tokias pat sąlygas turinčiais žmonėmis, išmoksta jų atlikti. Gabumai glaudžiai susiję su asmenybės kryptingumu, pastoviais polinkiais į vienokią ar kitokią veiklą (Garkauskaitė – Karkockienė, 2002).

Gabumai – intelektas, kūrybiškumas, gebėjimas spręsti problemas. Yra du požiūriai į intelekto struktūrą. Vieni mokslininkai teigia, kad intelekto struktūroje galima išskirti bendruosius gabumus arba bendruosius intelekto veiksnius, kurie reiškiasi bet kurioje individo veikloje, lemia bet kokio testo rezultatus. Toks požiūris buvo būdingas C. Spearmanui, kuris sukūrė bendrųjų, specifinių ir grupinių intelekto veiksnų teoriją. Kita samprata – intelektas yra įvairių, vienas nuo kito nepriklausančių sugebėjimų visuma (JAV psichologai L. L. Thurston, E. L. Thorndike, J. P.

Guilford). Antrasis gabumų sąvokos elementas yra kūrybiškumas, kurį galima apibrėžti kaip asmenybės savybę, susijusią su sugebėjimu atrasti nauja, o užduotyse pateiktą informaciją panaudoti įvairiais būdais ir greitai. „Sukūrimas ko nors naujo ir vertingo“ (A. Rothenberg, R. Hausman, 1976) arba nurodo sąlygų ar tikslų, būtinu kūrybinei veiklai, svarbą (S. A. Mednick, 1976; B. Blachard, 1976; M. A. Wallach, N. C. Kogan, 1965). Trečiasis gabumų sąvokos elementas – sugebėjimas spręsti problemas. Problemų sprendimas, kaip intelektas ir kūrybiškumas, apibrėžiamas įvairiai. Detaliai šią sąvoką apibrėžia J. W. Getzels ir M. Csikszentmihalyi (1967), tyrinėję kūrybiškumą. Jie nurodo įvairių problemų tipus, kurie išskirti pagal tai, kaip tiksliai apibrėžta problema, jų sprendimo metodai ir būdai. Didžiausias dėmesys kreipiamas į struktūrą, tinkamų alternatyvų ir interpretacijų suradimą, lankstumą sprendžiant problemas, metodus ir patį rezultatą (S. W. Shiever, 1991; C. J. Maker, 1993; J. W. Getzels, M. Csikszentmihalyi, 1967) (Garkauskaitė – Karkockienė, 2002)..

Pasak A. Gučo (1990), gebėjimas yra mokymosi sėkmės prielaida, galimybė. Šalia žinių, įgūdžių ir gebėjimų svarbus mokinio veiklos našumo faktorius yra motyvacija. Gali būti vienuodų gebėjimų vaikai, bet jei skirtinga jų veiklos motyvacija, bus skirtingi ir rezultatai. Motyvacija – visos išorinės ir vidinės sąlygos, skatinančios vaiko aktyvumą, lemiančios jo pastangų intensyvumą ir pastovumą. Nauji motyvai pakelia aukščiau kūrybinę veiklą, atskleidžia naujas vaizduotės ir intelekto galimybes. Motyvai nėra įgimti, jie atsiranda ir vystosi priklausomai nuo tėvų siekimų, aspiracijos lygio, paskatinimo, aplinkos įtakos vaikui gyvenant ir veikiant. Svarbus vaidmuo priklauso vaiko savarankiškumo lavėjimui. Vaikas pamato, kad jis gali pats numatyti siekiamą tikslą, dėti pastangas jam įvykdyti ir kontroliuoti.

Mokinių pasyvumas rodo, kad nėra tinkamo mokymosi motyvo. Todėl mokytojams tenka būti labai rūpestingiems, išsiaiškinti neaktyvumo priežastis. Aktyvumas dažnai susilpnėja dėl to, kad užduotys būna arba per daug sunkios, arba per daug lengvos. Pirmuoju atveju nepatiriama veiklos sėkmė, antruoju – sėkmė nekelia intereso, nereikšminga. Dažnai tenka organizuoti sėkmę, kad būtų galima pasiekti didesnio aktyvumo. . Dar geriau yra skelbti mokiniams ne pažymį, bet tai, ką jie konkrečiai pasiekė ir tai, ko dar nepasiekė. Šiuo atveju mokiniui kyla nauji mokymosi uždaviniai. (Jovaiša L., 1994, p. 31 – 32).

A. Gučas (1990) teigia, kad paprastais ir trumpais vienkartiniais tyrimais neįmanoma išsiaiškinti vaiko gabumų ir numatyti, kaip jie lavės toliau. Kuo vyresni vaikai, tuo sunkiau numatyti tolesnį jų gabumų lavėjimą, tačiau vieną aišku: kad augantis žmogus galėtų realizuoti įgimtus pradmenis, reikia darbo, ištvermės ir veržlumo. Veiklus, mokantis susitelkti darbui vaikas gali pasiekti, objektyviai žiūrint, geresnių rezultatų už tą, kuris turi įgymių, bet neprisiverčia ir nemoka dirbti.

Pastaruoju metu požiūris į gabumus tampa vis labiau holistinis (visuminis), t.y. mėgina apimti visus asmenybės aspektus ir augimą – intelektinį, socialinį, emocinį, estetinį, fizinį. Norint ugdyti gabų žmogų, reikia ugdyti visą asmenybę (Garkauskaitė – Karkockienė, 2002).

Apibendrintai galima teigti, kad talentingumo pagrindą sudaro bendrieji sugebėjimai, kuriuos nulemia genetiškai nulemti įgymiai, patirtis šeimoje ir mokykloje, motyvacija ir mokymosi stiliai. Gabumai, mokslumas, intelektas yra patirties ir motyvacijos rezultatas. Kūrybiškų išvalgų įgūdžiai bei žinių pagrindas nulemia, kuriose srityse pasireikš talentingumas.

1.3. Kairiarankystė kognityvinių ir asmenybinių charakteristikų kontekste

Kairiarankystė yra siejama su tam tikrais psichinės veiklos ir elgesio bruožais. Atlikta daugybė tyrimų, kuriais mėginta atsakyti, kokie yra dešiniarankių ir kairiarankių kognityviniai ir asmenybiniai skirtumai, kokių pasekmių žmonėms turi vienos pusės, ypač rankos, pirmenybė. Tačiau tyrimų rezultatai nėra vienareikšmiški, jie nepateikia aiškaus atsakymo.

Tiriant kairiarankių ir dešiniarankių asmenų rezultatyvumą atliekant verbalines ir erdvines užduotis gauti prieštaringi rezultatai. Levy (1969) nustatė, kad kairiarankių erdviniai gebėjimai yra silpnesni nei dešiniarankių, jo tyrime kairiarankiai gavo žemesnius įvertinimus atlikdami užduotis, kurios susiję su dešiniojo smegenų pusrutulio funkcijomis, ir aukštesnius atlikdami užduotis, susijusias su kairiojo smegenų pusrutulio funkcijomis. Šiuos tyrimus patvirtino ir Hibbard (2000), kuris nustatė, kad dešiniarankių asmenų erdviniai gebėjimai geresni nei kairiarankių, o verbalinių užduočių vertinimai identiški tiek tarp tiriamų kairiarankių, dešiniarankių, tiek tarp mišrios rankystės tiriamųjų. Annett (1982) tyrimų rezultatai priešingi – jis nustatė, kad kairiarankių yra silpnesni verbaliniai gebėjimai, o ne erdviniai. Ir galiausiai Natsopoulos ir Xeromeritou (1989) tyrimas neparodė nei verbalinių, nei erdvinių gebėjimų skirtumų tarp dešiniarankių ir kairiarankių (Gudonis, Brazdeikienė, 2005).

Visa eilė mokslininkų (Benbow, 1986; Cranberg, Albert, 1988; Springer, Deutch, 1983), remdamiesi tyrimų rezultatais, teigė, kad kairiarankiai pasižymi geresniais verbaliniais ir matematiniais gebėjimais. Tuo jie aiškino ir tą faktą, kad tarp gabių architektų, šachmatininkų daugiau yra kairiarankių nei dešiniarankių. Daug gabių menininkų, muzikų yra kairiarankių. Tačiau mokslininkų Wiley ir Goldstein (1991) tyrimas paneigė ankstesnių tyrėjų išvadas – jų tyrimo rezultatai nepatvirtino ryšio tarp kairiarankystės ir gabumų.

Ginčytinas lyties skirtumų, kognityvinių gebėjimų ir rankystės sąsajos klausimas. Vienuose tyrimuose padaryta išvada, kad kairiarankiai (tiek vyrai, tiek moterys) erdviniais gebėjimais yra pranašesni už dešiniarankius (Beaton, 1985). Kituose tyrimuose, priešingai, nenustatyta jokio reikšmingo ryšio, susijusio su lytimi. Martino ir Winner (1995) tyrė skirtingos lyties ir rankystės asmenų erdvinių ir verbalinių gebėjimų raišką. Padaryta išvada, kad vyrų erdvinio mąstymo gebėjimų įvertinimai aukštesni, bet jiems būdingesnės verbalinės problemos. Kairiarankių ir dešiniarankių vyrų veiklos rezultatai nesiskyrė. Taigi, lyčių skirtumai, kabant apie rankystės ir kognityvinių ypatumų ryšį, nėra aiškūs.

Kai kurie tyrimai patvirtina, kad kairiarankiams arba ambidekstams būdingesnis nerimas:

- Harburg ir kiti autoriai (1981) rankystės rodiklius susiejo su temperamento, pasireiškiančio emocijinėmis-asmenybinėmis savybėmis, rodikliais. Nustatyta, kad kairiarankiai vyrai, palyginti su dešiniarankiais, apskritai yra vidujai jausmingesni, o išoriškai mažiau tai parodantys, baimingesni, taip pat mažiau save kontroliuojantys. Kairiarankės moterys yra emocionalesnės už dešiniarankes.
- Lester (1987) tyrimai patvirtina esant ryšį tarp rankystės ir moterų ekstraversijos.
- Hicks ir Pellegrini (1978) išvadą, jog kairiarankiai labiau linkę reaguoti į stresą ir veikti atsargiai.
- Coren (1992) tyrimas parodė, kad kairiarankiai yra introversiškesni, labiau atsiriboję nuo aplinkos, šiurkštesni ir karingesni nei dešiniarankiai.
- Moskvina (1990) tyrimas parodė, kad vyrų, kurių kairiarankystė neakivaizdi, neurotiškumo ir nerimo rodikliai yra didesni. Moterų tarpusutulinės smegenų organizacijos tipo ryšys su emocijinėmis-asmenybinėmis savybėmis daug įvairesnis. Asmenys, kuriems būdinga gryna dešinės pusės asimetrija, išreiškia save kaip teigiamai nusiteikusius, optimistus.
- Moskvina (1988, 1990); Harburg et al. (1981); Mascie-Taylor (1981) nustatė kairiarankių polinkį į neigiamas emocijas būsenas.

Iš aptartų tyrimų, kuriuose siekta nustatyti kairiarankystės sąsajas su kognityviniais ir asmenybiniais ypatumais, negalime susidaryti vieningos nuomonės, kaip individualūs asmens skirtumai siejasi su rankyste.

V. Gudonio ir L. Brazdeikienės (2005) tyrimas patvirtino, kad kognityvinės dešiniarankių ir kairiarankių charakteristikos iš dalies skiriasi:

1. Vizualiniai – motoriniai dešiniarankių gebėjimai yra didesni nei kairiarankių;

2. Dešiniarankiams būdingas konkretesnis mąstymo būdas, o kairiarankiams – būdingesni divergentinio mąstymo požymiai.

Tyrimo autoriai tvirtina ir tai, kad dešiniarankiams ir kairiarankiams vaikams būdingos skirtingos asmenybinės savybės:

- Dešiniarankiams būdingas ryškesnis impulsyvumas, demonstratyvus elgesys, emocinė įtampa. Kairiarankiai mažiau emocingi, drovūs, užsisklendę, nelinkę atvirai reikšti emocijų;
- Dešiniarankiai geriau prisitaiko prie socialinės aplinkos, geriau pažįsta ir suvokia realybę. Kairiarankiai linkę arba likti nuošalyje arba konfliktuoti, jų aplinkos pažinimas yra abstraktesnis.

1.4. Kairiarankių akademinių gebėjimų raiška mokyklinės adaptacijos periodu

Kairiarankiam vaikui kylantys mokymosi sunkumai iki šiol nėra tinkamai įvertinti. Lietuvoje dar XX a. devintajame dešimtmetyje buvo toleruojamas kairiarankių permokymas. Įspėta tik dėl vienintelio dalyko – kad permokant kairiarankį vaiką nebūtų naudojama prievarta (Miškinis, 1985). Šeimose, darželiuose, mokyklose kairiarankiai buvo auklėjami kaip dešiniarankiai. Niekas neabejojo šio metodo teisingumu. Tačiau pastebėta, kad permokytiems kairiarankiams kyla daug su sveikata susijusių problemų: vaikas tampa nervingesnis, aikštingesnis, sutrinka jo miegas ir apetitas, skauda galvą, jis gali pradėti mikčioti, gali atsirasti nervinis tikas, paūmėti chroniškos ligos (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1993; Gudonis, 1993; Grinienė, 1991; Безруких, 2001; Захаров, 1990; Макарьев, 1995). Kairiarankis vaikas, mokykloje verčiamas rašyti dešine ranka, gali turėti mokymosi problemų. Boldyreva ir Inšekova, 1998 teigia, kad permokytiems kairiarankiams gali išsivystyti sunkios formos disleksija ir disgrafija (Salter, Smith, 1997).

Nors šiuo metu kairiarankystė mokyklose yra toleruojama, tačiau kairiarankiams vaikams nepadedama įveikti kliūčių, su kuriomis jie susiduria patekę į dešiniarankių aplinką. Rusų autorių duomenimis (Князева, Безруких, 1987), dešiniarankių aplinkos „spaudimas“ justis visose ikimokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų gyvenimo sferose, netgi tuomet, kai tėvai ir pedagogai nebando perauklėti kairiarankio vaiko. Jam sunkiau išmokti rašyti, naudotis žirkklėmis, atlikti įvairius darbelius ir fizinius pratimus. Minėti autoriai teigia, kad kairiarankiai vaikai jautresni, sunkiau išmoksta ne tik skaityti, bet ir rašyti. Todėl kairiarankis vaikas reikalauja ypatingo pedagogų ir tėvų dėmesio.

Palyginti negausi lietuviškoji psichologinė ir edukologinė literatūra apie kairiarankius

vaikus ir galimas su tuo susijusias problemas verčia daryti prielaidą, kad mūsų visuomenėje neskiriama pakankamai dėmesio kairiarankiams, o jų problemos yra ignoruojamos. Apie kairiarankių „nematomumą“ bei jų ignoravimą kalbama ir užsienio autorių darbuose. Didžiosios Britanijos švietimo ir mokslo departamentas atvirai prisipažino neturįs jokios informacijos apie kairiarankius vaikus, nors pati kairiarankystė yra svarbus mokymosi ir galimų mokymosi sunkumų požymis (Paul, 1990).

Mokykla nėra visų problemų, su kuriomis gali susidurti kairiarankiai vaikai, šaltinis, tačiau mokytojas atlieka labai svarbų vaidmenį padedant kairiarankiams išskleisti visą savo potencialą.

V. Gudonio ir L. Brazdeikienės atliktame tyrime 2001-2002 metais dažniausiai mokytojai nurodė rašymo įgūdžių formavimo sunkumus kairiarankiams vaikams. Juos nurodė 36,2% mokytojų. 23,6% mokytojų nurodė sunkumus, kylančius dėl įrangos ir priemonių pritaikymo dešiniarankiams. Beveik vienodas procentas mokytojų nurodė, kad trūksta mokslinės-metodinės literatūros ir kyla problemų mokant dailės ir darbelių. 49,8% mokytojų taip pat nurodė, kad kairiarankiams vaikams kyla problemų mokykloje. 47,2% dažniausiai mini kairiarankių vaikų mokymosi problemas, 22,9% – pasitikėjimo savimi stoka, 16,6% – adaptacijos mokykloje problemas, 10,3% – bendravimo problemas. Yra atsakymų, kur pažymėta, kad mokytojo priešiška nuostata gali būti kairiarankių vaikų problema mokykloje viena iš priežasčių. Pažymėtas ir kairiarankių vaikų didelis jautrumas, gėda prieš dešiniarankius, kairiarankio vaiko supratimas, kad jis dirba kitaip nei kiti, bei problemos, kylančios dėl įrangos dešiniarankiams. Tyrėjai daro prielaidą, kad kairiarankiams vaikams nėra skiriamas reikiamas dėmesys iš dalies todėl, kad mokytojai nežino, nėra mokomi, neturi metodinių-praktinių rekomendacijų, kaip dirbti su kairiarankiais vaikais.

Tiek mokytojams, tiek kairiarankiams vaikams daugelis klausimų, susijusių su kairės rankos pirmenybe, kyla pradinėse klasėse, vaikui tik pradėjus lankyti mokyklą. Mokytojų nuomone, dauguma tėvų vaikų kairiarankystę toleruoja ir ją palaiko arba jų požiūris yra neutralus. Tačiau vis dėlto, nors dauguma tėvų į vaikų kairiarankystę žiūri tolerantiškai, 37,8% mokytojų nurodė, kad kairiarankį vaiką bandoma išmokyti rašyti dešine ranka ir dažniausiai tai inicijuoja tėvai. Tai daroma, kad vaikas neišsiskirtų iš kitų, dėl įprastumo, lengvesnės adaptacijos dešiniarankių pasaulyje. Viena iš dažniau nurodomų rankystės permokymo priežasčių – negalėjimas išmokyti rašyti. Tada vaikui pasiūloma pabandyti rašyti dešine, bet tai daroma pasitarus su pačiu vaiku ir tėvais (V. Gudonis, L. Brazdeikienė, 2005).

Nors mokytojai savo atsakymuose nurodė, kad rankų pirmenybė dabar dažniausiai nėra keičiama ir pripažįstama vaiko teisė rašyti ranka, kurią jis pats pasirenka, to nepakanka siekiant

kairiarankiams vaikams prisitaikyti dešiniarankių daugumos aplinkoje. Apie tai galėtume spręsti ir pagal mokytojų anketose nurodytą kairiarankių vaikų skaičiaus sumažėjimą ir jų sklaidos padidėjimą perėjus iš ikimokyklinės ugdymo įstaigos į pradinės klases. Didesnė kairiarankių vaikų sklaida pradinėse klasėse, lyginant jas su ikimokyklinėmis grupėmis ir aukštesnėmis klasėmis, rodo, kad pradinėse klasėse yra labai nevienodas kairiarankių vaikų skaičius skirtingose klasėse.

Tikėtina, kad tai gali būti susiję su kai kurių mokytojų bandymais keisti rankystės tendencijas. Šią prielaidą patvirtina skirtingi mokytojų ir kairiarankių asmenų atsakymai apie rankų pirmenybės keitimą. 61,7% suaugusiųjų kairiarankių nurodė, kad jų rankos pirmenybė keista ikimokyklinio ugdymo įstaigose ir mokykloje. Mokytojų atsakymuose, priešingai, nurodyta, kad kairės rankos pirmenybės dažniausiai nebandoma keisti, arba tai inicijuoja tėvai (V. Gudonis, L. Brazdeikienė, 2005).

V. Gudonis ir L. Brazdeikienė savo tyrime bandė įvertinti, ar koreliuoja išsivystymo įvertinimai, gauti Bender-Geštalt testu, ir inteligencijos lygis, gautas PGS I metodika. Dešiniarankių grupėje gauta statistiškai reikšminga koreliacija tarp išsivystymo lygio įvertinimo ir inteligencijos lygio ($r=0,34$, $p=0,021$). Kairiarankių grupėje koreliacija tarp šių dviejų veiksnių nėra statistiškai reikšminga ($r=0,08$, $p=0,631$). Tai, iš vienos pusės patvirtino autorių keltą hipotezę apie kairiarankių grupės nehomogeniškumą, antra vertus, galima kelti prielaidą apie tai, kad kairiarankių asmenybės ypatumai mažiau tolygūs, įvairesni, todėl įvairesnių asmenybės dimensijų įvertinimui reikalingos jautresnės metodikos. Pikūno grafoskopine skale I įvertintas kairiarankių ir dešiniarankių inteligencijos lygis yra panašus, o Bender-Geštalt testu gautas išsivystymo lygio įvertinimas vien pagal vizualinius-motorinius gebėjimus nepakankamas, neatskleidžia turimų potencialų ir jų asmenybės įvairiapusiškumo.

V. Gudonis ir L. Brazdeikienė atlikę kiekybinę ir kokybinę Pikūno grafoskopinės skalės rezultatų analizę pamatė, jog kairiarankių ir dešiniarankių asmenybės skiriasi tam tikrais aspektais. Tarp dešiniarankių pastebima tendencija adekvačiau, atsižvelgiant į amžių, prisitaikyti prie socialinės aplinkos: jų piešiniuose įprastesnis piešinių turinys, jie linę piešti dažniausiai tarp tokio amžiaus vaikų piešinių pasitaikančius vaizduojamus objektus. Kairiarankiai dažniau nei dešiniarankiai piešia abstraktus turinio piešinius, įtraukdami percepčinį ženklą į savo piešinius, dažniau vaizduoja fantastinius, kosmoso temos objektus. Be to tikslesnė ir dešiniarankių vaizduojamų objektų forma, dauguma piešinių gerai atpažįstami, panašūs į tikrovės objektus, o kairiarankių piešiniuose forma dažniau neatitinka norimo pavaizduoti objekto. Formos tikslumas taip pat susijęs su asmenybės socialiniu adekvatumu, geresniu prisitaikymo prie įprastinės aplinkos, ego stiprumu. Galime manyti, jog tarp dešiniarankių pastebima tendencija geriau jausti realybę,

geriau suvokti save ir aplinką, lengviau identifikuotis su kitais ir socialiai prisitaikyti, sparčiau formuojasi jų percepciniai ir motoriniai sugebėjimai, kas sutampa su Bender-Geštalt metodikos duomenimis.

Kognityvinių funkcijų veiksmingumas dešiniarankių ir kairiarankių grupėse statistiškai nesiskiria. Nors dešiniarankių tiriamųjų piešiniai ir tikslesni pagal formą, detalesni, tačiau pagal projekcinius kintamuosius atsilieka nuo kairiarankių. Projekcinių kintamųjų skirtumai statistiškai reikšmingi. Inteligencijos efektyvumo komponentas, kuris vertinamas pagal piešinių detalumą, turinio įvairumą ir laiko taškus, aukštesnis dešiniarankių grupėje. Tačiau bendras inteligencijos lygis tiek kairiarankių, tiek dešiniarankių grupėse yra panašaus lygio.

Kairiarankiai ir dešiniarankiai labai skiriasi, lyginant emocinio prisitaikymo įvertinimus. Tarp dešiniarankių daugiau impulsyvesnių, emocingesnių, nerimastingų vaikų. Be to, dešiniarankių piešiniuose (atsižvelgiant į dažnumą) buvo aptikta daugiau neigiamų determinantų: spaudimo, turinio kartojimosi, nebrandumo, emocinės įtampos, nerimastingumo, impulsyvumo, emocinio jautrumo. Kairiarankiai labiau linkę save kontroliuoti, išoriškai nereikšti emocijų, elgtis introvertiškai.

Rezultatai taip pat atskleidė didesnę kairiarankių kūrybiškumą. V. Gudonio ir L. Brazdeikienės (2005) tyrime nustatyti skirtingi kairiarankių ir dešiniarankių saviraiškos būdai, emocinio prisitaikymo stilius. Kairiarankių originalių piešinių turinys įvairesnis, jiems būdingi divergentinio mąstymo požymiai. Neorganinių objektų vyravimas kairiarankių piešiniuose gali rodyti, kad jie yra mažiau emocionalūs, labiau linkę daryti racionalius sprendimus. Kairiarankių piešiniuose vyrauja blyški, plona linija, vengiama įvesti spalvas, piešiniuose vyrauja ne spalvos, bet forma, nekeičiamos stimulo spalvos, patys piešiniai gali būti apibūdinti kaip tuščiaviduriai, peršviečiami, ažūriniai. Tokios piešimo tendencijos rodo labai stiprią savikontrolę, stiprų emocijų slopinimą. Kairiarankių piešiami objektai mažiau tikroviški, jų piešinių turinys neadekvatus amžiui, daugiau panašus į suaugusiųjų piešinių turinį, jie piešia daugiau simbolių, lyginant su dešiniarankiais, kurių piešiniuose daugiau negyvosios gamtos objektų, kas liudija apie geresnę dešiniarankių tikrovės pažinimą. Kairiarankių piešiniuose mažai buitinių, kasdienių objektų, kai dešiniarankiai dažniau piešia tai, kuo naudojasi kasdienybėje. Kairiarankiai nepiešia siužetų, jų piešinių turinį sudaro daugiau vienetiniai objektai. Kairiarankiai, kitaip nei dešiniarankiai, įjungia percepcinį ženklą į savo piešinius. Į stimulą yra sureaguojama, bet jis neliečiamas, nepakartojamas, neapibrėžiamas, priešingai dešiniarankiams, kurie tiek integruoja percepcinį ženklą savo piešiniuose, kad jo nebesimato. Kairiarankių piešinių turinio analizė leido V. Gudoniui ir L.

Brazdeikienei daryti prielaidą, kad kairiarankių percepcinė raida yra netolygi, tai gali lemti jų vystymosi, mąstymo procesų nestandartiškumą, kitoniškumą.

V. Gudonio ir L. Brazdeikienės (2005) netiesioginio ir tiesioginio požiūrio į kairiarankystę tyrimas parodė, kad pasikeitęs tik deklaruojamas požiūris į kairiarankystę, tačiau išlieka neigiamas kairės stereotipas. Sąvokos „kairė“ vertės, jėgos ir veiklos įvertinimai dešiniarankių tarpe yra žemesni nei sąvokos „dešinė“. Netiesioginio požiūrio į kairiarankystę rezultatai leidžia daryti prielaidą, kad, nors sąmoningai kairiarankystė nėra diskriminuojama, tarp dešiniarankių ir mokytojų vis dar išlieka šališka tendencija traktuoti kairiarankystę kaip ydą.

Tiesiogiai neišreiškiamas, bet numanomas nepasitikėjimas kairės veiklumo įgūdžiais, gali turėti įtakos besivystančios asmenybės didesniai sutrikimui ir sunkinti adaptaciją kultūriniame dešiniarankių pasaulyje. Literatūros duomenimis (Harburg ir kt., 1981; Mascie-Taylor, 1981; Coren, 1992), kairiarankiai ir dešiniarankiai skiriasi prisitaikymo ir emocinio reagavimo ypatumais. Kairiarankiai jautriau reaguoja į sąmoningai ir nesąmoningai suvokiamas motorines problemas, kurios dar yra pagilintos negatyviais ar kritiškais kitų komentarais arba ignoravimu. Kaip nurodo Paul (1990), dažnai kairiarankiai vaikai patiria izoliaciją, kurios priežastis ta, kad vaikas pats ignoruoja savo lateratiškumą.

Remdamiesi Bender-Geštalt testo emocinių indikatorių klaidų analize ir Pikūno grafoskopinės skalės kokybinių kategorijų vertinimais, V. Gudonis ir L. Brazdeikienė daro išvadą, kad kairiarankiai vaikai blogiau prisitaiko aplinkoje. Emocinių indikatorių klaidos būdingesnės kairiarankiams, jos rodo kairiarankių tiriamųjų nerimą, drovumą, atsitraukimą. Dešiniarankiai dažniau daro tokių klaidų, kurias galima interpretuoti kaip impulsyvaus, demonstratyvaus elgesio tendencijas.

Pikūno grafoskopinės skalės I kokybinių kategorijų vertinimas rodo, jog kairiarankių ir dešiniarankių asmenybės skiriasi tam tikrais aspektais. Tarp dešiniarankių pastebima tendencija geriau jausti realybę, geriau suvokti save ir aplinką, lengviau identifikuotis su kitais ir socialiai prisitaikyti. Kairiarankiai vaikai vis dėlto yra kitokie ir jų nestandartiškumą gali lemti kultūrinės dešiniarankių aplinkos spaudimas, pačių kairiarankių vaikų suvokiamas jų neatitiktis daugumos rankų naudojimo praktikai. Visuomenėje vis dar išlikęs neigiamas stereotipas, susijęs su kaire puse, iš tiesų gali didinti besivystančios asmenybės stresą ir sutrikimą. Tuo galima paaiškinti kairiarankių vaikų daugiau introversišką saviraišką bei emocinio reagavimo ypatumus.

L. Brazdeikienė (2003) teigia, jog išvados apie kairiarankių ir dešiniarankių mokymosi ir mąstymo sugebėjimus ne visada nuoseklios. Kai kurie tyrėjai apskritai neranda skirtumo tarp

kairiarankių ir dešiniarankių sugebėjimų. Kiti teigia, kad tai priklauso nuo lyties, kad vyriškosios lyties kairiarankiams būdingi žemesni įvertinimai. Tokio nenuoseklumo viena iš priežasčių yra ta, kad sisteminiai kairiarankių ir dešiniarankių skirtumai neišryškėja iki brendimo. Ankstyvame mokykliniame amžiuje dešiniarankystė / kairiarankystė retai siejama su mokymosi ar problemų sprendimo sugebėjimais. Taigi skirtumai nėra matomi bent jau iki 13 ar net daugiau metų. Tačiau tarp kairiarankių yra ir ypatingai gabių individų. Daug autorių pripažįsta, kad kairiarankiai pralenkia dešiniarankius sugebėjimu kurti objekto vaizdinius ir manipuliuoti jais mintyse. Kairiarankius ypač jaudina sėkmė mokykloje ir santykiai su kitais, sveikata, išvaizda, karjera, pinigai ir laiko tėkmė. Tai gali paaiškinti, kodėl kairiarankiai atrodo mažiau stabilūs emociškai nei dešiniarankiai. Kairiarankiai labiau linkę apibūdinti save kaip intravertus ir galvoti apie save labiau kaip apie drovius, nedrąsius, nelinkusius bendrauti, vaidingus. Bendras kairiarankių asmenybės apibūdinimas būtų toks: šalinasi žmonių, linkęs būti atokiai, šiurkščiau bendraujantis lyginant su dešiniarankiais.

2. VYRESNIŲJŲ KLASIŲ KAIRIARANKIŲ MOKSLEIVIŲ AKADEMINIŲ GEBĖJIMŲ IR PSICHOEMOCINĖS BŪSENOS TYRIMAS

2. 1. Tyrimo metodika ir tiriamieji

Tyrimo metodika. Tyrimui buvo naudotas G.Aizenko EPI testas – klausimynas, adaptuotas A. G. Šmeliovo (pateikiamas 1 priede). EPI testas – klausimynas (1963 m.) yra labai dažnai naudojamas psichodiagnostiniuose tyrimuose. Gauti apklausos duomenys buvo apdoroti pagal G.Aizenko pateiktą EPI testo – klausimyno kodą (žiūrėti 2 priede), o moksleivių temperamento tipas nustatytas pagal Aizenko „Ratą“ (pateiktas 3 priede).

Visi apdoroti duomenys buvo užkoduoti ir apdorojami programa SPSS 12 for Windows. Bendrai informacijai apdoroti buvo naudotos dažnių lentelės, skaičiavimams – Studento t-kriterijus. Taip pat buvo naudota Spearman'o koreliacinė analizė. Koreliacija tirta tarp įvairių požymių (rodiklio „ekstraversija“ ir „nuoširdumas“, mokinių amžiaus ir rodiklio „neurotiškumas“, mokinių lyties ir rankystės, ir pan.). Koreliacijos koeficiento r reikšmės traktuojamos taip:

- iki 0,2 – labai silpna (laikoma, kad esminio ryšio tarp požymių nėra);
- 0,2–0,4 – silpna (laikoma, kad ryšys tarp požymių silpnas);
- 0,4–0,6 – vidutinė (laikoma, kad ryšys tarp požymių esminis);
- 0,6–0,8 – stipri (laikoma, kad ryšys tarp požymių stiprus);
- $r > 0,8$ – labai stipri (laikoma, kad ryšys tarp požymių labai stiprus);
- $r = 1$ – ryšys tiesinis.

2. 2. Tiriamosios imties charakteristika

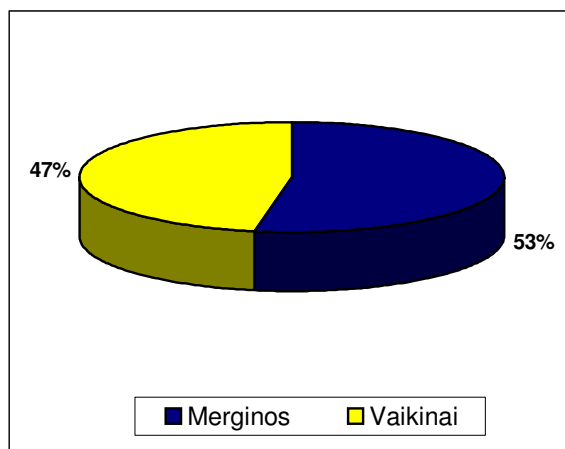
Tiriamieji. Tyrimui pasirinkti vyresniųjų klasių moksleiviai todėl, kad ankstyvame mokykliniame amžiuje rankystė retai siejama su moksleivių akademiniais gebėjimais ar psichoemocine savijauta. Skirtumai pasireiškia maždaug nuo 13 – 14 metų.

Tyrimo dalyvavo 140 vyresniųjų klasių mokinių iš septynių Marijampolės apskrities vidurinių mokyklų. Atskirose mokyklose tirtų kairiarankių ir dešiniarankių skaičius parodytas 1 lentelėje.

Tyrimė dalyvavusių kairiarankių ir dešiniarankių vyresniųjų klasių mokinių skaičius pagal mokyklas

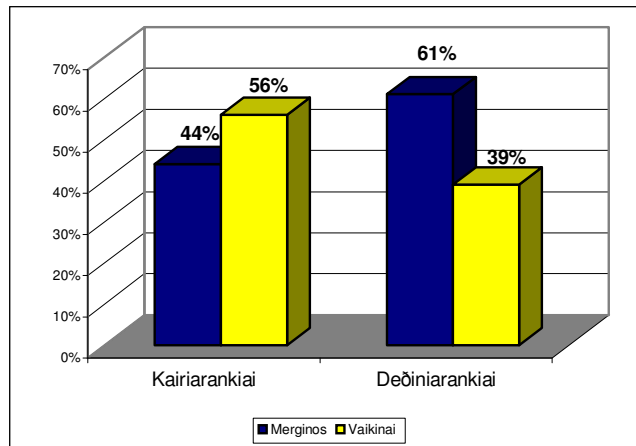
Eil. Nr.	Mokyklos pavadinimas	Kairiarankių skaičius	Dešiniarankių skaičius
1.	Marijampolės 6-oji vidurinė mokykla	8	4
2.	Kazlų Rūdos Kazio Griniaus gimnazija	8	0
3.	Vilkaviškio Salomėjos Nėries vidurinė mokykla	14	21
4.	Vilkaviškio rajono Sūdavos vidurinė mokykla	10	19
5.	Vilkaviškio pagrindinė mokykla	10	6
6.	Vilkaviškio „Aušros“ vidurinė mokykla	10	10
7.	Vilkaviškio rajono Pilviškių vidurinė mokykla	10	10
Iš viso:		70	70

Respondentų pasiskirstymas parodytas 1 paveiksle. Merginos visų tiriamųjų sudaro 53 proc., vaikinai – 47 proc. Tiriamųjų grupės pagal lytį yra maždaug vienodos, todėl galima lyginti tiriamų kintamųjų raišką šiose grupėse.

1 pav. Tyrimė dalyvavusių merginų ir vaikinų santykis

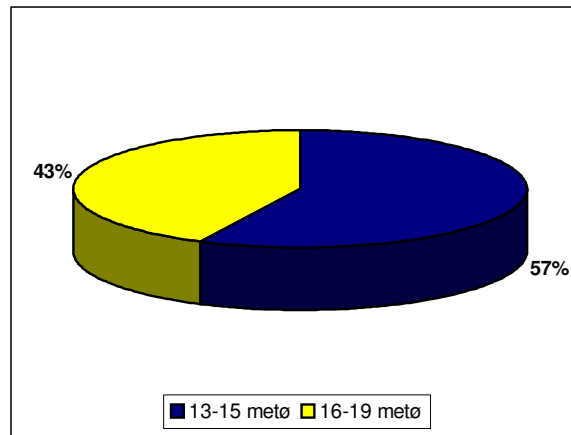
Respondentų pasiskirstymas pagal lytį kairiarankių ir dešiniarankių grupėse nėra toks tolygus (žr. 2 pav.). Dešiniarankių respondentų tarpe merginos sudaro 61 proc., o vaikinai – tik 39 proc. Kairiarankių tarpe merginų ir vaikinų santykis yra tolygesnis (44 ir 56 proc.).

2 pav. Merginų ir vaikinių santykis tarp kairiarankių ir dešiniarankių

Pagal Stjudento kriterijų vidutinis rankystės lygis pagal lytį statistiškai reikšmingai skiriasi ($p = 0,043$, $p < \alpha$), galima teigti, kad kairiarankių tarpe daugiau pasitaiko vyriškos lyties atstovų.

Respondentų pasiskirstymas pagal amžių parodytas 3 paveiksle. 13-15 metų vaikai sudaro 57 proc. visų tiriamųjų, o 16-19 metų jaunuoliai – 43 proc.

3 pav. Tyrime dalyvavusių respondentų amžius

Skirtingo amžiaus respondentų grupėse vaikinių ir merginų yra vienodos procentinės dalys - atitinkamai 47 ir 53 proc. (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Tyrimo dalyvavusių respondentų amžiaus ir lyties

Tiriamųjų lytis	13-15 metų	16-19 metų
Merginos	52,5%	53%
Vaikinai	47,5%	47%

Kairiarankių buvo daugiau tarp 16-19 metų amžiaus respondentų, negu tarp 13 – 15 metų amžiaus respondentų (3 lentelė).

3 lentelė

Tyrimo dalyvavusių respondentų amžiaus ir rankystės santykis

Tiriamųjų lytis	13-15 metų	16-19 metų
Kairiarankiai	49%	52%
Dešiniarankiai	51%	48%

4 lentelėje pateikiami duomenys apie kokybiniame tyrimo dalyvavusius pedagogus. Tyrimui pakviesti pedagogai iš keturių Marijampolės apskrities mokyklų rajono mokyklų, kuriose buvo atliekamas ir kiekybinis tyrimas: Kazlų Rūdos K.Griniaus gimnazijos, Vilkaviškio „Aušros“ vidurinės, Vilkaviškio S.Nėries vidurinės ir Pilviškių vidurinės. Visi tyrimo dalyviai yra skirtingų dėstomųjų dalykų pedagogai, šeši iš aštuonių turi mokytojo profesinę kvalifikaciją, vienas – vyr. mokytojo ir vienas metodininko.

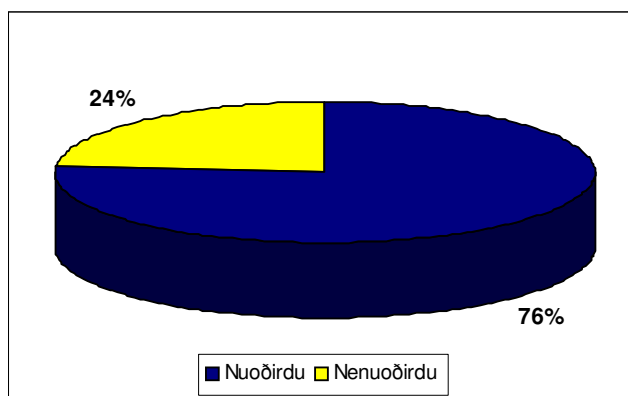
4 lentelė

Tyrimo dalyvavusių pedagogų profesinė kvalifikacija

Respondentai	Dėstomas dalykas ir mokykla	Profesinė kvalifikacija
R 1	Anglų k. Pilviškių vidurinė mokykla	Mokytoja
R 2	Rusų k. Vilkaviškio S.Nėries vidurinė	Mokytoja
R 3	Matematika Vilkaviškio S.Nėries vidurinė	Vyr. mokytoja
R 4	Informatika Vilkaviškio S.Nėries vidurinė	Mokytoja metodininkė
R 5	Dailė Kazlų Rūdos K.Griniaus gimnazija	Mokytoja
R 6	Muzika Kazlų Rūdos K.Griniaus gimnazija	Mokytojas
R 7	Geografija Kazlų Rūdos K. Griniaus gimnazija	Mokytoja
R 8	Technologijos Vilkaviškio „Aušros“ vidurinė	Mokytoja

2. 3. Vyresniųjų klasių kairiarankių subjektyvus psichoemocinės būklės vertinimas

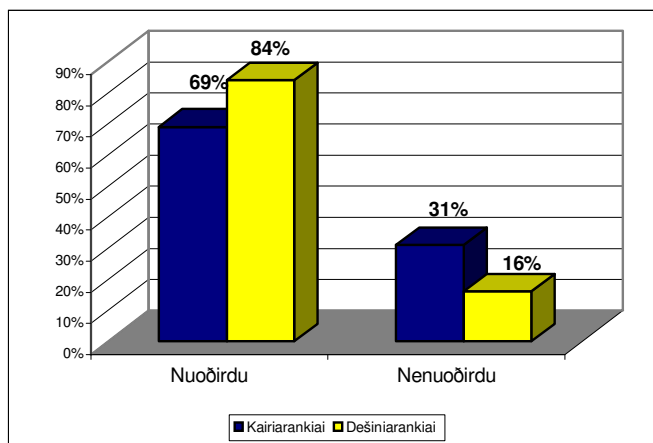
Subjektyvus nuoširdumo vertinimas. Iš 140 respondentų, dalyvavusių tyrime, 107 atsakymai įvertinti kaip „nuoširdūs“, o 33 – „nenuoširdūs“, t.y. 76 ir 24 proc. (žr.4 pav.).

4 pav. Subjektyvus respondentų nuoširdumo vertinimas

Nuoširdžiais atsakymai vertinti tuomet, kai rodikliui „Nuoširdumas“ skirta nuo 1 iki 5 balų, ir „Nenuoširdus“ atsakinėjimas į testo klausimus – kai gauti daugiau nei 5 balai.

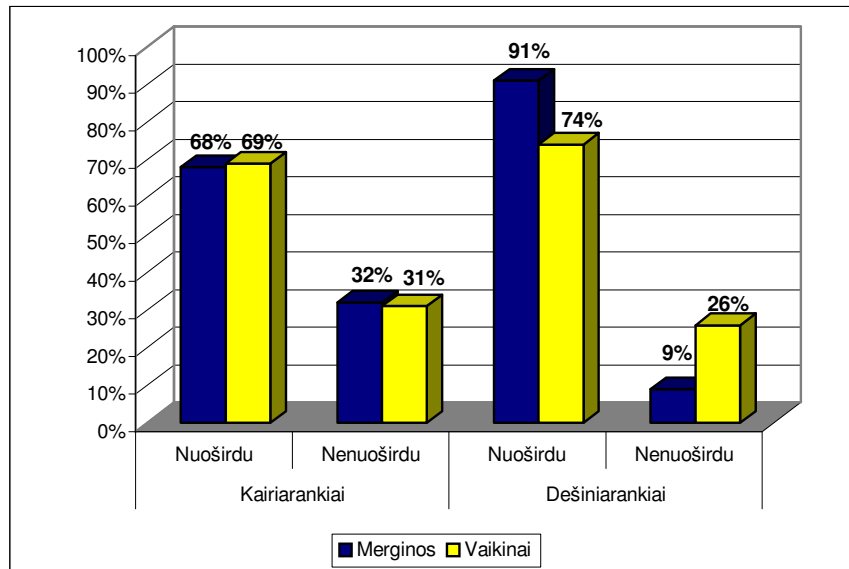
Tarp kairiarankių „nuoširdžiai“ į testo klausimus atsakinėjo 48 mokiniai (69 proc.), o „nenuoširdžiai“ – 22 mokiniai (31 proc.). Tarp dešiniarankių „nuoširdžiai“ į testo klausimus atsakinėjo 59 mokiniai (84 proc.), o „nenuoširdžiai“ – 11 mokinių (16 proc.) (5 pav.).

5 pav. Kairiarankių ir dešiniarankių nuoširdumo įvertinimas

Kaip matyti iš 5 paveikslo duomenų, nenuoširdžiai į testo klausimus atsakinėjančių dvigubai daugiau buvo kairiarankių tarpe (31 ir 16 proc.). Taigi, galime teigti, jog nuoširdesni ir atviresni šių respondentų tarpe yra dešiniarankiai, o kairiarankiai labiau linkę savo mintis ir nuomonę pasilikti sau. Tai patvirtina ir Stjudento t-kriterijus: $p = 0,043$, $p < \alpha$, vadinasi, galime daryti išvadą, kad vidutinis nuoširdumo lygis pagal rankystę statistiškai reikšmingai skiriasi – dešiniarankių ir kairiarankių nuoširdumas atsakinėjant į testo – klausimyno klausimus skiriasi – dešiniarankiai yra nuoširdesni.

Tarp dešiniarankių į Aizenko testo – klausimyno atsakymus nuoširdžiau atsakinėjo merginos negu vaikinai (91 ir 74 proc.), o tarp kairiarankių – maždaug vienodai atsakinėjo tiek merginos, tiek vaikinai (68 ir 69 proc.) (žr.6 pav.).

6 pav. Kairiarankių ir dešiniarankių „nuoširdumo“ atsakinėjant įvertinimas pagal lytį

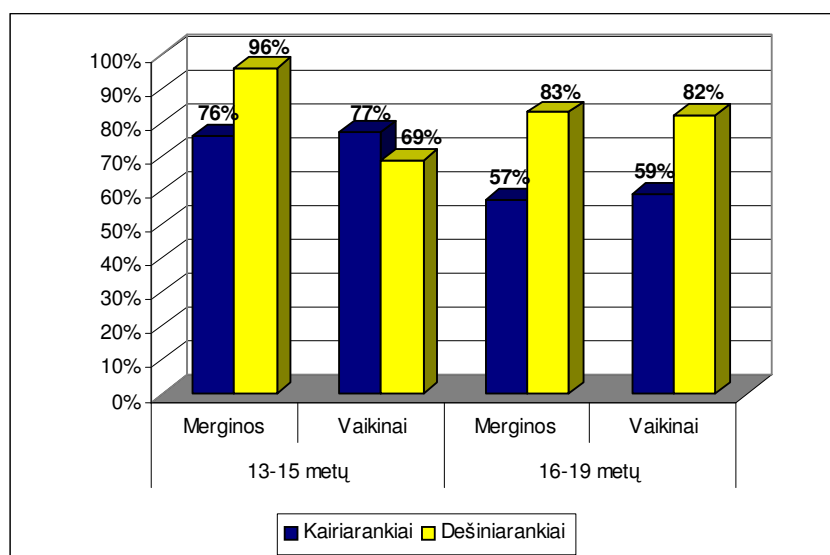
Kad merginos yra nuoširdesnės nei vaikinai, patvirtina ir Stjudento t – kriterijus, $p = 0,028$, $p < \alpha$, taigi galime teigti, jog nuoširdumo skirtumai respondentų grupėse pagal lytį yra statistiškai reikšmingi..

Kaip matyti iš 5 lentelės duomenų, nuoširdžiau į testo – klausimyno klausimus atsakinėjo 13-15 metų amžiaus grupės mokiniai (81 proc. – nuoširdūs), o vyresnio amžiaus, 16 – 19 metų, nuoširdūs buvo tik 70 proc. respondentų. Taigi, atviresni ir nuoširdesni yra jaunesni moksleiviai.

Respondentų „nuoširdumas“ pagal amžiaus grupes

Teiginys	Respondentai 13-15 metų	Respondentai 16-19 metų
Esu nuoširdus	81%	70%
Nesu nuoširdus	19%	30%

Kaip matyti iš 7 paveikslėlio, nuoširdžiausiai į testo – klausimyno klausimus atsakinėjo 13-15 metų amžiaus dešiniarankės merginos, o nenuoširdžiausiai – 16-19 metų amžiaus kairiarankės merginos, tačiau vidutinis nuoširdumo lygis pagal amžių statistiškai reikšmingai nesiskiria ($p = 0,85$, $p > \alpha$). Todėl tegalima konstatuoti, nuoširdžiau atsakinėjo dešiniarankiai.

7 pav. Merginų ir vaikinių nuoširdumas atsakinėjant į klausimus pagal amžiaus grupes

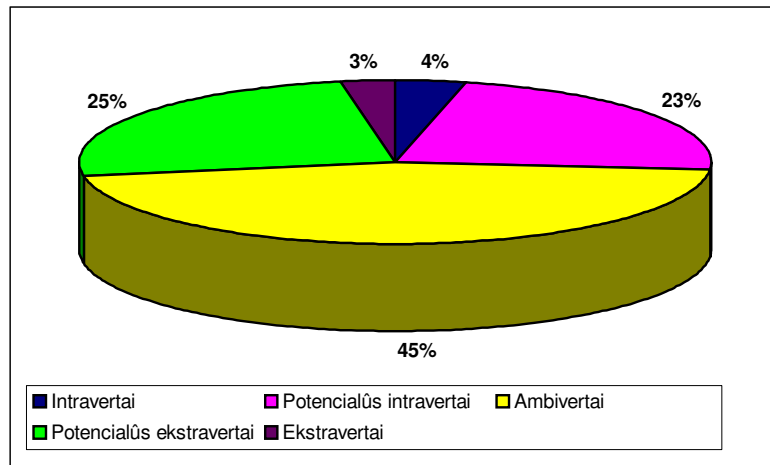
Rodiklio „intraversija – ekstraversija“ vertinimas. Rodiklis „Intraversija – ekstraversija“ charakterizuoja individualią psichologinę žmogaus orientaciją arba į išorinių objektų pasaulį (ekstraversija), arba į vidinį subjektyvų pasaulį (intraversija).

Priimta manyti, kad ekstravertams būdingas polinkis bendrauti, impulsyvumas, elgsenos lankstumas, didelis iniciatyvumas (bet mažas atkaklumas) ir aukštas socialinis adaptuotumas. Ekstravertai dažniausiai pasižymi išoriniu žavesiu, tiesmukiški sprendimuose, orientuojasi į išorinį vertinimą, lengvai susidoroja su darbu, reikalaujančiu greito sprendimo.

Intravertams būdinga nenoras bendrauti, uždarumas, socialinis pasyvumas (esant pakankamai dideliu atkaklumui), polinkis savianalizei ir sunkumai socialinei adaptacijai. Intravertai geriau susitvarko su monotonišku darbu, jie labiau atsargūs, tvarkingi ir pedantiški.

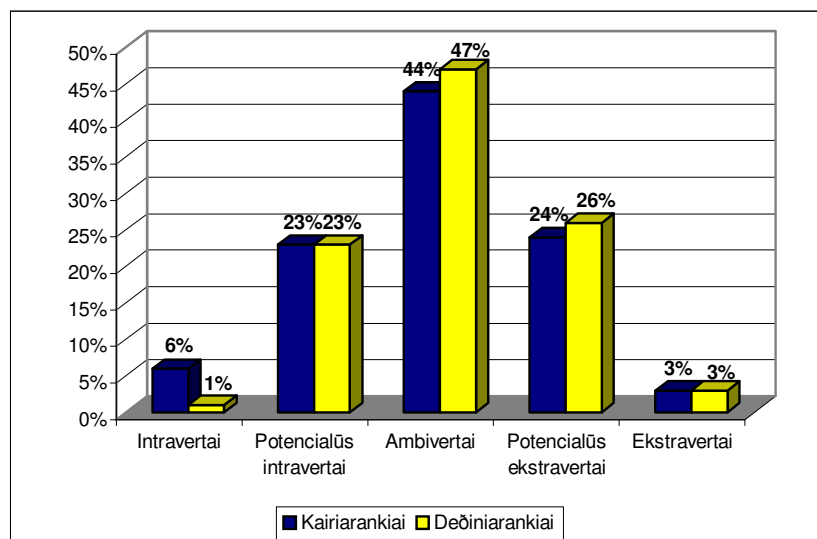
Ambivertams būdingi ekstraverto ir intraverto bruožai. Kartais asmenims, norint patikslinti šį rodiklį, rekomenduojamas papildomas tyrimas naudojant kitus testus.

Ištyrus gautus rezultatus matome, jog daugiausiai tarp respondentų yra ambivertų - 45 proc. (64 mokiniai), mažiausiai – ekstravertų – 3 proc. (4 mokiniai) ir intravertų 4 proc. (5 mokiniai) (8 pav.). Potencialūs ekstravertai sudaro 25 proc., o potencialūs intravertai – 23 proc.

8 pav. Individuali psichologinė respondentų orientacija

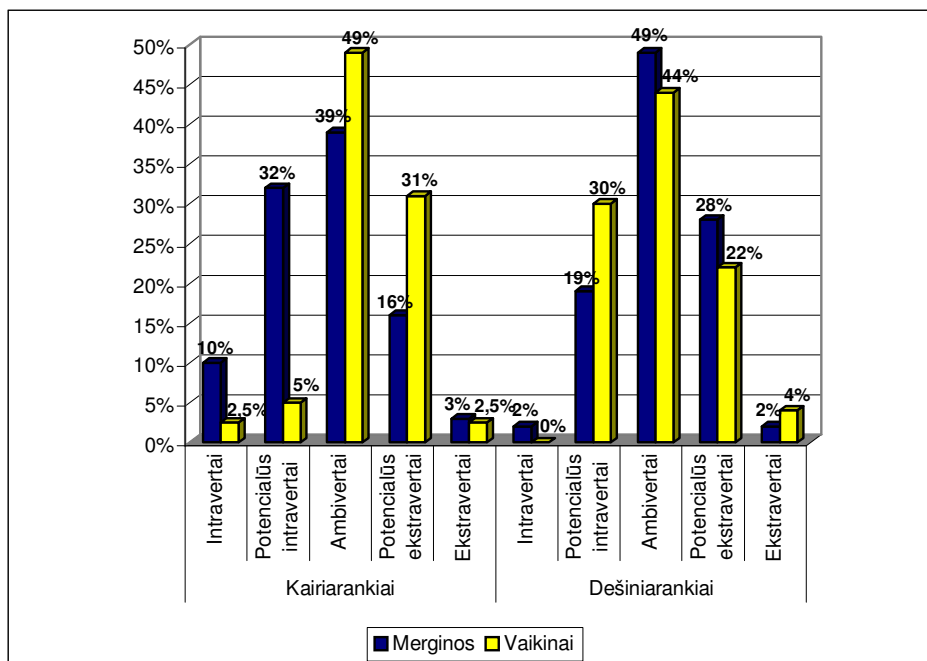
Tarp tirtų kairiarankių pastebėtas didesnis kiekis intravertų (6 proc. kairiarankių ir 1 proc. dešiniarankių) ir mažesnis kiekis potencialių ekstravertų, kas patvirtina teorijoje pateiktus kitų tyrėjų duomenis, jog tarp kairiarankių dažniau pastebima intravertų nei ekstravertų (žr.9 pav.).

9 pav. Subjektyvus respondentų ekstraversijos suvokimas pagal rankystę

Tačiau vidutinis „Ekstaversijos“ rodiklis pagal rankystę statistiškai reikšmingai nesiskiria ($p = 0,197$, $p > \alpha$), t.y. negalime teigti, jog kairiarankių „Ekstaversijos“ rodiklis skiriasi nuo dešiniarankių.

Įdomiausia tai, kad daugiausiai intravertiškų asmenybių yra tarp kairiarankių merginų, o tarp kairiarankių vaikinių – daugiausiai potencialių ekstravertų (10 pav.).

10 pav. Intravertiškų ir ekstravertiškų asmenybių santykis tarp kairiarankių ir dešiniarankių

Taip pat iš 10 paveikslą matyti, jog daugiausiai potencialių intravertų yra tarp dešiniarankių vaikinių, o intravertų tarp jų iš viso nėra. Ambivertų (turinčių ir intraverto ir ekstraverto savybių) daugiausiai yra tarp kairiarankių vaikinių ir tarp dešiniarankių merginų. Taigi, iš gautų duomenų galima teigti, jog daugiausiai intraversiškų asmenybių yra tarp kairiarankių merginų. Tačiau vidutinis „Ekstaversijos“ rodiklis pagal lytį statistiškai reikšmingai nesiskiria ($p = 0,164$, $p > \alpha$) – t.y. negalime teigti, jog merginų „Ekstaversijos“ rodiklis skiriasi nuo vaikinių.

Kaip matyti iš 6 lentelės duomenų, 13-15 metų amžiaus grupėje daugiausiai yra ambivertų, t.y. mokinių, turinčių vienodai ir intraverto, ir ekstraverto požymių. Šioje amžiaus grupėje visiškai nėra ekstravertų, o potencialių intravertų ir potencialių ekstravertų yra po lygiai.

16-19 metų amžiaus grupėje taip pat daugiausiai yra ambivertų, o mažiausiai – intravertų, tačiau šioje amžiaus grupėje jau yra daugiau potencialių ekstravertų ir yra ekstravertų. Taigi, galime teigti, jog vyresnio amžiaus mokiniai yra labiau orientuoti į išorinį objektų pasaulį,

impulsyvesni. Manytina, kad asmenybės tipologija stipriau išryškėja tik vyresniame mokykliniame amžiuje, kai vaiko elgsena įgauna tam tikrą kryptingumą, grįsta besiformuojančia vertybių sistema.

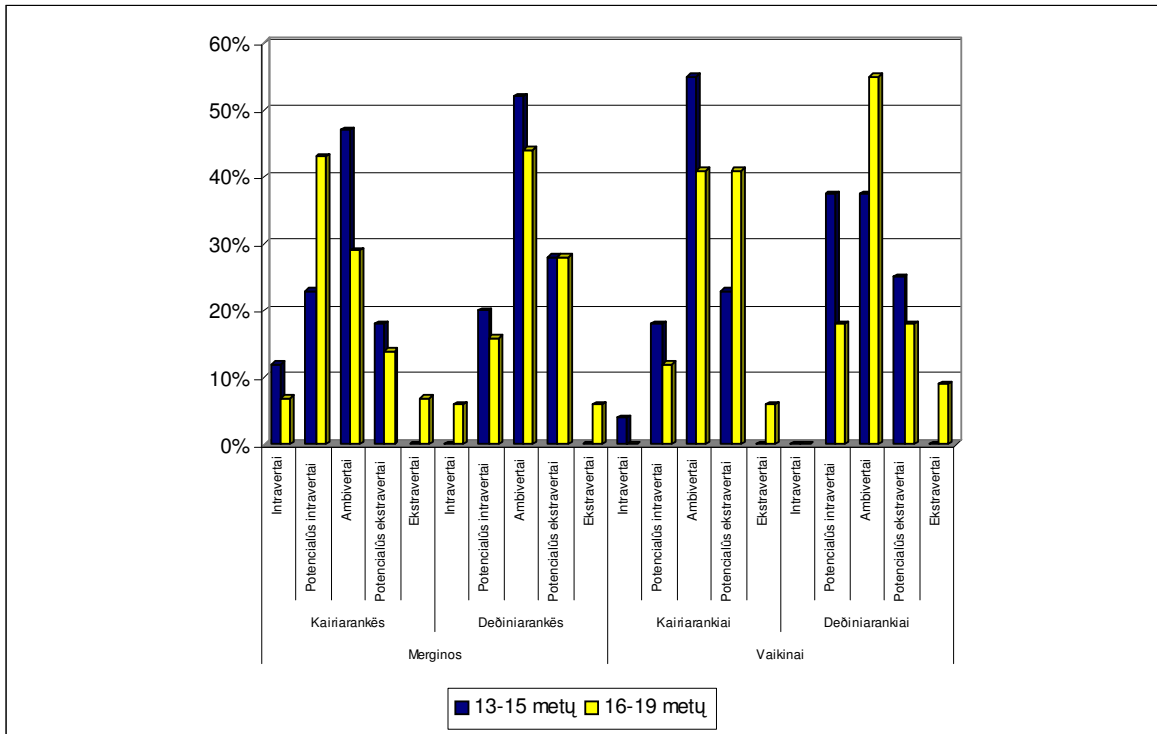
6 lentelė

Rodiklio „Ekstraversija“ interpretacija pagal amžiaus grupes

13-15 metų amžiaus grupė					16-19 metų amžiaus grupė				
Intravertas	Potencialus intravertas	Ambivertas	Potencialus ekstravertas	Ekstravertas	Intravertas	Potencialus intravertas	Ambivertas	Potencialus ekstravertas	Ekstravertas
4%	24%	48%	24%	0%	3%	21%	42%	27%	7%

Kaip matyti iš 11 paveikslo, daugiausiai tarp respondentų yra 16-19 metų amžiaus dešiniarankių ir 13-15 metų amžiaus kairiarankių vaikinių ambivertų, o mažiausiai – 16-19 metų amžiaus kairiarankių vaikinių intravertų. Vis dėlto tarp 13-15 metų amžiaus mokinių kairiarankių vyrauja ambivertai, o tarp 16-19 metų amžiaus mokinių – potencialios intravertės merginos, ambivertai ir potencialūs ekstravertai vaikinai. Tarp 13-15 metų amžiaus mokinių dešiniarankių vyrauja ambivertės merginos ir potencialūs intravertai ir ambivertai vaikinai, o tarp 16-19 metų amžiaus – ambivertai.

Tačiau vidutinis „Ekstraversijos“ rodiklis pagal amžių statistiškai reikšmingai nesiskiria ($p = 0,16$, $p > \alpha$), t.y. negalime teigti, jog jaunesnių mokinių „Ekstraversijos“ rodiklis skiriasi nuo vyresniųjų mokinių.

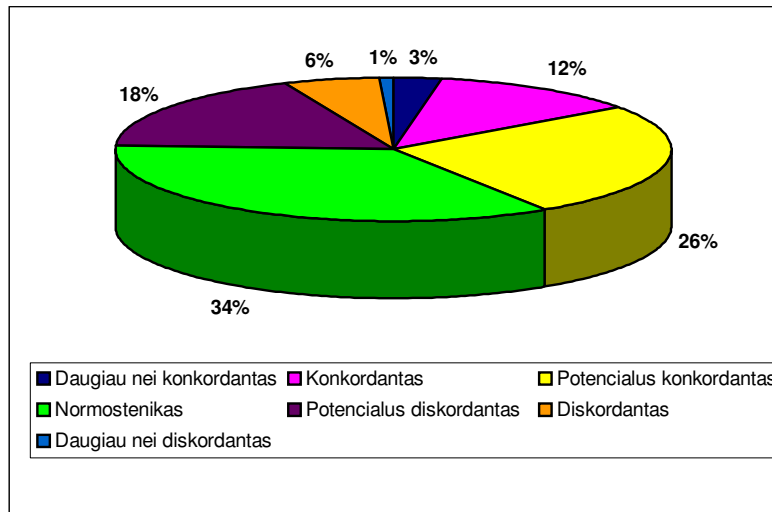
11 pav. „Ekstravesijos“ rodiklio duomenys pagal amžiaus grupes, lytį ir rankystę

Rodiklio „jautrumas“ vertinimas. Jautrumo rodiklis charakterizuoja žmogų, nusako jo emocinį stabilumą, kaip jis sugeba išlaikyti emocinę pusiausvyrą sudėtingose situacijose. Šis rodiklis taip pat bipoliaris ir sudaro skalę, kurios viename poliuje yra žmonės, kuriems charakteringas ypač didelis emocinis stabilumas, nuostabus gebėjimas adaptuotis (rodiklis 0-11 pagal jautrumo skalę), o kitame poliuje – ypač nervingas, nestabilus ir nesugebantis adaptuotis tipas (rodiklis 14-24 pagal jautrumo skalę).

Emociškai atsparūs (stabilūs) – žmonės, neturintys polinkio nerimauti, atsparūs išoriniams poveikiams, keliantys pasitikėjimą, linkę lyderiauti.

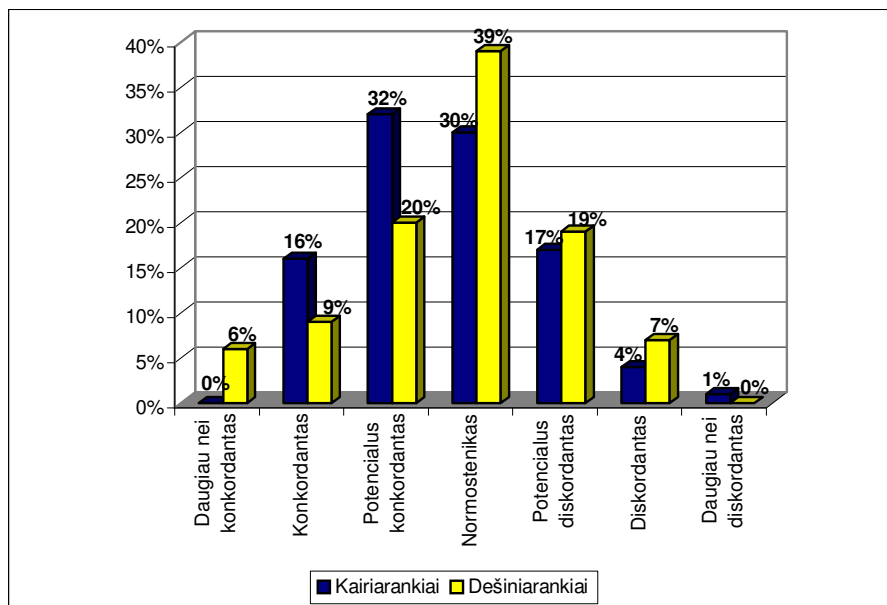
Emociškai nestabilūs (neurotiški) – jautrūs, emocionalūs, neramūs, linkę liguistai išgyventi nesėkmes, nerimauti dėl smulkmenų.

Paanalizavus respondentų atsakymus gauta, jog daugiausiai yra normostenikų – 34 proc. ir potencialių konkordantų – 26 proc. (12 pav.).

12 pav. Jautrumo rodiklio pasiskirstymas tarp respondentų

Ištyrus kairiarankių ir dešiniarankių jautrumo rodiklius, gauta, jog tarp kairiarankių yra „daugiau konkordantų“ (6 proc.) – t.y. mokinių, kurie ypač emociškai nestabilūs, o tarp dešiniarankių tokių nebuvo. Tačiau diskordantų ir potencialių diskordantų daugiau tarp dešiniarankių (atitinkamai 7 ir 4proc., bei 19 ir 17 proc.). (13 pav.).

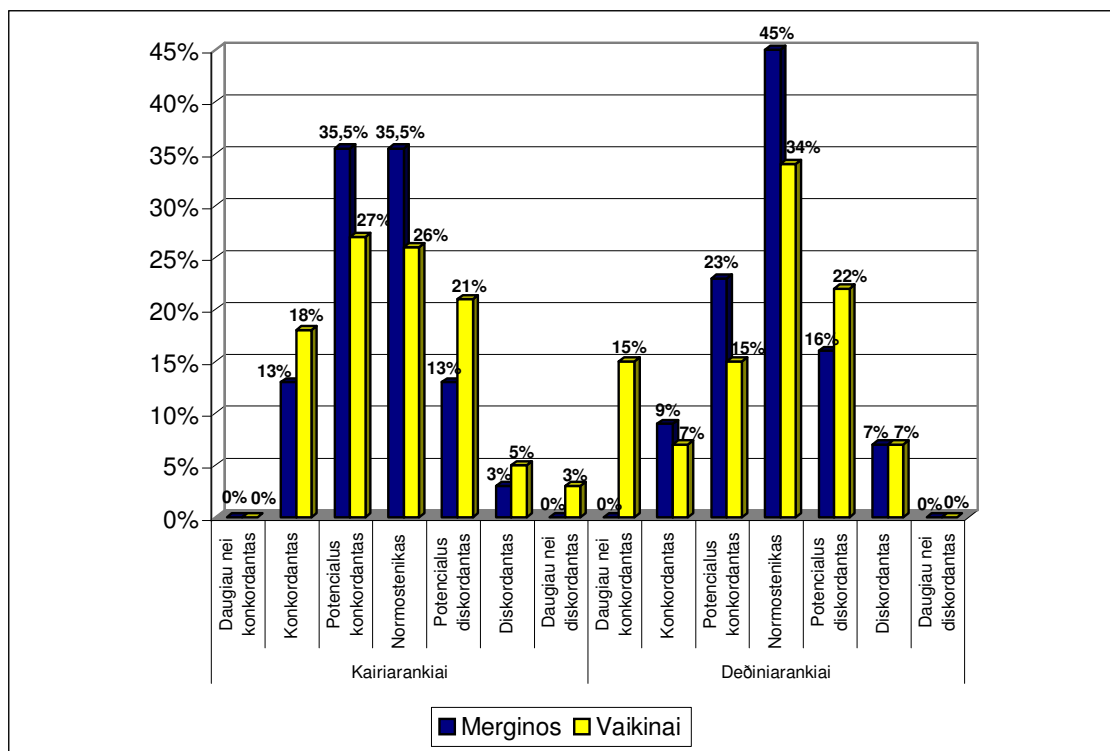

13 pav. Kairiarankių ir dešiniarankių jautrumo rodiklio palyginimas

Kaip matyti iš 13 paveikslėlio, daugiausiai normostenikų yra tarp dešiniarankių, o potencialių konkordantų ir konkordantų – tarp kairiarankių. Taigi, iš šių gautų respondentų atsakymų galime

teigti, jog daugiau neurotiškų asmenybių yra tarp dešiniarankių nei tarp kairiarankių ir kairiarankiai yra labiau emociškai atsparūs. Tačiau vidutinis jautrumo rodiklis pagal rankystę statistiškai reikšmingai nesiskiria ($p = 0,517$, $p > \alpha$), t.y. negalime teigti, jog kairiarankių emocinis stabilumas / nestabilumas skiriasi nuo dešiniarankių.

Ištyrus merginų ir vaikinių atsakymus paaiškėjo, jog daugiausiai normostenikų yra tarp dešiniarankių ir kairiarankių merginų, o potencialių diskordantų tarp dešiniarankių ir kairiarankių vaikinių yra panašus procentas ir jų yra daugiau nei potencialių diskordančių kairiarankių ir dešiniarankių merginų (žr. 14 pav.).

14 pav. Merginų ir vaikinių emocinis stabilumas pagal kairystę

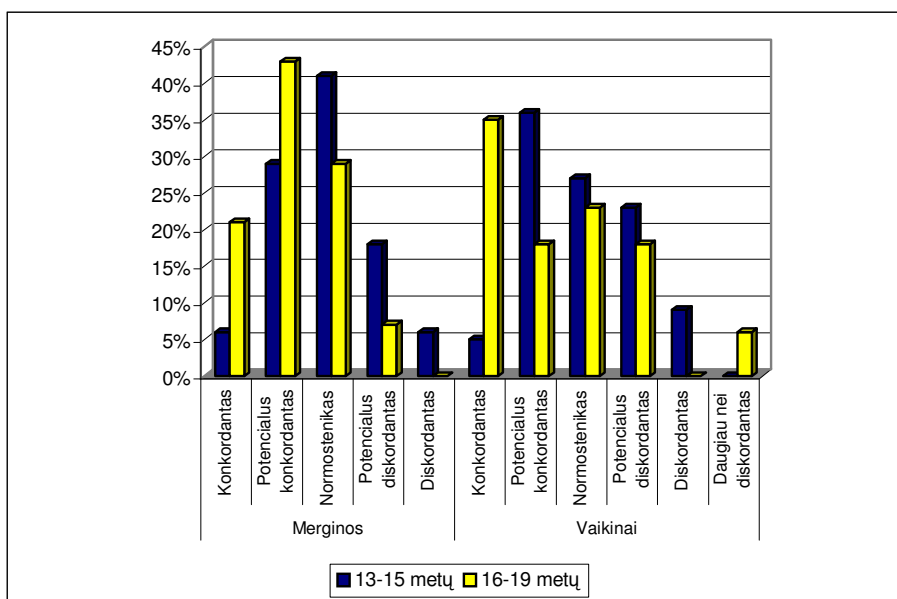
Taigi, kaip matyti iš 14 paveikslo, galime teigti, jog emociškai stabilesnės yra kairiarankės merginos. Tačiau vidutinis jautrumo rodiklio lygis pagal lytį statistiškai reikšmingai nesiskiria ($p = 0,619$, $p > \alpha$), t.y. negalime teigti, jog merginų emocinis stabilumas / nestabilumas skiriasi nuo vaikinių.

Iš 7 lentelės duomenų matyti, kad abiejose amžiaus grupėse daugiausiai mokinių yra normostenikų. 13-15 metų amžiaus grupėje nėra nei vieno emociškai nestabilaus mokinio, o 16-19 metų amžiaus grupėje tokių mokinių jau yra (2%).

Rodiklio jautrumo interpretacija pagal amžiaus grupes

13-15 metų amžiaus grupė							16-19 metų amžiaus grupė						
Daugiau nei konkordantas	Konkordantas	Potencialus konkordantas	Normostenikas	Potencialus diskordantas	Diskordantas	Daugiau nei diskordantas	Daugiau nei konkordantas	Konkordantas	Potencialus konkordantas	Normostenikas	Potencialus diskordantas	Diskordantas	Daugiau nei diskordantas
3%	5%	24%	37%	21%	10%	0%	3%	22%	28%	32%	13%	0%	2%

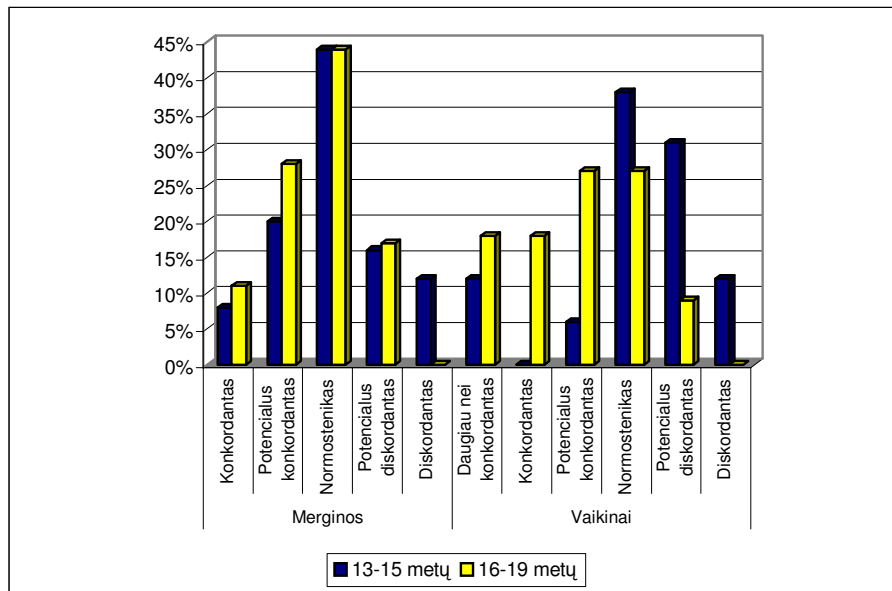
Kaip matyti iš 15 paveikslo, 13-15 metų amžiaus mokinių grupėje daugiausiai normostenikių merginų ir potencialių konkordantų vaikinių, o tarp 16-19 metų amžiaus mokinių daugiausiai yra potencialių konkordančių merginų ir konkordantų vaikinių. Mažiausiai 13-15 metų amžiaus grupėje yra konkordantų vaikinių ir konkordančių bei diskordančių merginų, o 16-19 metų amžiaus grupėje mažiausiai yra potencialių diskordančių merginų ir daugiau nei diskordantų vaikinių.

15 pav. Kairiarankių mokinių emocinis stabilumas pagal amžiaus grupes

Iš 16 paveikslo matyti, kad 13-15 metų amžiaus grupėje daugiausiai yra normostenikių merginų ir vaikinių, o 16-19 metų amžiaus grupėje – normostenikių merginų ir potencialių konkordantų bei normostenikų vaikinių. Mažiausiai 13-15 metų amžiaus grupėje yra

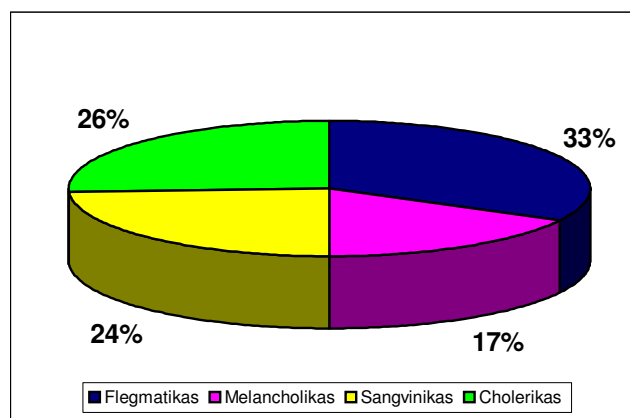
konkordančių merginų ir potencialių konkordantų vaikinių, o 16-19 metų amžiaus grupėje – konkordančių merginų ir potencialių diskordantų vaikinių.

16 pav. Dešiniarankių mokinių emocinis stabilumas pagal amžiaus grupes

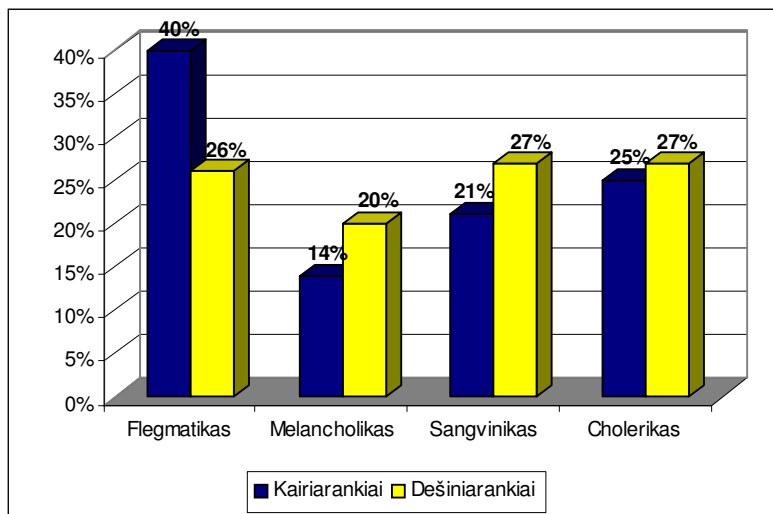
Tačiau vidutinis jautrumo rodiklis pagal amžiaus grupes statistiškai reikšmingai skiriasi ($p = 0,002$, $p < \alpha$), t.y. galime teigti, jog *jaunesniųjų mokinių emocinis stabilumas / nestabilumas skiriasi nuo vyresniųjų mokinių (jaunesniojo amžiaus mokiniai yra labiau emociškai nestabilūs, nei vyresnio amžiaus mokiniai).*

Temperamento tipų vertinimas. Respondentų temperamento tipas buvo tiriamas pagal Aizenko „Ratą“ (3 priedas). Gauti rezultatai pavaizduoti 17 paveiksle.

17 pav. Respondentų temperamento tipai

Daugiausiai tirtų mokinių turi flegmatiko tipo temperamentą (33 proc.), o mažiausiai – melancholiko (17 proc.).

18 pav. Dešiniarankių ir kairiarankių temperamento tipai

Daugiausia flegmatikų yra tarp kairiarankių merginų (žr. 18 pav.). Flegmatikai yra stiprios nervų sistemos, tačiau jie sunkiai prisitaiko prie naujos aplinkos. Pas šiuos mokinius vyrauja rami, tolygi nuotaika, o jausmai išsiskiria pastovumu. Tačiau vidutinis temperamento tipas pagal rankystę statistiškai reikšmingai nesiskiria ($p = 0,204, p > \alpha$), t.y. negalime teigti, jog kairiarankių temperamento tipas skiriasi nuo dešiniarankių.

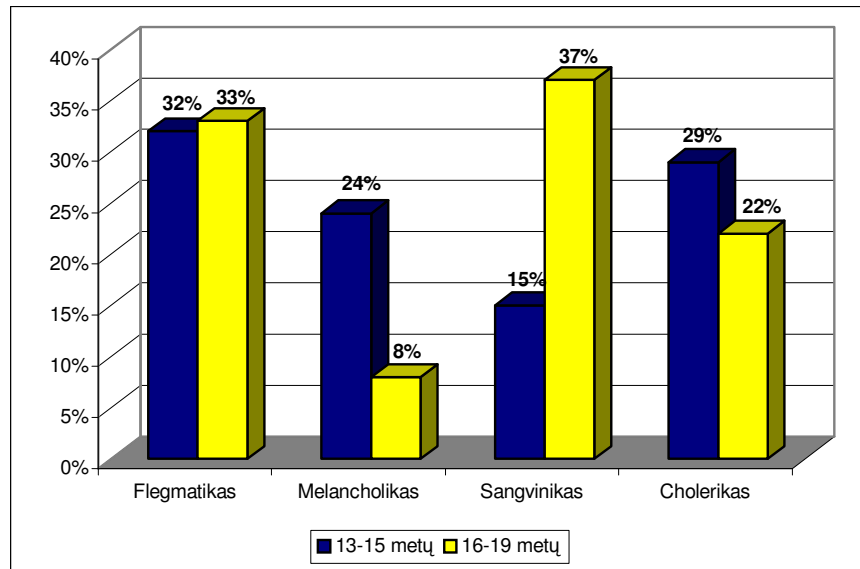
Tarp dešiniarankių daugiausiai vyrauja sangviniko ir choleriko temperamentų tipai (žr. 8 lentelę), t.y. šie mokiniai taip pat yra stiprios nervų sistemos, tačiau choleriko temperamento tipą turintys mokiniai turi polinkį į nuotaikų kaitą, yra greitai užsiplieskiantys, nekantrūs, o sangviniko temperamento tipą turintys mokiniai – lengvai bendrauja su kitais žmonėmis, palyginti lengvai išgyvena nesėkmes.

8 lentelė

Temperamento tipai pagal lytį ir rankystę

Temperamento tipai	Kairiarankiai		Dešiniarankiai	
	Merginos	Vaikinai	Merginos	Vaikinai
Flegmatikas	48%	33%	21%	33%
Melancholikas	16%	13%	21%	19%
Sangvinikas	23%	21%	30%	22%
Cholerikas	13%	33%	28%	26%

Galima pastebėti, jog tarp kairiarankių merginų vyrauja flegmatiko tipas, o tarp vaikinių – flegmatiko ir cholерiko. Tarp dešiniarankių merginų vyrauja sangviniko tipas, o tarp vaikinių – flegmatiko tipas. Tačiau vidutinis temperamento tipas pagal lytį statistiškai reikšmingai nesiskiria ($p = 0,6, p > \alpha$), t.y. negalime teigti, jog merginų temperamentas skiriasi nuo vaikinių.

19 pav. Respondentų temperamento tipai pagal amžių

Kaip matyti iš 19 paveikslo, tarp 13-15 metų amžiaus mokinių daugiausiai yra flegmatiko tipo mokinių, o mažiausiai – sangviniko tipo. Tarp 16-19 metų amžiaus respondentų daugiausiai yra sangviniko tipo mokinių, o mažiausiai – melancholiku.

Tarp 13-15 metų amžiaus kairiarankių merginų ir vaikinių daugiausiai yra flegmatikų, o tarp dešiniarankių temperamento tipai jau išsiskiria – tarp merginų daugiausiai yra cholерikų, o tarp vaikinių – flegmatikų ir cholерikų (8 lentelė). Tarp 16-19 metų amžiaus kairiarankių merginų daugiausiai yra flegmatikų, o tarp vaikinių – sangvinikų. Tarp to paties amžiaus dešiniarankių merginų ir vaikinių daugiausiai yra sangvinikų.

9 lentelė

Temperamento tipai pagal amžiaus grupes, lytį ir rankystę

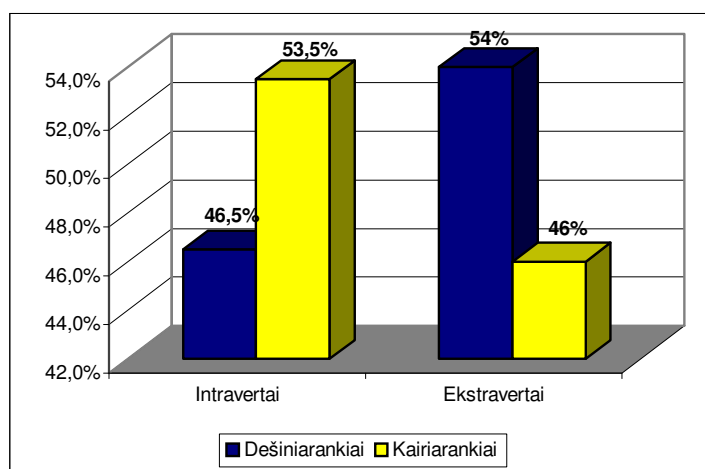
Temperamento tipai	13-15 metų				16-19 metų			
	Kairiarankiai		Dešiniarankiai		Kairiarankiai		Dešiniarankiai	
	Merginos	Vaikinai	Merginos	Vaikinai	Merginos	Vaikinai	Merginos	Vaikinai
Flegmatikas	41%	46%	16%	31%	57%	18%	28%	37%
Melancholikas	23%	18%	28%	25%	7%	6%	11%	9%
Sangvinikas	18%	4%	24%	13%	29%	41%	39%	36%
Cholерikas	18%	32%	32%	31%	7%	35%	22%	18%

Tačiau vidutinis temperamento tipas pagal amžių statistiškai reikšmingai nesiskiria ($p = 0,745$, $p > \alpha$), t.y. negalime teigti, jog jaunesniųjų mokinių temperamento tipas skiriasi nuo vyresniųjų mokinių temperamento tipo.

Koreliacija pagal Spearmaną tarp atskirų požymių.

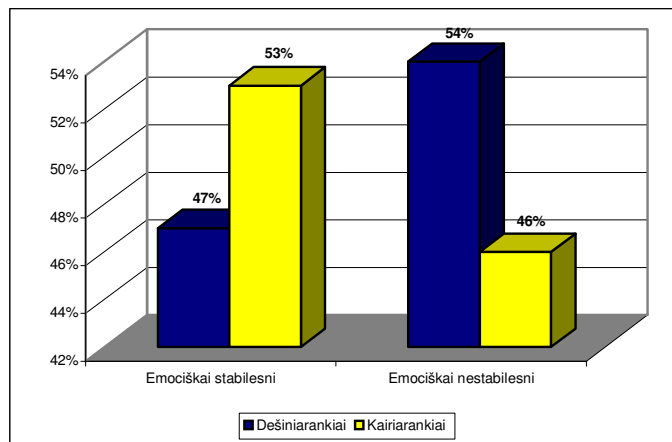
Rankystė - lytis. Nustatyta, kad reikšmingumo lygmeniu 0,05 tarp požymių (lyties ir rankystės) egzistuoja koreliacinis ryšys ($r = 0,172$). Taigi, galime teigti, jog *tarp kairiarankių dažniau pasitaiko vaikinių, o tarp dešiniarankių – merginų.*

Rankystė – intraversija/ekstraversija. Tarp tirtų kairiarankių pastebėtas didesnis kiekis intravertų (20 pav.), tačiau koreliacija nepasitvirtino, $r = -0,071$, t.y. $< 0,2$. Taigi tvirtinti, kad kairiarankiai dažniau negu dešiniarankiai yra intravertai, neturime pagrindo.

20 pav. Intravertai / ekstravertai pagal rankystę

Rankystė – neurotiškumas. Literatūroje pažymėta, jog kairiarankių neurotiškumo rodiklis yra didesnis nei dešiniarankių. Tačiau nagrinėjant testo – klausimyno atsakymus gauta priešingi rezultatai (21 pav.).

21 pav. Emocinė kairiarankių ir dešiniarankių būseną

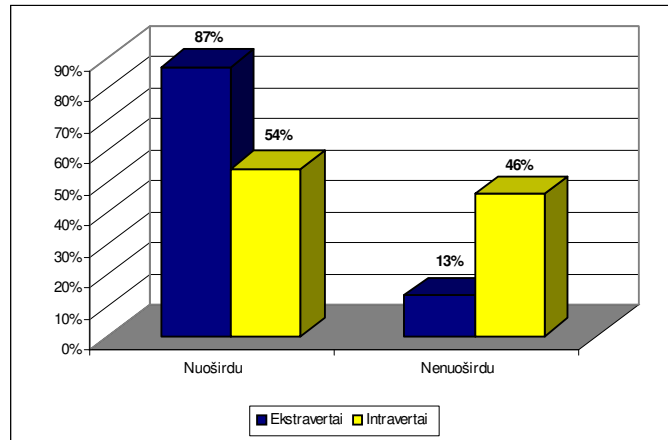
Norint įsitikinti gautais rezultatais, skaičiuotas koreliacinis ryšys tarp rankystės ir emocinio stabilumo / nestabilumo. Kelta hipotezė, jog kairiarankių neurotiškumo rodiklis yra didesnis, nepasitvirtino – koreliacinis ryšys tarp šių požymių neegzistuoja ($r = -0,72$).

Rankystė – temperamento tipas. Nagrinėjant duomenis iš testo – klausimyno gauta, jog tarp kairiarankių respondentų daugiausiai yra flegmatikų, tačiau negalime teigti, jog kairiarankių temperamento tipas skiriasi nuo dešiniarankių. Patikrinimui skaičiuotas koreliacinis ryšys tarp rankystės ir temperamento tipo. Nustatyta, kad koreliacinis ryšys yra labai silpnas ($r = -0,109$), t.y. negalime teigti, jog jei mokinys yra kairiarankis, tai jis turės ir atitinkamą temperamento tipą.

Lytis – nuoširdumas. Nagrinėjant merginų ir vaikinių nuoširdumą atsakinėjant į testo – klausimyno klausimus pastebėta, jog nuoširdžiau atsakinėjo merginos. Norėdami tai patikrinti tyrėme koreliacinį ryšį tarp lyties ir nuoširdumo atsakinėjant į klausimus. Nustatyta, kad reikšmingumo lygmeniu 0,05 tarp požymių egzistuoja koreliacinis ryšys ($r = 0,196$), t.y. *galime teigti, jog iš tiesų merginos nuoširdžiau atsakinėjo į testo – klausimyno klausimus.*

Amžius – emocinis stabilumas. Tiriant jautrumo rodiklį pastebėta, jog jaunesniojo amžiaus mokiniai yra labiau emociškai nestabilūs nei vyresnio amžiaus mokiniai. Norėdami tuo įsitikinti skaičiavome koreliacinį ryšį tarp amžiaus ir emocinio stabilumo. nustatyta, kad reikšmingumo lygmeniu 0,01 tarp požymių egzistuoja neigiamas koreliacinis ryšys ($r = -0,275$), t.y. galime teigti, jog kuo vyresnio amžiaus yra mokiniai, tuo jie yra emociškai stabilesni ir atvirkščiai, kuo mokiniai yra jaunesnio amžiaus, tuo jie yra emociškai nestabilesni.

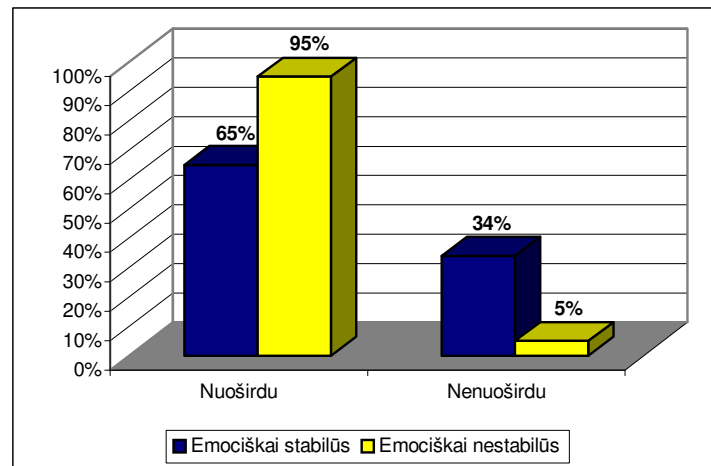
Nuoširdumas – intraversija/ekstraversija. Tiriant „Ekstraversijos“ rodiklį pastebėta, jog nuoširdžiau atsakinėjo mokiniai, turintys ekstraverto požymių (22 pav.).

22 pav. Nuoširdumo lygis tarp ekstravertų ir intravertų požymių turinčių mokinių

Nustatyta, kad reikšmingumo lygmeniu 0,01 tarp požymių egzistuoja neigiamas koreliacinis ryšys ($r = -0,373$), t.y. galime teigti, jog kuo mokinys turi daugiau intraverto požymių, tuo jis bus nenuoširdesnis atsakinėdamas į klausimus ir atvirkščiai, kuo mokinys turi daugiau ekstraverto požymių, tuo jis bus nuoširdesnis atsakinėdamas į klausimus.

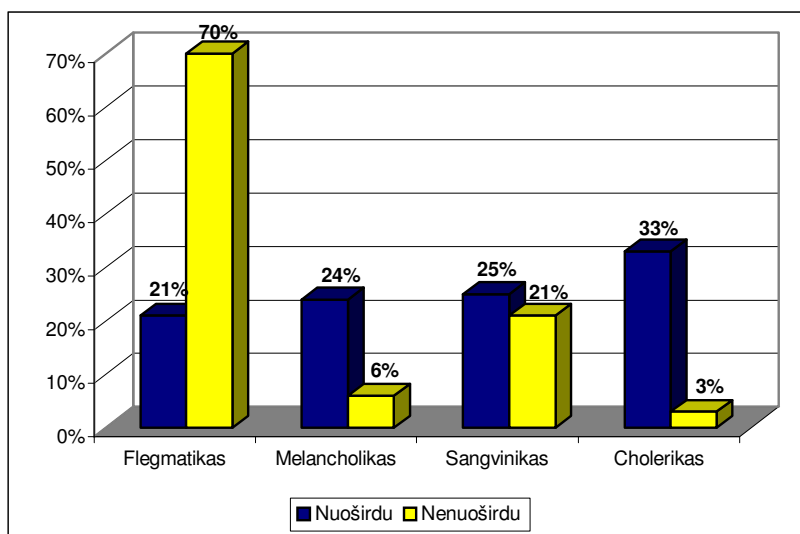
Nuoširdumas – emocinis stabilumas. Tiriant jautrumo rodiklį pastebėta, jog nuoširdžiau atsakinėjo emociškai nestabilesni mokiniai (23 pav.).

23 pav. Nuoširdumo lygis tarp emociškai stabilių / nestabilių mokinių

Nustatyta, kad reikšmingumo lygmeniu 0,01 tarp požymių egzistuoja neigiamas koreliacinis ryšys ($r = -0,247$), t.y. galime teigti, jog emociškai nestabilesni mokiniai atsakinėjo nuoširdžiau į testo – klausimyno klausimus ir atvirkščiai, emociškai stabilesni mokiniai į klausimus atsakinėjo nenuoširdžiau.

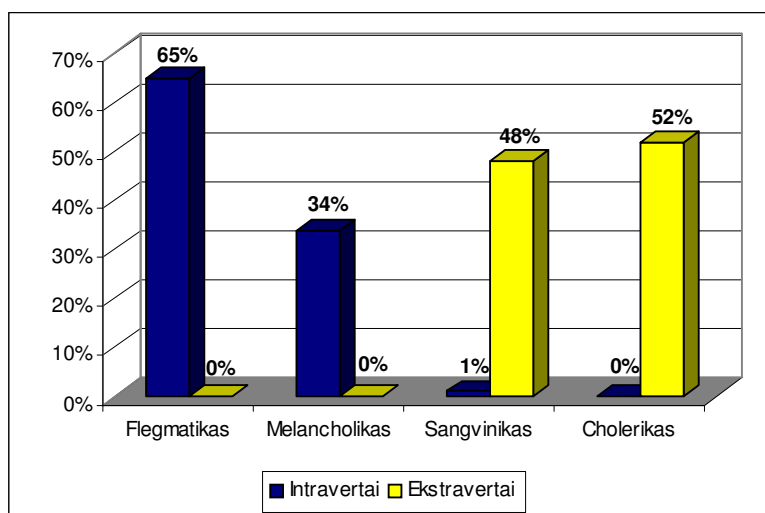
Nuoširdumas – temperamento tipas. Tiriant respondentų atsakymų nuoširdumą pagal tipus pastebėta, kad nuoširdesni tie mokiniai, kurių temperamento tipas yra gyvesnis, aktyvesnis (24 pav.).

24 pav. Respondentų nuoširdumas pagal temperamento tipus

Skaičiuojant koreliacinę ryšį nustatyta, kad reikšmingumo lygmeniu 0,01 tarp požymių egzistuoja neigiamas koreliacinis ryšys ($r = -0,418$), t.y. galime teigti, jog kuo „gyvesnis“ respondento temperamento tipas, tuo jo atsakymai bus nuoširdesni ir atvirkščiai, kuo respondentų temperamento tipas lėtesnis, tuo jo atsakymai bus nenuoširdesni.

Intraversija/ekstraversija – temperamento tipas. Tiriant respondentų „Ekstraversijos“ rodiklį pastebėta, kad nuo jo priklauso temperamento tipas (25 pav.).

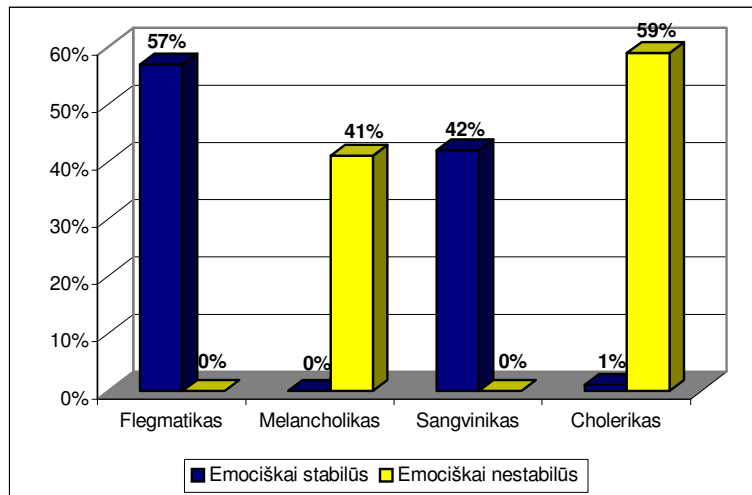

25 pav. Temperamento tipai pagal „Ekstraversijos“ rodiklį

Kaip matyti iš 25 paveikslo, intravertai dažniau yra flegmatikai arba melancholikai, o ekstravertai – sangvinikai arba cholericai, o daugiausiai tarp tirtų respondentų yra flegmatikų.

Nustatyta, kad reikšmingumo lygmeniu 0,01 tarp požymių (intravertas / ekstravertas ir temperamento tipas) egzistuoja koreliacinis ryšys ($r = 0,774$) ir jis yra stiprus, t.y. galime teigti, jog jei mokinys yra intravertas, tai jis turės flegmatiko arba melancholiko temperamento tipą, o jei mokinys yra ekstravertas, tai jis turės sangviniko arba choleriko temperamento tipą.

Neurotiškumas – temperamento tipas. Apdorojant jautrumo rodiklio duomenis iš testo – klausimyno atsakymų pastebėtas tam tikras šio rodiklio priklausymas nuo respondentų temperamento tipo (26 pav.).

26 pav. temperamento tipai pagal jautrumo rodiklį

Kaip matyti iš 26 paveikslo, emociškai stabilūs mokiniai yra flegmatikai arba sangvinikai, o emociškai nestabilūs – melancholikai arba cholericai.

Nustatyta, kad reikšmingumo lygmeniu 0,01 tarp požymių egzistuoja koreliacinis ryšys ($r = 0,459$) ir jis yra esminis, t.y. galime teigti, jog tarp emociškai stabilesnių mokinių dažniau pasitaikys flegmatiko tipas, o tarp emociškai nestabilesnių – choleriko tipas.

2. 4. Pedagogų požiūrio į rankystę ir akademinį gebėjimų tyrimas

2. 4. 1. Kairiarankių ir dešiniarankių akademinį gebėjimų skirtumų vertinimas.

Buvo analizuojami ir lyginami kairiarankių ir dešiniarankių mokymosi rezultatai iš atskirų mokomųjų dalykų. Rezultatai buvo paimti trijų trimestrų: 2006/2007 metų trečiojo trimestro, 2007/2008 metų pirmojo trimestro ir 2007/2008 antrojo trimestro. Tyrimas atliktas septyniuose vidurinėse mokyklose, kiekvienoje mokykloje imta po lygų skaičių dešiniarankių ir kairiarankių. Iš kiekvieno mokomojo dalyko kiekvienam vaikui buvo vedami pažymių vidurkiai už tris trimestrus, o vėliau vedamas aritmetinis vidurkis atskiro dalyko vertinimų atskirai tos mokyklos kairiarankiams, ir dešiniarankiams, ir šie galutiniai vidurkiai buvo lyginami. 4 priede pateikiami visų mokyklų tirtų moksleivių metiniai vidurkiai Šioje lentelėje pateikiami kiekvienos mokyklos dešiniarankių ir kairiarankių vertinimo vidurkiai iš atskirų dalykų (10 lentelėje mokyklos pažymėtos eilės tvarka M1(Vilkaviškio S.Nėries vidurinė), M2 (Marijampolės 6 oji vidurinė), M3 (Kazlų Rūdos K.Griniaus gimnazija), M4 (Vilkaviškio rajono Sūdavos vidurinė), M5 (Vilkaviškio pagrindinė), M6 (Vilkaviškio „Aušros“ vidurinė), M7 (Vilkaviškio rajono Pilviškių vidurinė).

10 lentelė

Kairiarankių ir dešiniarankių metiniai vidurkiai iš atskirų mokomųjų dalykų

	M1		M2		M3		M4		M5		M6		M7	
	D	K	D	K	D	K	D	K	D	K	D	K	D	K
Lietuvių	7,2	6	6,4	6	6,5	6,1	7,2	5,2	7,3	5,8	8,1	5,9	6,2	6,2
Anglų	7,2	6,5	6,9	6	6,8	7	7,5	5	7,4	5,9	7,7	6,7	6,5	6,8
Rusų	7,1	6,8	6,8	5,9	6,8	6	7,4	5	7,6	5,8	7,9	7,1	6,5	6,7
Matematika	6,2	5,6	6	6	5,6	5,8	7,1	5,4	7	5,8	7	5,6	5,9	5,7
Istorija	7,1	7,2	7,4	6,1	7	6,5	7,8	6,6	7,8	6,2	7,8	7,8	7,2	7,3
Geografija	7,7	7,8	7,9	6,8	7,9	7,6	8,2	6,5	7,8	6,7	8,3	7,4	7,1	8
Dailė	9,4	9,1	8,9	6,4	9,5	9,3	8,3	9	9,2	8,4	9,1	9,3	9,7	9,2
Muzika	9,6	9,7	9,3	9,1	9,8	9,8	8,8	7,8	9,3	9,3	9,1	9,8	10	9,8
Technologijos	9,3	9,7	9	9,8	9	9	8,4	9,4	9,4	9,8	9,5	9,2	9,8	9,6
Kūno kultūra	9,7	9,6	9,3	9,9	9,6	9,9	8,9	8,7	9,3	9,8	9,4	9,8	10	9,6
Informatika	8,5	8,2	8,1	8,9	8,5	8	8,3	7,4	7,6	8,5	9,2	7,8	7,4	8,1
Bendras vidurkis	8,1	7,8	7,8	7,3	7,9	7,7	8,0	6,9	8,2	7,5	8,5	7,9	7,8	7,9

Kaip matome iš 9 lentelės duomenų, ryškiai skiriasi vidurkiai kairiarankių ir dešiniarankių iš technologijų mokymosi dalyko, kairiarankių vidurkiai yra aukštesni, todėl galima teigti, kad kairiarankiai pasižymi didesniu kūrybingumu. Kitų dalykų vidurkiai skiriasi atskirose mokyklose. Analizuojant M1 (Vilkaviškio S.Nėries vidurinės mokyklos) rezultatus, gaunasi, kad kairiarankių rezultatų vidurkiai yra šiek tiek aukštesni už dešiniarankių iš istorijos, geografijos, muzikos, technologijų. Tačiau M2 (Marijampolės 6 – osios vidurinės mokykloje) kairiarankių vidurkiai aukštesni tik iš technologijų, kūno kultūros ir informatikos.

Lyginant kairiarankių ir dešiniarankių vidurkius iš kalbų, matome, kad visose absoliučiai mokyklose dešiniarankių vidurkiai aukštesni nei kairiarankių.

Matematikos vidurkiai daugumoje mokyklų aukštesni yra dešiniarankių, tačiau dviejose mokyklose (Kazlų Rūdos K.Griniaus gimnazijoje ir Marijampolės 6 oje vidurinėje) yra vienodi). Nors matematika kairiarankiams silpniau sekasi, tačiau iš informatikos kairiarankių vidurkiai kai kuriose mokyklose (Vilkaviškio pagrindinėje, Marijampolės 6 oje ir Vilkaviškio rajono Pilviškių vidurinėje) yra aukštesni nei dešiniarankių.

Istorijos dalyko kairiarankių vidurkiai dviejose mokyklose aukštesni nei dešiniarankių, vienoje – lygūs. Geografijos dalyko vidurkiai kairiarankių aukštesni dviejose mokyklose.

Lyginant meno dalykų vidurkius, taip pat negalima vienareikšmiškai teigti, kad kairiarankiams jie sekasi geriau, nes dviejose mokyklose iš muzikos ir dailės kairiarankių vidurkiai yra aukštesni, dviejose – lygūs. Technologijos kairiarankiams tikrai sekasi geriau, nes tik dviejose mokyklose dešiniarankių vidurkiai iš šio dalyko yra aukštesni arba lygūs.

Tokiu būdu tiriant kairiarankių ir dešiniarankių akademinis gebėjimus galimi tam tikri netikslumai, nes ne visose mokyklose yra vienodi reikalavimai. Pavyzdžiui, Pilviškių vidurinėje mokykloje iš muzikos dalyko visi tiriamieji dešiniarankiai turėjo metinį vidurkį „10“, kairiarankių du turėjo „9“, kai tuo tarpu kitose mokyklose metiniai vidurkiai iš muzikos svyravo nuo 5 iki 10. tokie skirtumai rodo, kad kai kuriose mokyklose iš tokių dalykų kaip dailė, muzika, kūno kultūra visi, kurie lanko ir dirba gauna gerus pažymius, o kitose mokyklose vertinimai yra pagal išsilavinimo standartų reikalavimus. Kita priežastis šio tyrimo netikslumui gali būti tai, kad pavyzdžiui vienoje mokykloje (Vilkaviškio rajono Sūdavos vidurinėje) tiriamų kairiarankių grupėje buvo keli moksleiviai, kurių pažangumas iš visų dalykų yra arti minimalaus. Tai rodo, kad šie mokiniai visiškai neturi motyvacijos mokytis, nes jeigu iš visų dalykų vidurkis „4“, tai galima spręsti, kad jis tokius pažymius gauna ne dėl gabumų stokos.. Todėl tokioje tiriamųjų grupėje, kur pakliuvo keli visiškai nesimokantys mokiniai, visi vidurkiai ryškiai pažemėja.

Apibendrinus kairiarankių ir dešiniarankių metinius vidurkius iš atskirų dalykų, galima taip vertinti jų akademinis gebėjimus: kairiarankiams sunkiau sekasi tikslieji dalykai ir kalbos, o

informatikos, geografijos, istorijos, meno dalykų (muzikos, dailės, technologijų) sugebėjimai kairiarankių dažnai yra geresni nei dešiniarankių. Išvada gali būti tokia – kairiarankiams geriau sekasi veikla, kuri yra susijusi su kūrybiškumu.

2. 4. 2. Pedagogų nuomonės apie rankystės įtaką akademiniam gebėjimams apibendrinimas

Pedagogų požiūris į vaikų akademinį gebėjimą ir rankystės sąsajas. Keturi iš aštuonių apklaustų pedagogų, tai yra pusė jų, išreiškė nuomonę, kad nėra jokio ryšio tarp vaikų akademinio gebėjimo ir rankystės. Kiti pedagogai pastebėjo, kad kairiarankiai yra geresni meno dalykams: „jie labai mėgsta dainuoti, vaidinti“ (P1, P2); „kairiarankiai dažniau nei dešiniarankiai pasižymi meniniais gebėjimais, jų pasakojimai vaizdingesni“ (P5); „Kairiarankių vaikų labiau išvystytas abstraktus mąstymas, pasakojimo vaizdingumas ir vaizduotė jų yra stipresnė nei dešiniarankių“ (P8).

Pedagogų požiūris į kairiarankių ir dešiniarankių psichoemocinės savijautos skirtumus. Tik viena pedagogė iš aštuonių išsakė nuomonę, jog kairiarankiai išsiskiria emociniu nuoširdumu dažniau nei dešiniarankiai. Kiti septyni pedagogai tvirtino nepastebėję psichoemocinės savijautos skirtumų tarp kairiarankių ir dešiniarankių.

Paprašyti išskirti bent kelias savybes, kurios yra būdingos labiau kairiarankiams nei dešiniarankiams, trys iš aštuonių pedagogų negalėjo nusakyti jokių skirtumų. Kiti penki pedagogai taip apibūdino kairiarankius: „jiems būdingas kūrybiškumas, pasakojimo vaizdingumas, polinkis meniniams dalykams, komunikabilumas“ (P1); „jie yra lėtesnio mąstymo“ (P2); „jiems būdingi aktoriniai, meniniai gebėjimai“ (P5); „kairiarankiai gerai jaučia ir supranta meninį vaizdą, gražiai piešia“ (P6); „jie sunkiau susikaupia darbui, dažnai būna išsiblaškę, tačiau jų darbeliai meniškesni nei dešiniarankių“ (P8).

Sunkumai, su kuriais susiduria pedagogai kairiarankių ugdymo procese yra tokie: „sunkiau sekasi rašyti, jeigu jie nėra nusipirkę kairiarankiams skirtų specialių parkerių“ (P1, P6, P8); „jiems sunkiau išmokti rašyti, kitoks raidžių pasvirimas, ranka nubraukia tekstą, taip pat sunkiau kirpti žirkliemis“ (P2); „neteko susidurti su jokiais sunkumais“ (P3, P4, P5); „išskyla sunkumų mokantis humanitarinių dalykų, kalbų“ (P7).

Išvada gali būti tokia, kad pusė pedagogų nepastebi jokių skirtumų tarp dešiniarankių ir kairiarankių gebėjimų ir psichoemocinės savijautos.

2. 5. Tyrimo rezultatų apibendrinimas

Sumuojant visų atliktų tyrimų rezultatus, galima daryti tokius apibendrinimus:

Tvirtinti, kad kairiarankiai yra intravertiškesni nei dešiniarankiai tyrimo rezultatai neteikia pagrindo – nenustatyta statistiškai reikšmingo koreliacinio ryšio tarp rankystės ir intravertiškumo/ekstravertiškumo. Netgi atvirkščiai, viena pedagogė tvirtina, kad kairiarankiai yra komunikabilesni negu dešiniarankiai.

Nė vienas pedagogas nepatvirtino, kad kairiarankiams būdinga prastesnė psichoemocinė savijauta kolektyve, mokykloje, kad jie būtų perdėtai jautrūs dėl kritikos ar vertinimo. Testavimo metu nustatyta, kad emocinis stabilumas priklauso nuo temperamento tipo, bet rankystės ir temperamento tipo koreliacinio ryšio nustatyti nepavyko. Pokalbio metu viena mokytoja teigė, kad kairiarankiai yra emociškai nuoširdesni.

Tiriant akademinį gebėjimų skirtumus, pagal atskirų dalykų vertinimo vidurkius matyti, kad kairiarankiams sunkiau sekasi tikslieji dalykai ir kalbos, o informatikos, geografijos, istorijos, meno dalykų (muzikos, dailės, technologijų) sugebėjimai kairiarankių dažnai yra geresni nei dešiniarankių. Tačiau reikia pripažinti, kad dalykinių žinių vertinimai yra subjektyvūs, kiekvienoje mokykloje reikalavimai dalykiniams gebėjimams skiriasi, skiriasi atskirų klasių pažangumo lygis, skirtinga yra vaikų mokymosi motyvacija. Pokalbio metu dauguma mokytojų teigė pastebėję, kad kairiarankiai pasižymi kūrybiškumu, gražiai piešia, sukuria gražius rankų darbelius, mėgsta dainuoti, vaidinti. Taip pat viena pedagogė tvirtino, kad kairiarankiams sunkiau sekasi mokytis kalbų. Tokią pat išvadą galima daryti ir lyginant atskirų dalykų vertinimo vidurkius. Taigi, sumuojant kiekybinio ir kokybinio tyrimo rezultatus, matyti, kad kairiarankiai pasižymi kūrybiškumu, o kalbos jiems sekasi sunkiau.

Tačiau tokie apibendrinimai vis tiek išlieka hipotetinio pobūdžio, nes kiekvienas vaikas, nepriklausomai dešiniarankis ar kairiarankis, yra savita, unikali asmenybė, ir jo raiška gyvenime, ugdymo procese, bendravime yra unikali, susiformavusi daugelio veiksnių įtakoje, be to nuolat kintanti, tobulėjanti, ieškanti tik jam vienam aktualios saviraiškos.

IŠVADOS

1. Darbe keltų hipotezių tikrinimo rezultatai:

- Hipotezė, jog kairiarankiai yra intraversiškesni nei dešiniarankiai, **nepasitvirtino** – nėra koreliacinio ryšio tarp rankystės ir intraversijos / ekstraversijos.
- Hipotezė, jog kairiarankių jautrumas yra didesnis nei dešiniarankių, **nepasitvirtino** – koreliacinis ryšys tarp šių požymių neegzistuoja.
- Hipotezė, jog skiriasi kairiarankių ir dešiniarankių akademiniai gebėjimai, **pasitvirtino iš dalies**, nes didesnė dalis dešiniarankių turi aukštesnius vertinimus iš tikslųjų mokslų ir kalbų, o didesnė dalis kairiarankių – iš humanitarinių (istorijos, geografijos), informatikos bei meno dalykų (muzikos, dailės, technologijų).

2. Statistinis reikšmingumas skirtingose respondentų grupėse pagal Stjudento kriterijų nustatytas:

- *kairiarankių tarpe daugiau pasitaiko berniukų;*
- *vidutinis nuoširdumo lygis pagal rankystę statistiškai reikšmingai skiriasi – dešiniarankiai yra nuoširdesni;*
- *vidutinis nuoširdumo lygis pagal lytį statistiškai reikšmingai skiriasi – merginos yra nuoširdesnės;*
- *jaunesniųjų mokinių emocinis stabilumas / nestabilumas skiriasi nuo vyresniųjų mokinių (jaunesniojo amžiaus mokiniai yra labiau emociškai nestabilūs, nei vyresnio amžiaus mokiniai).*

3. Skaičiuojant koreliacinį ryšį pagal Spearmaną, toks ryšys pasitvirtino tarp šių kintamųjų:

- *kairiarankių daugiau yra vaikinių;*
- *nuoširdesnės merginos, nuoširdesni ekstravertai, nuoširdesni emociškai mažiau stabilūs vaikai; nuoširdesni aktyvesnį temperamento tipą turintys respondentai (t.y. sangvinikai ir cholericai);*
- *intravertai dažniau turi flegmatiko ar melancholiko temperamentą, o ekstravertai – sangviniko ar choleriko;*
- *tarp emociškai stabilesnių mokinių dažniau pasitaikys flegmatiko tipas, o tarp emociškai nestabilesnių – choleriko tipas.*

3. Vertinant kairiarankių ir dešiniarankių akademinį gebėjimų skirtumus pagal mokymosi vidurkiu, nustatyta, kad kairiarankiams sunkiau negu dešiniarankiams sekasi tikslieji

dalykai ir kalbos, o informatikos, geografijos, istorijos, meno dalykų (muzikos, dailės, technologijų) sugebėjimai kairiarankių dažnai yra geresni nei dešiniarankių.

REKOMENDACIJOS PEDAGOGAMS

Pedagogams, dirbantiems su kairiarankiais, rekomenduojama:

- Iš vienos pusės negalima sureikšminti vienokių ar kitokių (teigiamų ar neigiamų) savybių, siejamų su rankyste, o į kiekvieną ugdytinį būtina žvelgti kaip į unikalią, potencialiai galinčią maksimaliai išreikšti savo gebėjimus visose ugdymo srityse;
- Iš kitos pusės stebėti ir fiksuoti kairiarankių ir dešiniarankių elgsenos, psichoemocinės savijautos, akademinų gebėjimų skirtumus yra naudinga, nes tai gali padėti sukurti kairiarankiams pritaikytas ugdymo metodikas tose srityse, kuriose jiems sekasi sunkiau. Tačiau tik ilgalaikiai stebėjimai, ilgalaikiai tyrimai gali patvirtinti tokių skirtumų egzistavimą.

LITERATŪRA

1. Antinienė D. Pradėkima nuo savęs. (2001)/Bendravimo psichologija. Kaunas: Technologija.
2. Baurova N. (2002). Vsio o levšich. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: www.alg.ru.
Žiūrėta: 2008. 02. 20
3. Brazdeikienė L. (2003). 7 -8 metų kairiarankių vaikų psichologiniai ypatumai. Daktaro disertacijos santrauka. Klaipėda: KU leidykla.
4. Brazdeikienė, L. (2000). Kairiarankystės fenomenas: praeities ir dabarties tyrinėjimai. *Pedagogika, Nr. 54*.
5. Brazdeikienė, L. ir Gudonis, V. (2001). Pedagogų ir kairiarankių asmenų kairiarankystės vertinimo tyrimas. *Pedagogika, Nr. 45*.
6. Bulotaitė L.(1995). Apie moksleivių savęs vertinimą. Vilnius.
7. Bulotaitė A., Pivorienė R., Sturlienė N. Drauge su vaiku, V.: 2000.
8. Čekanavičius, V. ir Murauskas, G. (2003). *Statistika ir jos taikymai I*. Vilnius: TEV.
9. Dovydaitytė A. (2007). Aušta kairiarankių revanšo era?/Dialogas Nr. 38.
10. Gage N.L., Berliner D.C.(1994). Pedagoginė psichologija. Vilnius.
11. Grakauskaitė – Karkockienė D.(2002). Kūrybos psichologija. Vilnius: VPU leidykla.
12. Grinienė, E. Apie kairiarankystę. *Mes moterys*.
13. Gučas A. (1990). Vaiko ir paauglio psichologija. Kaunas: Šviesa.
14. Gudaitė G.(2002). Įvadas į analitinę psichologiją. Vilnius: VU leidykla.
15. Gumuliauskienė A.(1998). Mokymosi rezultatų vertinimo problemos / Pradinė mokykla demokratėjančioje visuomenėje. Šiauliai, p. 40 – 44.
16. Gudonis V., Brazdeikienė L. (2005). Kairiarankystės fenomenas. Šiauliai: ŠU leidykla
17. Jacikevičius A. (1994). Siela, mokslas, gyvensena. Vilnius: Žodynas.
18. Jovaiša L. Edukologijos pradmenys. (1994). Vilnius.
19. Jūsų vaikas – kairiarankis. (2003/7). *Tavo vaikas*
20. Kotliar A. (2002). Legko li byt levšim. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: [www.zerkalo – nedeli](http://www.zerkalo-nedeli.lt). Žiūrėta: 2008.02.20
21. Legkauskas V. (2001). Psichologijos įvadas. Kaunas: VDU leidykla.
22. Leliūgienė I Žmogus ir socialinė aplinka, K.: 1997.
23. Myers G. D. Psichologija, (2000). Kaunas.
24. Markūnaitė I.(2006). Kairiarankių fenomenas./sveikas žmogus. Nr.12.
25. Naujasis testamentas ir psalmi. (1988).Vilnius.

26. Stepanov S. (1996). O levorukosti.[interaktyvus]. Priega per internetą: www.lefthandschop.
Žiūrėta: 2008.02.20
27. Suslavičius A. (2000). Paremiamoji psichologija. Kaip įvertinti savąjį ego ir išlikti savimi.
Kaunas.
28. Šventasis raštas. Senasis testamentas. (1990). Vilnius: Vaga.
29. The Oxford Modern English dictionary (1995). Oxford, N.Y.
30. Valickas G.(1991). Asmenybės savęs vertinimas. Vilnius.
31. Vasiliauskaitė Z. Bendravimas ir individualūs skirtumai. (2001)/ Bendravimo psichologija.
Kaunas: Technologija.
32. Webster's New Twentieth Century Dictionary (1977). Collins World.
33. Žukauskienė R. (1998). Raidos psichologija. Vilnius

SUMMARY

Although currently left – handedness is being more tolerated than several decades ago (students are allowed to write with the hand they feel they are better at in schools), the left – handedness is still treated as an unusual phenomenon due to the stereotype attitude which is well – established in our society. The conclusion of scientists about the abilities of the left – handed is contradictory: some of them claim that the left – handed are more gifted and more creative individuals, the other on the contrary say that the average of intelligence quotient of the left – handed is lower than the intelligence quotient of the right – handed. The cognition of the left – handed individuality based on thorough investigation can help to find nonviolent pedagogical ways in order to help the left – handed to adapt in the surroundings which are adjusted for the right – handed and to allow them to develop their abilities and talents.

The object of investigation is the attitude of the educators towards the academic abilities of the senior pupils who are left – handed and the link of their psychoemotional state in the process of education. The aim of the investigation is to establish the assessment of the senior left – handed psychoemotional state in the context of the academic abilities. The work hypothesizes two things: 1) It is presumable that the left – handed are more introvert than the right – handed. 2) The left – handed are more sensitive than the right – handed. 3) It is presumable that the academic abilities of both the left – handed and right – handed stand out in the process of education.

140 senior pupils from 7 secondary schools of Marijampolė region took place in this investigation. G. Aizenk EPI test – questionnaire and EPI – test – questionnaire were used for this investigation, the pupils' temperament type was established according to Aizenk's „Circle“. The data was archived with the help of programme SPSS 14. To justify the statistical importance student's t – criterion and Spearman's Correlation analysis was used.

The hypothesis that the left – handed are more introvert than the right – handed didn't prove – the correlation link between the hand – writing and the introversion extraversion wasn't found. The hypothesis that the left – handed are more sensitive than the right – handed didn't prove. The correlation link between these two features doesn't exist. The hypothesis that the academic abilities of the left and right – handed differ proved partly. The majority of the right – handed pupils have better marks in sciences and Languages and the best part of the left – handed have higher evaluation from the Human studies (History, Geography), Informatics and Arts (Music, Drawing, Technologies).

PRIEDAI

1 priedas

ANKETA

Mielas moksleivi. Labai prašome užpildyti šią anketą, kuri pedagogams leis geriau Jus pažinti, kurti mokykloje jaukesnę aplinką, draugiškus santykius. Apklausa anoniminė – savo vardo ir pavardės nurodyti nereikia.

1. Jūsų lytis:
mergina;
vaikinas.
2. Jūs esate:
dešiniarankė (-is);
kairiarankė (-is).
3. Jūsų amžius:
13-15;
16-19.

Atsakykite, padėdami „+“ ties Jūsų nuomonę nurodančiu atsakymu.

il. Nr.	Klausimas	Ats akymas	
		aip	e
.	Ar dažnai Jūs jaučiate potraukį naujiems išspūdžiams, norėdami atitrūkti, patirti aštrių pojūčių?		
.	Ar dažnai jaučiate, kad Jums reikia draugų, kurie Jus gali suprasti, įvertinti, užjausti?		
.	Ar Jūs laikote save nerūpestingu žmogumi?		
.	Ar Jums labai sunku atsisakyti savo ketinimų?		
.	Ar apgalvojate savo reikalus neskubėdami ir labiau linkę palaukti, prieš pradėdami veikti?		
.	Ar Jūs visuomet ištesite savo pažadus, net jeigu tai Jums nenaudinga?		
.	Ar dažnai Jums būna nuotaikos pakilimai ir nuosmukiai?		
.	Ar Jūs įprastai greitai veikiate ir kalbate ir nešvaistote laiko apmąstymams?		
.	Ar kada nors patyrėte jausmą, kad Jūs nelaimingas, nors jokios rimtos priežasties tam nebuvo?		
0.	Ar tiesa, kad lažinantis Jūs pasiryžęs viskam?		
1.	Ar Jūs gėdijatės, kai norite susipažinti su priešingos lyties žmogumi, kuris Jums simpatiškas?		
2.	Ar būna, kad supykęs Jūs prarandate savitvardą?		
3.	Ar dažnai Jūs elgiatės neapgalvotai, paveikti to momento?		
4.	Ar dažnai Jums ramybės neduoda mintis, kad Jums nederėjo kažko daryti ar sakyti?		

il. Nr.	Klausimas	Ats akymas	
		aip	e
5.	Ar Jūs pirmenybę teikiate knygų skaitymui?		
6.	Ar tiesa, kad Jus lengva įžeisti?		
7.	Ar Jūs dažnai mėgstate būti kompanijoje?		
8.	Ar kartais Jūs turite tokių minčių, kuriomis nenorėtumėte pasidalinti su kitais žmonėmis?		
9.	Ar tiesa, kad kartais Jūs tiek kupini energijos, kad viskas „verda“ rankose, o kartais jaučiatės išglebęs?		
0.	Ar Jūs stengiatės apriboti savo pažįstamų ratą nedideliu skaičiumi pačių artimiausių draugų?		
1.	Ar Jūs daug svajojate?		
2.	Kai ant Jūsų šaukia, ar Jūs atsakote tuo pačiu?		
3.	Ar Jus dažnai kankina kaltės jausmas?		
4.	Ar visi Jūsų įpročiai geri ir pageidautini?		
5.	Ar Jūs gebate duoti valią savo jausmams ir kaip reikiant pasilinksinti triukšmingoje kompanijoje?		
6.	Ar galima sakyti, kad dažnai Jūsų nervai būna įtempti iki ribos?		
7.	Ar Jūs laikote save gyvybingu ir linksmu?		
8.	Ar po to, kai darbas atliktas, Jūs dažnai grįžtate prie jo mintimis ir galvojate, kad galėjote atlikti geriau?		
9.	Ar tiesa, kad Jūs, įprastai – tylenis ir susilaikantis, kai būnate tarp žmonių?		
0.	Ar būna, kad Jūs nešiojate gandus?		
1.	Ar būna, kad Jūs nemiegate dėl to, kad įvairios mintys lenda į galvą?		
2.	Ar tiesa, kad Jums dažnai maloniau ir lengviau perskaityti knygoje apie tai, kas Jus domina, nors galima lengviau ir paprasčiau apie tai sužinoti pas draugus?		
3.	Ar Jums dažnai stipriai plaka širdis?		
4.	Ar Jums patinka darbas, kuris reikalauja įtempto dėmesio?		
5.	Ar Jums būna drebulys?		
6.	Ar tiesa, kad Jūs visuomet apie pažįstamus žmones kalbate tik gerai, net ir tuomet, kai esate įsitikinę, kad jie apie tai nesužinos?		

il. Nr.	Klausimas	Ats akymas	
		aip	e
7.	Ar tiesa, kad Jums nemalonu būti kompanijoje, kur nuolat vieni iš kitų šaiposi?		
8.	Ar tiesa, kad Jūs irzlus?		
9.	Ar Jums patinka darbas, kuris reikalauja greitų veiksmų?		
0.	Ar tiesa, kad Jums dažnai neduoda ramybės mintys apie įvairius nemalonumus ir „baisumus“, kurie galėjo nutikti, nors viskas baigėsi sėkmingai?		
1.	Ar tiesa, kad Jūsų judesiai lėti?		
2.	Ar Jūs kada nors vėlavote į pasimatymą?		
3.	Ar Jūs dažnai sapnuojate košmarus?		
4.	Ar tiesa, kad Jūs toks mėgėjas pakalbėti, kad niekuomet nepraleisite patogios progos pakalbėti su nepažįstamu žmogumi?		
5.	Ar Jus vargina kokie nors skausmai?		
6.	Ar liūdėtumėte, jei ilgai negalėtumėte matytis su savo draugais?		
7.	Ar Jūs galite pavadinti save nervingu žmogumi?		
8.	Ar tarp Jūsų pažįstamų yra tokių, kurie Jums aiškiai nepatinka?		
9.	Ar Jus lengvai užgauna Jūsų trūkumų ar Jūsų darbo kritika?		
0.	Ar galite pasakyti, kad Jūs pasitikintis savimi žmogus?		
1.	Ar sunku jausti tikrą pasitenkinimą renginiuose, kuriuose yra daug žmonių?		
2.	Ar Jus neramina jausmas, kad Jūs kažkuo blogesnis už kitus?		
3.	Ar Jūs galėtumėte išjudinti nuobodžiaujančią kompaniją?		
4.	Ar būna, kad kalbate apie dalykus, apie kuriuos Jūs nieko neišmanote?		
5.	Ar Jūs nerimaujate dėl savo sveikatos?		
6.	Ar Jums patinka pasišaipyti iš kitų?		
7.	Ar Jus kankina nemiga?		

Ačiū už Jūsų nuoširdžius atsakymus!

2 priedas

Klausimyno kodas

Nuoširdumas: atsakymai „taip“ į klausimus 6, 24, 36; atsakymai „ne“ į klausimus 12, 18, 30, 42, 48, 54.

Ekstraversija: atsakymai „ne“ į klausimus 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 41, 51; atsakymai „taip“ į klausimus 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 46, 49, 53, 56.

Neurotizmas: atsakymai „taip“ į klausimus 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 50, 52, 55, 57.

Rodiklių pagal skalę „Nuoširdumas“ interpretacija:

- ✓ 0-3 – atviras;
- ✓ 4-6 – situatyvus;
- ✓ 7-9 – melagingas*.

* – būtina pažymėti, kad šiuo atveju kalbama tik apie atvirumo lygį atsakinėjant į testo klausimyno klausimus ir jokių būdu ne apie melagystę kaip apie asmenybės charakteristiką.

Rodiklių interpretacija pagal skalę „Ekstraversija“:

- ✓ 0-2 – daugiau nei intravertas;
- ✓ 3-6 – intravertas;
- ✓ 7-10 – potencialus intravertas;
- ✓ 11-14 – ambivertas;
- ✓ 15-18 – potencialus ekstravertas;
- ✓ 19-22 – ekstravertas;
- ✓ 23-24 – daugiau nei ekstravertas.

Rodiklių interpretacija pagal skalę „Neurotizmas“:

- ✓ 0-2 – daugiau nei konkordantas;
- ✓ 3-6 – konkordantas;
- ✓ 7-10 – potencialus konkordantas;
- ✓ 11-14 – normostenikas;
- ✓ 15-18 – potencialus diskordantas;
- ✓ 19-22 – diskordantas;
- ✓ 23-24 – daugiau nei diskordantas.

Iš pradžių būtina apdoroti rezultatus pagal skalę „Nuoširdumas“. Ji diagnozuoja polinkį duoti socialiai norimus rezultatus. Jei šis rodiklis viršija 5 balus, tai galima tvirtinti, kad respondentas, deja, nebuvo nuoširdus, atsakydamas į testo klausimus. Po to reikia pagal kiekvieną rodiklį suskaičiuoti balų sumą, pridėdant po vieną balą už kiekvieną sutampantį atsakymą su testo raktu.

3 priedas

Aizenko „Ratas“

Palyginus gautus rezultatus pagal skales „Ekstraversija“ ir jautrumas reikia atidėti schemeje (žr. paveikslėlių) gautus rezultatus pagal skalę „introversija – ekstraversija“ ir jautrumas (emocinis stabilumas – nestabilumas). Charakteristikų derinys pagal dvi skales nurodo temperamento tipą.

Jautrumas (emocinis nestabilumas)

24

Lengvai nusimenantis

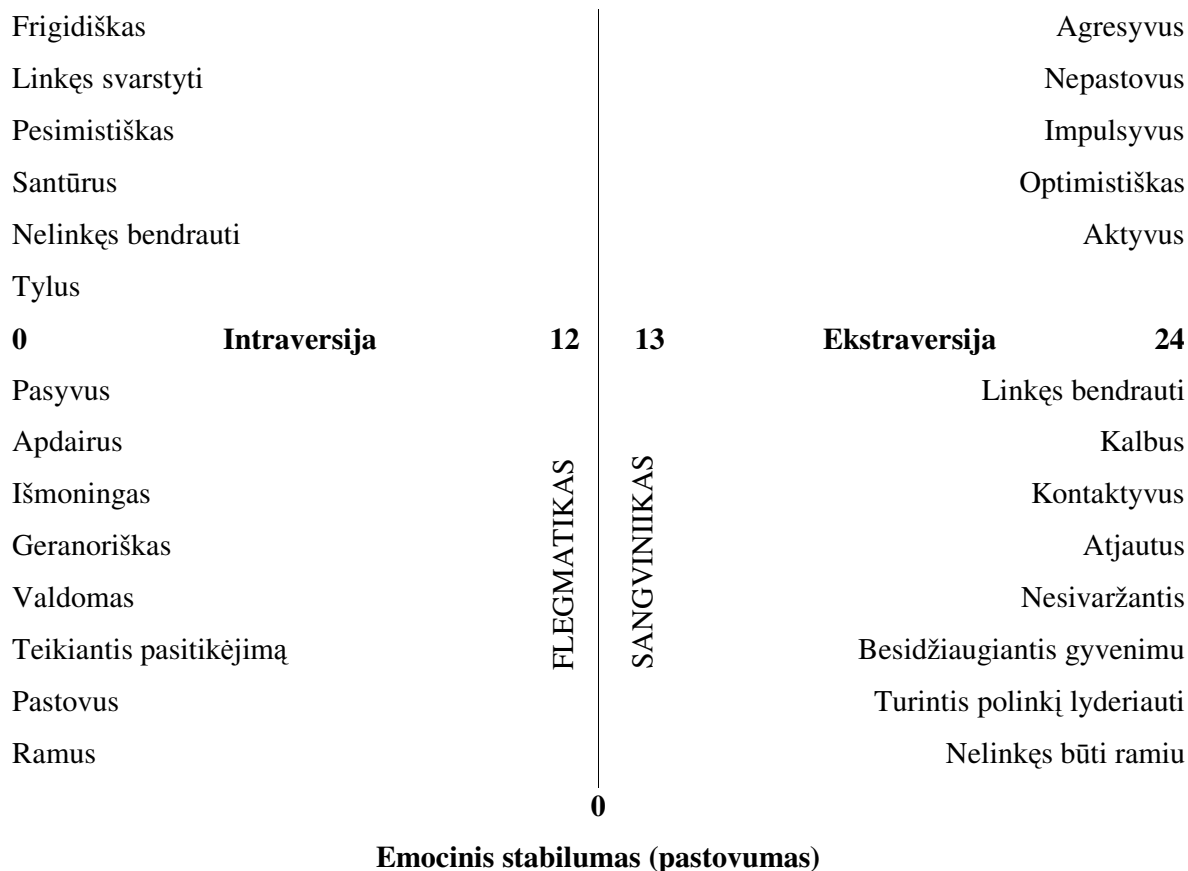
Nerimastingas

Jautrus

Neramus

ANCHOLIKAS

OLERIKAS

Kiekvieno iš keturių tipų pagrindas – ypatingi nervų sistemos savybių deriniai:

- ✓ Choleriko stipri nervų sistema, jis lengviau „persijungia“ (persiorientuoja) nuo vieno prie kito, bet jo nervų sistemos netolygumas (nestabilumas) sumažina sugyvenamumą (suderinamumą) su kitais žmonėmis. Cholerikas turi polinkį į nuotaikų kaitą, yra greitai užsiplieskiantis, nekantrus, pasiduodantis emociniams protrūkiams.
- ✓ Sangvinikų taip pat stipri nervų sistema, geras darbingumas, jie lengvai pereina prie kitos veiklos, bendravimo su kitais žmonėmis. Sangvinikas siekia dažnos išpūdžių kaitos, lengvai ir greitai atsiliepia į esamus įvykius, palyginti lengvai išgyvena nesėkmes.
- ✓ Flegmatiko stipri, darbinga nervų sistema, bet jis sunkiai įsijungia į kitą darbą ir sunkiai prisitaiko prie naujos aplinkos. Pas flegmatikus vyrauja rami, tolygi nuotaika. Jausmai kaip įprastai išsiskiria pastovumu.
- ✓ Melancholikui charakteringa žemas psichinio aktyvumo lygis, judesių lėtumas, mimikos ir kalbos santūrumas, greitas nuovargis (išsekimas). Jis išsiskiria aukštu emociniu

jautrumu viskam, kas aplink jį vyksta. Jautrumas kitiems daro melancholikus universaliai sugyvenamus su kitais žmonėmis, bet pats melancholikas linkęs išgyventi problemas viduje, taigi, jis turi polinkį savigraužai.

Kiekvienas temperamento tipas apspręstas prigimties, negalima sakyti apie „gerus“ ir „blogus“ temperamentus, galima tik kalbėti apie skirtingus elgesio ir veiklos būdus, apie individualias žmogaus ypatybes. Kiekvienas žmogus, nusistatęs savo temperamento tipą, gali efektyviau naudoti jo teigiamus bruožus.

Dešiniarankių vertinimų vidurkiai

Kairiarankių vertinimo vidurkiai

Klausimynas pedagogams

1. Įvertinkite kairiarankių akademinis gebėjimus lyginant su dešiniarankiais (ar skiriasi loginis ir abstraktus mąstymas; pasakojimo vaizdingumas; vaizduotė. Ar skiriasi gebėjimai tiksliesiems, humanitariniams ir meno dalykams).
2. Įvertinkite kairiarankių psichoemocinės savijautos ypatumus lyginant su dešiniarankiais (emocinis nuoširdumas, reakcija į kritiką, nesėkmes, intravertiškumas, komunikabilumas, lyderystė).
3. Išvardinkite penkias (tris) savybes, kurias dažniau priskirtumėte kairiarankiams vaikams negu dešiniarankiams.
4. Su kokiais sunkumais dažniausiai susiduria kairiarankiai ugdymo procese mokykloje?